

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

MEHMET AKİF ERSOY'UN AHLÂK ANLAYIŞI

(DOKTORA TEZİ)

Betim TRUÇI

BURSA - 2023

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

MEHMET AKİF ERSOY'UN AHLÂK ANLAYIŞI

(DOKTORA TEZİ)

Betim TRUÇI

Danışman:

Prof. Dr. Mehmet Emin AY

BURSA - 2023

TEZ ONAY SAYFASI

**T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı'nda 710921007 numaralı Betim TRUÇI'nın hazırladığı “**Mehmet Akif Ersoy’un Ahlâk Anlayışı**” çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, .../06/2023 günü- saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oyçokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Emin AY
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)

Prof.Dr. Mefail HIZLI
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Üye

Doç. Dr. Bilal YORULMAZ
Marmara Üniversitesi
Atatürk Eğitim Fakültesi
Üye

Doç.Dr. Mehmet ŞANVER
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Üye

Doç.Dr. Ahmet ÇANAKÇI
Balıkesir Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Üye

..../06/2023

DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 30/05/2023

“Mehmet Akif Ersoy’un Ahlâk Anlayışı”

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 172 sayfalık kısmına ilişkin, 30/05/2023 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin) aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **%14**'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

30/05/2023

Adı Soyadı : Betim TRUÇI
Öğrenci No : 710921007
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Programı : Doktora
Statüsü : Doktora

Danışman

Prof.Dr. Mehmet Emin AY

30/05/2023

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**Mehmet Akif Ersoy’un Ahlâk Anlayışı**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

30/05/2023

Adı Soyadı : Betim TRUÇI

Öğrenci No : 710921007

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Programı : Doktora

Statüsü : Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Betim TRUÇI
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Din Eğitimi Bilim Dalı
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : XII+160
Mezuniyet Tarihi :/06/2023
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet Emin AY

Mehmet Akif Ersoy'un Ahlâk Anlayışı

Osmanlı'nın son döneminde Balkan kökenli bir entelektüel olarak adından oldukça söz ettiren Mehmet Akif Ersoy, bir cihan devletinin zayıfladığı ve yok olmaya doğru gittiği bir devirde dünyaya geldiği İstanbul'da hayatını sürdürmüş olup aktivist özelliklere sahip bir şairdir. Bu araştırmada onun hayatı, eserleri, edebî kişiliği gibi bazı bilgiler verilmiş, ancak daha ziyade onun başta Safahat olmak üzere eserlerine yansıyan ahlâk anlayışına ilişkin bilgiler üzerinde durulmuştur. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Mehmet Akif'in çeşitli bilim alanlardaki birikimi arasında dinî ve ahlâkî bakımdan genellikle şiir diliyle yaptığı yorumlar ve değerlendirmeler dikkat çekmektedir.

Akif, milletin içine düştüğü sıkıntılı durumlar karşısında suskun kalmamış; derdini, düşüncelerini ve yapılması gerekenleri güçlü kalemıyla ve genellikle manzum bir dille aktarmıştır. Bireysel ahlâk üzerinde ve birçok başlık altında değerlendirilebilecek bilgiler paylaşmış, aile ahlâkı ve çocuk eğitiminin önemine vurgu yapmış, toplumsal ahlâk ilkeleri üzerinde titizlikle durmuş ve vatan sevgisi konusunda ise son derece hassasiyet göstermiştir. Onun eserlerinde ahlâk bağlamında yer alan bilgiler bir araya getirildiğinde büyük bir birikimle karşılaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, Ahlâk, Osmanlı, Aile, Toplum

ABSTRACT

Name and Surname : Betim TRUÇI
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Philosophy and Religious Sciences
Branch : Religious Education
Degree Awarded : PhD
Page Number : XII+160
Degree Date : .../06/2023
Supervisor : Prof. Dr. Mehmet Emin AY

Moral Understanding of Mehmet Akif Ersoy

Mehmet Akif Ersoy, who made a name for himself as an intellectual of Balkan origin in the last period of the Ottoman Empire, is a poet with activist characteristics, living in Istanbul, where he was born at a time when a world state was weakening and heading towards extinction. In this research, some information such as his life, works, and literary personality were given, but rather, information about his moral understanding reflected in his works, especially Safahat, was emphasized. Among the knowledge of Mehmet Akif, who has a versatile personality, in various fields of science, his religious and moral interpretations and evaluations, generally in the language of poetry, draw attention.

Akif did not remain silent in the face of the troubled situations the nation was in; he was able to convey his troubles, thoughts and what needs to be done with his strong pen and generally in a verse language. He shared information on individual morality that could be evaluated under many titles, emphasized the importance of family morality and child education, emphasized social moral principles meticulously, and showed extreme sensitivity about patriotism. When the information in the context of morality in his works is brought together, it is seen that a great accumulation is encountered.

Key Words: Mehmet Akif Ersoy, Moral, Ottoman, Family, Society

ÖNSÖZ

Osmanlı coğrafyasının her geçen gün kan kaybettiği 19. yüzyıl sonlarında büyük travmaların yaşandığı bir sürecin tanığı olan Mehmet Akif Ersoy, manevî bakımdan şanslı sayılabilecek bir ailede dünyaya gelmiş ve kendini, tahsilini son derece başarıyla tamamladığı baytarlık (veterinerlik) alanındaki yetkinliğinin yanı sıra İslâmî ilimler ve muhtelif diller konusunda şahsî gayret ve çabaları sonucunda iyi yetiştirmiştir. Bunun en güzel örnekleri ise -öncelikle onun milletçe tanınmasını sağlayan “Safahat” adlı eser başta olmak üzere- kaleme aldığı manzum ve mensur eserlerdir.

Mehmet Akif, pek çok araştırmacı tarafından çok değişik sıfatlarla anılmıştır. Vatan Şairi, Kur’ân Şairi, İslâm Şairi, Millî Şair vs. daha birçok nitelemeyle anılan şairin en çok kabul edilen sıfatı ise İstiklâl Marşımızı yazmış olması sebebiyle anıldığı “İstiklâl Şairi” sıfatıdır. Hayatın akışını yakından gözlemleyen ve dikkatli bir kişiliğe sahip olan Akif, yazdığı eserlerin önemli bir bölümünde ahlâkî hususlara da temas etmiş, bu konularda özgün sayılabilecek fikir ve değerlendirmelerde bulunmuş ve bunları milletiyle paylaşmıştır.

Akif’in bütün eserleri gözden geçirilerek ve özellikle Safahat’ı tetkik edilerek ortaya konulan bu araştırmada çok sayıda başlıkla onun ahlâkî anlayışı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu doktora tezinin konu başlığının belirlenmesinden itibaren son ana kadar her aşamada desteklerini esirgemeyen çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Emin AY’a özellikle şükranlarımı arz ederim. Ayrıca tezimi baştan sona okuyarak tashih ve önerilerde bulunan kıymetli hocam Prof. Dr. Mefail HIZLI’ya müteşekkirim.

Son olarak tezin tamamlanmasını geciktiren ve uzun süre yoğun bakımda kalmamı gerektiren pandemi dönemindeki hastalığım sırasında yakın ilgilerini gördüğüm hocalarıma ve üniversitemiz yönetimine can ü gönülden saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Bursa - 2023

Betim TRUÇİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	III
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU.....	IV
YEMİN METNİ	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	1
B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	2
C. ARAŞTIRMANIN METODU.....	2
D. İLGİLİ LİTERATÜR VE DEĞERLENDİRİLMESİ	3
E. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI	6

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMET AKİF'İN HAYATI, ESERLERİ VE KİŞİLİĞİ

A. MEHMET AKİF'İN HAYATI.....	9
1. Soyü	9
2. Kıısaca Hayatı.....	10
3. Ailesi ve Çocukları	15
4. Yaşadığı Dönem ve Çevresi	16
B. MEHMET AKİF'İN ESERLERİ	18
1. Şiirleri	19
2. Nesir Yazıları.....	20
C. MEHMET AKİF'İN KARAKTERİ VE EDEBİ KİŞİLİĞİ	22
1. Ahlâkı ve Karakteri.....	22
2. Edebî Kişiliği.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY'UN BİREYSEL AHLÂK ANLAYIŞI

1. İnsan ve Değeri	30
--------------------------	----

2. İlim ve İrfan	35
3. Dürüstlük	42
4. Azim, Gayret ve Tevekkül.....	46
5. Sabır	54
6. İhlas ve Samimiyet	60
7. Ödev ve Sorumluluk	63
8. Ahde Vefa.....	66
9. Cesaret	67
10. Ümitvar Olmak	71
11. Edep	76
12. Emaneti Ehline Vermek.....	80
13. Allah Korkusu.....	82
14. Kötü ve Zararlı Alışkanlıklardan Uzak Durmak	85
15. Cahillikten Kaçınmak	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY'UN AİLE AHLÂKI ANLAYIŞI

A. AİLE AHLAKI.....	93
B. ÇOCUK EĞİTİMİ	102

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY'UN TOPLUMSAL AHLÂK ANLAYIŞI VE VATAN SEVGİSİ

A. TOPLUMSAL AHLAK	111
1. Adalet.....	111
2. Bağımsızlık	114
3. Birlik ve Beraberlik	117
4. Vazife Bilinci.....	122
5. Fikir ve Vicdan Hürriyeti.....	124
6. Milli Duyarlılık.....	126
7. Dostluk ve Arkadaşlık	130
B. VATAN SEVGİSİ	135
SONUÇ.....	142
KAYNAKÇA	146

KISALTMALAR

Bk. / bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
haz.	: Yayına hazırlayan
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
nşr.	: Neşreden
sad.	: sadeleştiren
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
t.y.	: basım tarihi yok
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden.
TYB	: Türkiye Yazarlar Birliği
vd.	: ve devamı
vs.	: ve sair/e
y.y.	: Basım / yayın yeri yok

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

Altı asırlık bir çınar olan Osmanlı'nın yıkılış süreci siyasî, ekonomik, toplumsal, askerî, ilmî ve kültürel bakımdan oldukça büyük sarsıntılara sahne olmuştur. Toplumun her noktasında hissedilen bu kan kaybı pek çok sorunu ve sıkıntıyı beraberinde getirmiş, bunların sonucunda ahlâkî muhtevada birtakım problemlerin halkı daha fazla kuşattığı hissedilmiştir. Ahlâkî zafiyetin giderek topluma sirayet ettiği Osmanlı'nın son döneminde bu gidişatı eleştiren, bu meselelere kafa yoran, toplumun selâmeti için fikirler üreten ve bu konuda yazdıkları kitaplar, risaleler, makaleler ve şiirleri milletiyle paylaşan düşünür, aydın, şair ve sanatçıların bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, toplumun birçok açıdan yaşadığı sendroma kayıtsız kalmayan, dinî, kültürel ve edebî birikimini daha çok yazdığı şiirlerle oldukça güçlü bir şekilde seslendiren entelektüel kişilerden biri de İstiklâl Marşı şairi Mehmet Akif Ersoy'dur.

Araştırmamızın temel problemlerinden biri Akif'in kaleme aldığı manzum ve mensur eserlerinde dönemin ahlâk konusunun nasıl ele alındığı, bunun için ne tür çözümler önerdiği, nasıl yorumlar ve değerlendirmeler yaptığının ortaya koyulmasıdır. Osmanlı'nın yıkılışına denk gelen bu hassas dönemin ilginç özelliklerinden biri de, aydınlar, mütefekkirler, yazarlar, şairler ve sanatçıların duruşları, düşünceleri ve salık verdikleri önerilerinin hangi rengi taşıdığı, milli ve İslâmî bir kimliği barındırıp barındırmadığını ortaya net olarak koyan bir sürece işaret etmesidir. Mehmet Akif'in, bu devirde yaptığı dikkatli gözlemler, olayların sebep ve sonuçları arasında kurduğu sağlıklı ilişkiler, çözümü konusunda birikimini adeta konuşturduğu reçeteler ve genelde duruşunu tespitite kolaylık sağlayan tercihlerle döneminin fikir üreten birçok kişisinden farklı ve özel bir yerde konumlandığını ifade etmek mümkündür.

Araştırmada bu çerçevede Mehmet Akif'in yazdığı bütün eserlerden yola çıkarak bireysel, ailevî ve toplumsal ahlâkî anlayışlar hakkında birçok konu irdelenmeye

çalışılacaktır. Bu başlıklar altında yer alan hususlar hakkında yaptığı değerlendirme ve getirdiği öneriler de sorgulanacaktır.

B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Osmanlı'nın yıkılış sürecini değişik açılardan ele alan tarihî, siyasî, askerî, dinî, ilmî, kültürel, sosyal ve ekonomik pek çok bilimsel inceleme ve araştırma yapılmıştır. Söz konusu dönemin ahlâkî açıdan değerlendirilmesine ilişkin araştırmalar ise oldukça yetersizdir. Bu açıdan Osmanlı'nın bu son derecede netameli ve zor sürecin önemli tanıklarından biri olup müdakkik kişiliğiyle ve halkın tamamen içinde her şeyi yakinen takip eden biri olarak Mehmet Akif Ersoy'un, hem sahip olduğu ahlâkî derinlik hem de sıkıntılar içinde bocalayan ve ahlâkî yönden büyük kayıplar yaşayan halkın moral değerleri konusunda yaptığı tespitler bu araştırmayı oldukça önemli hale getirmektedir.

Öte yandan Akif, aldığı kaliteli bir eğitim, ders gördüğü üst düzey hocalar, şahsi gayretiyle elde ettiği yabancı dil tecrübesi ve yaratılışından getirdiği sağlam bir iradeyle çok güçlü yazılar ve şiirler kaleme almıştır. Sahip olduğu bu birikimle özellikle *Safahat* adlı müstesna şiir kitabında hem kendi hem de toplumun ahlâkî analizini yapma becerisini ortaya koymuş ve onun verdiği bilgilerle son dönem Osmanlı toplumunun ahlâk panoramasını görme ve daha sağlıklı sonuçlara ulaşma fırsatı elde edilmiştir.

C. ARAŞTIRMANIN METODU

Mehmet Akif Ersoy'un ahlâk anlayışını ortaya koyabilmek için şairin kaleme aldığı bütün eserlerin gözden geçirilmesi gerektiği şüphesizdir. Bu kapsamda onun daha çok ünlendiği *Safahat* adlı eseri özellikle baştan sona taranmış, bunun dışında yazılarının bolca yer aldığı *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* dergilerinde kaleme aldığı çok sayıda düz yazı ile yine onun değişik zamanlarda camilerde yaptığı vaazlardan derlenen eserler de ihmal edilmemiştir. Bu eserler kendisini ve yaşadığı toplumu ilgilendiren ahlâkî detaylar açısından dikkatli bir okumaya tabi tutulmuştur. Bunun dışında Akif'le ilgili yapılmış tezler, eserler, makaleler ve diğer çalışmaların tamamı taranmış, araştırma konumuzu ilgilendiren bilgiler not edilmiş ve son olarak çok sayıda başlık altında şairin ahlâkî anlayışı tespit edilmeye çalışılmıştır. Kısacası tezin doküman taraması ve analizi yoluyla incelendiğini ifade etmek gerekir.

Mehmet Akif'e dair bilgilerin daha iyi anlaşılması için öncelikle hayatının irdelenmesi gereğinden yola çıkarak, onun soyu, kısaca hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve karakterinin yer aldığı bir ön bölüme ihtiyaç duyulmuştur. Akif'in ahlâk anlayışını, elde edilen bilgilerden yola çıkarak bireysel ahlâk anlayışı, aile ahlâkı anlayışı, toplumsal ahlak anlayışı ve onun en çok hassas olduğu vatan konusundaki düşüncelerini inceleyip değerlendirmenin doğru bir tercih olacağı düşünülmüştür.

D. İLGİLİ LİTERATÜR VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Son zamanlarda Mehmet Akif Ersoy'u temel alan çok sayıda inceleme, araştırma ve bilimsel eserlerin yazıldığı ifade edilmelidir. Akif'i değişik yönleriyle ele alan bu araştırmalarda yaşadığı dönem, edebî anlayışı, sanatçı kişiliği, uzmanlık çalışması yaptığı baytarlık, eserlerinin edebiyat ve dil açısından değerlendirilmesi gibi yüzlerce tez, eser ve makale yazıldığı anlaşılmaktadır. Hatta onun hakkında yapılan inceleme ve araştırmalarla ilgili zaman zaman bibliyografik çalışmaların kaleme alındığı da görülmektedir.¹

Tez konusunun muhtevası dikkate alındığında önce hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve karakteriyle ilgili birçok kaynak bulunmakla birlikte bunlardan dördünün diğerlerine göre çok daha önemli ve hatta yapılan pek çok araştırmanın kaynakları olacak içeriklere sahip olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda ilk sırada sayılması gereken ve kronolojik olarak da diğerlerinden önce kaleme alınmış eserin müellifi Eşref Edib'dir. Daha sonraları Fergan soyadını alacak olan Eşref Edib'in, Akif'in vefatından iki-üç yıl sonra (1938-1939) iki cilt halinde yayımladığı "*Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*" adındaki eser², gerçekten şairin hayatı hakkında verilen malumat ile yetmiş kişinin duygu ve düşüncelerini barındırması bakımından oldukça önemli bir kaynak durumundadır. Bu eserin son baskısı tek cilt halinde 2010 yılında İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.³

¹ Bk. Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, *Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri (Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad Mecmuaları'nda Çıkan)*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987); Ahmet Karataş, "Mehmed Âkif Ersoy Hakkında Yapılmış Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/2 (2011), 189-202; Ümmügülüm Candegir, "Mehmet Akif Ersoy Hakkında Yazılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Bakış Dergisi* 51 (Eylül-Ekim 2015), 291-307.

² Eşref Edib, *Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, 2 Cilt (İstanbul: Âsar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1938-1939).

³ Eşref Edib, *Mehmed Âkif: Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, der. Fahrettin Gün (İstanbul: Beyan Yayınları, 2010).

Mehmet Akif hakkında yazılan ve kaynak niteliği taşıyan diğer eser, Hasan Basri Çantay tarafından 1966 yılında İstanbul'da “*Âkıfname (Mehmed Âkif)*” adıyla basılmıştır.⁴ Milli Mücadele ve Birinci Büyük Millet Meclisi süresince şairle gece gündüz arkadaşlık yapmış olması ve onun bütün duygu, düşünce ve hassasiyetlerine yakından tanıklığı sebebiyle eserde yer alan bilgilerin tarihi açıdan da değerli olduğunu göstermektedir. Akif'in vefatı üzerine hemen hazırlanmış olmasına rağmen bazı sebeplerle yayımlanması geciken bu eserden, bir dostun tanıklıklarına yer vermesi bakımından sık sık yararlanılmıştır.

Akif ve eserleri hakkında ülkemizde en önemli ve detaylı araştırmaları yapan isim ise M. Ertuğrul Düzdağ'dır. Şair ve özellikle Safahat adlı eserine dair onlarca eser kaleme alan Düzdağ, ilmî mesaisinin nerdeyse tamamını bu konuya hasretmiş görünmektedir. Ömrünü adadığı milli şair hakkında yazdığı eserlerden bu araştırmada istifade edilmiştir. Onun, M. Orhan Okay ile birlikte Türkiye Diyanet Vakfı tarafından çıkarılan İslâm Ansiklopedisi'nde yayımladığı “*Mehmed Âkif Ersoy*” maddesinin de⁵ önemli olduğu ifade edilmelidir.

Bu kapsamda adından söz edeceğimiz son müellif, şair hakkında 10 ciltlik “*Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı*” adıyla değerli eser yayımlayan İsmail Hakkı Şengüler'dir.⁶ Değişik zamanlarda çeşitli yayınevleri tarafından basılan bu eserde Akif'in hayatı, eserleri ve matbuatta onun hakkında yazılanlar detaylı bir şekilde ayrı ciltler halinde bir araya getirilmiştir.

Bu arada, tez çalışmasında Akif'in ahlâk anlayışına ilişkin en çok referans gösterilen *Safahat* kitabıyla ilgili başta M. Ertuğrul Düzdağ olmak üzere çok sayıda araştırmacı ve bilim adamının çalışmaları olduğunu ve aslı Osmanlıca olan bu eseri günümüz diline çevirdiklerini belirtmeliyiz. Bunlar arasında en son basılan (2021) ve en az hatalı olduğunu düşündüğümüz Necmettin Turinay'ın “*İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı: Safahat*” adlı eserinde⁷ yer alan şiirler

⁴ Hasan Basri Çantay, *Âkıfname (Mehmed Âkif)*, nşr. Mürşid Çantay (İstanbul: Ahmed Sait Matbaası, 1966).

⁵ M. Orhan Okay ve M. Ertuğrul Düzdağ, “Mehmed Âkif Ersoy”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/432-439.

⁶ İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı*, 10 cilt (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992).

⁷ Necmettin Turinay, *İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı Safahat* (Ankara: TBMM Yayınları, 2021).

araştırmamızda kullanılmıştır. TBMM yayınları tarafından prestij çalışması olarak hazırlanan ve İstiklâl Marşı'nın 100. Yılına armağan olarak yayımlanan eser 976 sayfadan oluşmaktadır. Safahat'taki bütün şiirlere yer vermesinin yanı sıra hemen her şiir başlığı hakkında da dikkat çeken değerlendirme ve bilgilerin de bulunduğu bu eserin araştırmamız açısından önemli olduğunu ifade etmeliyiz.

Mehmet Akif'in ahlâk anlayışına ilişkin çalışmalar kapsamında da şu tespitlerimizi aktarabiliriz: Bu konuyla ilgili bilimsel literatür değerlendirildiğinde yüksek lisans ve doktora tezi olarak böyle bir çalışmanın yapılmadığı, ancak tezimizin muhtevasını kısmen ilgilendiren bazı akademik araştırmaların bulunduğu görülmektedir. Bu arada Prof. Dr. Enver Uysal tarafından kaleme alınan ve “*M. Akif Ersoy'un Ahlak Anlayışı*” başlığıyla *Mehmet Akif'i Anlamak* adlı eserde⁸ bölüm olarak yayınlanan çalışma, tezimizi yakından ilgilendirmektedir. Ayrıca Soner Akpınar'ın, *Safahat*'taki ahlâkî unsurlar üzerinde durduğu ve bir bildiri olarak hazırladığı “*Safahat'ta Ahlakî Öğeler*” başlıklı çalışmanın da⁹ araştırmamızı tamamlayıcı nitelikte olduğu ifade edilmelidir.

Yüksek lisans tezi olarak Refik Öksüz tarafından 1999'da hazırlanan “*Safahat'ta Ahlâkî Unsurlar*”¹⁰, Fatma Sultan Aktaş (Yazıcı) tarafından 2007'de hazırlanan “*Mehmet Akif Ersoy'un Safahat İsimli Eserindeki Ahlâk Anlayışı İle İlgili Görüşleri*”¹¹, Asım Mikail Emer tarafından 2014'te kabul edilen “*Safahat'ta Değerler Eğitimi Unsurları*”¹² ve Melih Taştan tarafından 2015'te tamamlanan “*Mehmet Akif Ersoy'un Dine Dayalı Ahlak Anlayışı*”¹³ başlıklı çalışmaların merkezinde daha ziyade *Safahat*'ın yer aldığı ve dört araştırmada da şairin anlayışını belirleyen ahlâkî kavramların kısa kısa değerlendirildiği görülmektedir. Bu araştırmalarda şairin düz yazı niteliğindeki diğer eserlerinin (tefsirler, vaazlar, makaleler ve çeviriler) yeterince dikkate alınmadığı not edilmelidir.

⁸ Enver Uysal, “M. Akif Ersoy'un Ahlâk Anlayışı”, *Mehmet Akif'i Anlamak*, ed. Alev S. Uğurlu-Selçuk Kırlı (Bursa: Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi, 2021), 19-33.

⁹ Soner Akpınar, “Safahat'ta Ahlakî Öğeler”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Gökay Yıldız vd. (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008).

¹⁰ Refik Öksüz, *Safahat'taki Ahlâkî Unsurlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999).

¹¹ Fatma Sultan Aktaş (Yazıcı), *Mehmet Akif Ersoy'un Safahat İsimli Eserindeki Ahlâk Anlayışı İle İlgili Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

¹² Asım Mikail Emer, *Safahat'ta Değerler Eğitimi Unsurları* (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

¹³ Melih Taştan, *Mehmet Akif Ersoy'un Dine Dayalı Ahlak Anlayışı* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

Öte yandan Mehmet Akif'in ahlâk anlayışını kısmen irdeleyen bazı makalelerin yayımlandığını da vurgulamak gerekir. Bu kapsamda; İsmail Kara'nın "*Akif'in Aktif Din ve Ahlâk Anlayışı*"¹⁴ adlı bildirisi ile Melih Taştan ve Hasan Coşkun tarafından birlikte hazırlanan "*Mehmet Akif Ersoy Düşüncesinde Bireysel Ahlak İlkeleri*"¹⁵ ve Nejdet Durak'ın kaleme aldığı "*Mehmed Akif Ersoy'un Düşünce Dünyasında Ahlâk, Erdemler ve Medeniyet İlişkisi*"¹⁶ başlıklı makalelerinden tezin muhtevasını oluşturma bağlamında istifade edilmiştir.

Mehmet Akif Ersoy'un ahlâk anlayışı konusunda yukarıda belirtilen eserler, tezler, makaleler ve bildirimler dışında bilimsel nitelikte araştırma ve incelemelere tesadüf edilememiştir. Sadece *Safahat*'la sınırlı kalmayan ve şairin kaleme aldığı ya da onun adına derlenen bütün araştırmalar dikkate alınarak doktora düzeyinde yapılacak bir tez çalışmasının uygun olacağı düşüncesiyle bu araştırma gerçekleştirilmiştir.

E. ARAŞTIRMANIN MUHTEVASI

Araştırmamız, toplam dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, tez çalışmasına konu olan Mehmet Akif Ersoy'un hayatına ayrılmıştır. Onun ahlâk anlayışının ortaya konulmasında ailesi, çocukluğu, aldığı eğitimi, meslekî tecrübe, sanat hayatı, şiir dünyasında attığı adımlar, edebî dünyası, etkilendiği isimler, yaşadığı dönem ve karakterine ilişkin bilgilerin verildiği bu bölüm aslında konuya hazırlık anlamında bir içeriğe sahiptir.

Araştırmanın ikinci bölümü Mehmet Akif'in ahlâk anlayışında temel parametreleri barındıran bireysel ahlâk üst başlığına ayrılmıştır. Bu bölümde Akif'in; insan ve değeri, ilim ve irfan, dürüstlük, azim, gayret, tevekkül, sabır, ihlâs ve samimiyet, ödev ve sorumluluk, ahde vefa, cesaret, ümitvar olmak, edep, emaneti ehline vermek, Allah korkusu, kötü ve zararlı alışkanlıklardan uzak durmak, cahillikten kaçınmak alt başlıklarında yaptığı tespitler ve yerine getirilmesini önerdiği hususlar başta *Safahat* olmak üzere eserlerinden yararlanılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

¹⁴ İsmail Kara, "Akif'in Aktif Din ve Ahlâk Anlayışı", *Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyum Bildirileri*, haz. Vahdettin Işık (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011), 115-133.

¹⁵ Melih Taştan ve Hasan Coşkun, "Mehmet Akif Ersoy Düşüncesinde Ahlak İlkeleri", *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi (TÜBAD)* 3/2 (Aralık 2018), 131-146.

¹⁶ Nejdet Durak, "Mehmed Akif Ersoy'un Düşünce Dünyasında Ahlâk, Erdemler ve Medeniyet İlişkisi", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/2 (2016), 151-169.

Üçüncü bölümde ise Akif'in, toplumun selâmeti için elzem gördüğü aile ahlâkı ve çocuk eğitimi konusundaki tespit ve analizleri, daha ziyade *Safahat*'ta yer alan şiirlerinden hareketle ele alınmıştır.

Dördüncü ve son bölümde Akif'in iki temel yaklaşımı irdelenmeye gayret edilmiştir. Bu konulardan biri toplumsal ahlâk başlığını taşımaktadır. Dönemini çok iyi gözlemleyen ve toplumda yaşanan sıkıntıları yakından izleyen Akif'in, cemiyetin sahip olması gerektiğini düşündüğü bazı hususlara dair görüş ve değerlendirmeleri alt başlıklar altında ele alınmıştır. Onun toplumsal ahlâk anlayışının daha iyi anlaşılmasını sağlayan bu bölümde adalet, bağımsızlık, birlik ve beraberlik, vazife bilinci, fikir ve vicdan hürriyeti, millî duyarlılık, dostluk ve arkadaşlık konularına ilişkin bilgiler aktarılmıştır. Bu bölümün ikinci üst başlığı ise Akif'in üzerinde adeta titrediği vatan sevgisi hususuna ayrılmış ve bu bağlamda başta İstiklâl Marşı olmak üzere, diğer şiirler ve eserlerinde yer alan bilgiler incelenmiştir. Her zaman geçerliliğini sürdürecektir ve vatan denilen toprak parçası üzerinde yaşayanları aynı hedefe, aynı heyecana ve aynı millî duygulara taşıyan bu konunun Akif'in hem şahsî hayatında hem de bütün eserlerinde oldukça önemli bir yeri ve değeri olduğunu da not etmek gerekir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMET AKİF'İN HAYATI, ESERLERİ VE KİŞİLİĞİ

A. MEHMET AKİF'İN HAYATI

1. Soy

Mehmet Akif'in annesi Emine Şerife Hanım'dır. Orta Asya'da İslâm medeniyetinin en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Buhara'da yaşamış bir ailenin soyundan gelmektedir. Yaklaşık iki asır önce Anadolu'ya göç eden bu Buharalı ailenin şeceresinde ulaşılan ilk isim Hekim Hacı Baba'dır. Günümüzdeki adıyla Boyabat'ta evlenen ve daha sonra oradan Tokat'a taşınan Hekim Hacı Baba'nın bu evliliğinden Akif'in -adını hatırlayamadığı- büyükannesi dünyaya gelmiştir. Aynı şekilde Buhara'dan Anadolu'ya göçen ve ticaretle meşgul olan Şirvanlı Derviş Mehmet Efendi adında biriyle Tokat'ta evlenen büyükannesinden ise Akif'in annesi Emine Şerife Hanım doğmuştur (1836-1926).

Derviş Efendi ile aynı şehirde evlenen, kısa bir süre Amasya'da yaşayan Emine Şerife Hanım, eşiyle daha sonra İstanbul'a gelerek Sarıgözel semtinde geniş sayılabilecek bir evde hayatını sürdürürken iki erkek çocuğunun ölümünden sonra eşini de kaybedince dul kalmıştır.

Mehmet Akif'in baba tarafından dedesi ise, o dönemde Arnavutluk'ta, günümüzde ise Kosova coğrafyasında bulunan İpek kasabasına bağlı Şuşisa köyünden Nureddin Ağa'dır. İpek doğumlu olup temizlik konusundaki titizliğinden dolayı Temiz Tahir Efendi (1826-1888) diye anılan Akif'in babası, burada kısa süre aldığı ilk tahsilden sonra dedesi tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Yozgatlı Hacı Mahmut Efendi'den icazet alan Tahir Efendi, aynı mahallede tanıdığı ve bildiği Emine Şerife Hanım ile evlenmiştir. Mehmet Akif de, bu evlilikten 1873 yılı Aralık ayında dünyaya gelmiştir. Babası Tahir Efendi, Nakşî şeyhlerinden Feyzullah Efendi'nin müridi idi.¹⁷

¹⁷ Bk. Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Âkif Ersoy Hayatı ve Eserleri*, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 4. Basım, 2021), 23-24; Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)* (İstanbul: Ahmed Sait Matbaası, 1966), 13-14. Ayrıca Mehmet Akif'in, kendi hayatına dair verdiği bilgileri

İstanbul ve özellikle de Fatih semtinin Doğu, Batı ve merkez İslâm'ın sentezi mesabesinde olduğunu belirten Sezai Karakoç, anne ve babasının sahip olduğu meziyetlerden yola çıkarak Mehmet Akif'in, duyarlılığı, sağduyuyu, kendini bir ülkeye adayışı ve şairliğini anne tarafından, ataklığı, savaşçılığı, yılmaz ve her vuruşmada daha da çelikleşen savaş adamlığını, sözünden dönmezliği ve gözüpkeliğini ise babasından tevarüs ettiğini ifade etmiştir.¹⁸

2. Kısaca Hayatı

Mehmet Akif Ersoy'un, vefatından birkaç ay önce hasta yatağında kendisini ziyaret eden Nevzad Ayas'a verdiği son röportajda hayatına dair oldukça önemli ve detaylı bilgiler yer almaktadır.¹⁹ Bizzat kendi ağzından aktarılanlar arasında Akif'in hayatı hakkındaki bilgileri özetleyerek paylaşmak istiyoruz:

İstanbul'da Fatih civarında Sarıgüzel'de²⁰ Sarı Nasuh Sokağı'nda Şevval 1290 / Aralık 1873'te dünyaya gelen Mehmet Akif'e, babası tarafından doğum yılını ebced

derleyen Nevzad Ayas'ın notlarında da soyuna ilişkin benzer bilgiler yer almaktadır. “*Babam İpekli Tâhir Efendi merhumdur. Kendisi İpek'in Suşisa isminde bir köyündendir. Tâhir Efendi'nin babası Nureddin Ağadır. Nureddin Ağa ümmidir ve hâlis Arnavut'tur. Tâhir Efendi, Fatih müderris ve mucîzlerindendi. Biraz İpek'te okumuş, sonra İstanbul'a gelmiş, Yozgatlı Hacı Mahmud Efendi'den ders görmüş ve icazet almış. Vefatı, Arabî 1305 yılıdır. Annem Hâce Emine Şerife Hanım'dır. On sene evvel öldü. 90 yaşına yakın muammer oldu. Onun babası Buhârâlı Mehmed Efendi'dir. Anasının adını hatırlamıyorum. Bundan yüz, yüz elli sene kadar evvel Buhârâ'dan Anadolu'ya Hekim Hacı Baba isminde biri geliyor. Boyabat'ta evleniyor. Sonra karısını alıp Tokat'a gidiyor. Benim annemin annesi Tokat'ta dünyaya geliyor. Annemin annesi sinn-i izdivaca gelince Buhârâ'dan gelen tacir Mehmed Efendi'ye varıyor. Annem bu izdivacın mahsûlüdür. Bu suretle annem hem baba tarafından, hem de ana tarafından Buhârâlı oluyor. Annem Anadolu'da doğmuş ve büyümüştür. Annem çok hassas kadındı. Babam da öyleydi. Şiir söylemezdi, fakat şiir ve inşâya âşıktı. Soyunda şâir olup olmadığını bilmiyorum.*”. Bk. Nevzad Ayas, “Mehmed Akif, Zihniyeti ve Düşünce Hayatı”, *Mehmed Akif, Hayatı ve Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, haz. Eşref Edib (İstanbul: Âsar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1938), 1/517-524. Benzer bilgiler Sicill-i Ahval Defteri'nde de yer almaktadır. Bk. M. Kaya Bilgegil, *Mehmed Akif Resmi Hâl Tercümesi, Basılmış Bazı Mektup ve Manzumeleri*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, sayı 3'ten ayrı basım, Erzurum, 1971, s.3.

¹⁸ Sezai Karakoç, *Mehmed Akif: Hayatı, Aksiyonu, Düşünceleri ve Şiiri* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1968), 9.

¹⁹ Bk. Nevzad Ayas, “Mehmed Akif, Zihniyeti ve Düşünce Hayatı”, 1/507-580.

²⁰ Şairin kendisi de dahil olmak üzere bütün kaynaklar, doğum yeri olarak İstanbul'un Fatih semtindeki Sarıgüzel mahallesi olarak gösterir. M. Kaya Bilgegil'in Başbakanlık Arşivi, Sicill-i Ahval Defteri kayıtları arasında bulup yayınladığı (Bilgegil, *Mehmed Akif Resmi Hâl Tercümesi, Basılmış Bazı Mektup ve Manzumeleri*, 3-4) bir belgeye göre Âkif, Sarıgüzel'de değil, “*Kal'a-i Sultaniye sancağına mülhak Bayramiç kasabası*”nda doğmuştur. Sicill-i Ahval Defteri'ndeki kayıt aynen şöyledir: “*Mehmed Âkif Efendi, Fatih dersiamlarından İpekli Müteveffa Tahir Efendi'nin mahdumudur. Bin iki yüz doksan sene-i hicriyesinde, sene-i mâliyye 1289 Kal'a-i Sultaniyye sancağına mülhak Bayramiç kasabasında tevelliüd ettiği Tezkire-i Osmaniyeye sûret-i musaddakasında muharrerdir.*” Ayrıca bk. Necat Birinci, “*Âkif'in Hayatı ve Eserleri*”, *Türk Edebiyatı (Mehmed Akif Anıt Sayısı)*, 158 (Aralık/86),70.

Sicill-i Ahval Defteri'nde yer alan doğum yerine ilişkin bu bilgilere rağmen Mehmet Akif'in doğum yerini kaynakların hemen tamamı İstanbul olarak kaydetmiş, çelişkili görünen bu husus genel kabul

hesabıyla gösteren “Ragîf” ismi verilmiş, ancak bu isim ev halkı ve çevrede pek kullanılmayarak zamanla “Akif” halini almış²¹, nüfus kâğıdına bu şekilde geçirilmiştir.

İlk tahsiline dört yaşında yine Fatih civarında Emir Buharî mahalle mektebinde başlamış ve buradaki eğitimi iki yılda tamamlanmıştır (1879). Aynı çevredeki Muvakkithane’nin yanında bulunan ibtidaî mektebinde ilk tahsiline üç yıl daha devam etmiştir (1882). Maarif Nezareti’ne bağlı resmî bir hüviyete sahip mektepte birçok hoca vardı. Bu mektebe giderken babası ona Arapça öğretmeye de başlamıştı.

İbtidaî mektebinden mezun olduktan sonra tahsilini yine Fatih semti Otlukçu Yokuşu’nda bulunan Fatih Merkez Rüşdiyesi Mektebi’nde devam ettiren (1882) Mehmet Akif, burada kendisine ders veren muallimler arasında başmuallim Hoca Süleyman Efendi, ikinci muallim Mustafa Efendi, üçüncü muallim Hafız Osman Efendi’yi çok net olarak hatırlamakta ve mektebin seyyar hocaları arasında onun için en önemli olan ve son sınıfta kendisinden Türkçe dersi aldığı Hoca Kadri Efendi’den²² oldukça etkilendiği anlaşılmaktadır.

Rüşdiye tahsili sırasında da babasından okuduğu Arapça öğrenimini iyice ilerleten Mehmet Akif, aynı dönemde mektepte verilen Farsça dersini yeterli görmeyip bu alanda kendini daha da geliştirmek için Fatih Camii’nde ikindi namazları sonrası Hafız Divanı, Gülistan, Mesnevî gibi çok değerli eserleri okutan Esad Dede’nin talebesi olmuştur. Bu dönemde en çok dil derslerine eğilimi olduğunu görmüş ve Türkçe dışında, Arapça, Acemce ve Fransızca derslerinde sürekli birincilik almıştır. Şiire de

gören şu yorumla değerlendirilmiştir: İstanbul doğumlu olan Mehmet Akif için doğumunun hemen akabinde nüfus belgesi alınamamıştır. Bir vesileyle gittikleri Çanakkale’ye bağlı Bayramiç ilçesinde çocukluğunun ilk dönemlerini geçirmiş olması sebebiyle daha önce alınamayan nüfus belgesi buradan temin edilmiş ve bundan dolayı doğum yeri nüfus belgesinde Bayramiç olarak kaydedilmiştir. Konu hakkında bir değerlendime için bk. Fevziye Abdullah Tansel, “Mehmet Âkif’in Doğum Yeri Bayramiç midir?”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 6/2 (Nisan 1977), 40-42. Babasının dinî bir görev sebebiyle Bayramiç’te bulunduğu (bk. M. Orhan Okay, *Mehmed Âkif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, 5) ya da Darülfünun’daki müderrislik görevi sırasında yaz aylarında Bayramiç’te de görev yaptığı için özellikle Mehmet Akif’in çocukluğu döneminde bazı yıllar buraya gelerek bir süre kaldıkları sırada nüfus kâğıdı çıkarıldığı için “Bayramiç” olarak kayıtlı (İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı*, 10/31) olduğu da belirtilmektedir.

²¹ Mehmet Akif’e babasının verdiği bu isimle ilgili olarak bk. Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)*, 14, 16 (dipnot).

²² Mehmet Akif’in tahsil hayatında iz bırakmış önemli isimlerden biri olan hocası Kadri Efendi hakkında ayrıntılı bir araştırma için bk. Ali Birinci, “Mehmet Âkif’in Tahsil Hayatından Bir İsim Hoca Mehmet Kadri Nâsîh Efendi”, *Vefatının 71. Yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni: Mehmet Âkif, Dönemi ve Çevresi*, haz. D. Mehmet Doğan, (Ankara: TYB Vakfı Mehmet Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları: 3, Mart 2008), 18-25.

büyük bir sevgi beslemiş ve Fuzulî'nin "Leyla ve Mecnûn"u, onun okuduğu ilk şiir kitabı olmuştur. Yine Rüşdiye'de özentiyle bazı vezinsiz ve kafiyesiz nazımlar karalamıştır.

İlk dinî terbiyeyi evinde alan Mehmet Akif, ailesinin bu konuda etkisinin büyük olduğunu, anne ve babasının çok âbid ve zâhid hayat sürdürdüklerini, her ikisinden ibadetin vecdini, zevkini, heyecanını aldığını, babasının Nakşî şeyhi Hacı Feyzullah Efendi'nin müritlerinden olmasına rağmen kendisine tasavvuf telkininde bulunmadığını, annesinin ise herhangi bir tarikata intisabının olmadığını ifade etmiştir.

Rüşdiye'yi tamamlayan Mehmet Akif, 12 yaşında iken o dönemler oldukça revaçta olan ve gençler arasında ilgi duyulan Mülkiye Mektebi'ni tercih etmiş (1885), bu mekteplerle hakkında gerçekleştirilen yeni düzenlemeler doğrultusunda beş yıllık tahsil süresi iki devreye ayrılmış (3+2); böylece Akif üç senelik idâdî kısmına girmiş, burayı bitirince de iki yıllık âlî kısmına başlamıştır. Fakat Mülkiye'deki tahsilinin dördüncü yılına devam ederken babasının ani vefatı²³ ve hemen akabinde evlerinin yanması (1887-1888) üzerine çok sıkıntılı bir süreç yaşamak zorunda kalmıştır. O dönemde mezunlarının hemen iş bulabileceği yeni Baytar Mektebi kurulması üzerine Mülkiye'yi yarıda bırakarak bu mektebe girmiş (1888) ve dört yıl okuyup buradan mezun olmuştur (1893).

Baytar Mektebi'nde de dil derslerinde oldukça başarılı olan Mehmet Akif, şiirle meşguliyetini sürdürmüştü, pek çok manzum parçalar yazmış, ancak bunların hepsini yayınlamadan ortadan kaldırmayı tercih etmiştir. Aynı dönemde güreş sporuna da merak salmış ve Çatalca'nın köylerinde güreş müsabakalarına katılmıştır. Yüzme, atlama, taş atma/kaldırma (bir tür halter), koşma (atletizm) gibi daha birçok sporla da meşgul olmuştur.

Tahsilini tamamladıktan sonra okul birincisi olarak kendisine ve ikinci olan Simon adında bir Ermeni gencine Ziraat Nezareti Umûr-ı Baytariye (Veterinerlik İşleri)²⁴

²³ Hasan Basri Çantay, Mehmet Akif'in 14-15 yaşlarında iken babasını gırtlak vereminden kaybettiğini, annesi ve kız kardeşiyle çaresiz ve kimsesiz kaldığını belirtir. Ayrıca bk. Çantay, *Âkıfname (Mehmed Akif)*, 17. Ayrıca bk. İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Akif Külliyyatı* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992), 10/54,64.

²⁴ Mehmet Akif'in hayatında genellikle gölgede kalan veterinerlik hekimliği mesleği hakkında ayrıntılı araştırmalar yapılmıştır. Örnek için bk. Ferruh Dinçer, *Veteriner Gözüyle Veteriner Hekim Mehmet Akif Ersoy Dosyası* (2011 Mehmet Akif Ersoy Yılı Anısına) (Ankara: Türk Veteriner Hekimleri Birliği Yayını, 2011); Çağrı Çağlar Sinmez ve Aşkın Yaşar, "Veteriner Hekimliği Yönüyle Mehmet

Şubesi'nde verilen 750 kuruş maaşlı bir memuriyet görevine atanmıştır (14 Aralık 1893). İlk şiiri 22 yaşında bulunduğu sıralarda “Kur’ân’a Hitap” başlığıyla Mekteb Mecmuası’nda yayımlanmıştır (1895).

Memuriyet görevinin gereği olarak üç-dört yıl kadar Rumeli'nin değişik yerlerinde ve Arnavutluk, Arabistan ve Adana çevresinde salgın hastalıklar üzerinde çalışmalar yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında siyasî bir görevle Medine ve Necid bölgesine gitmiştir.

Son memuriyeti olan Umur-ı Baytariye müdür muavinliği sırasında, ayrıca Halkalı Mektebi'nde kitabet, Dârülfünun'da da edebiyat dersleri vermiştir. Balkan Harbi sonrası Ziraat Nezareti ve Dârülfünun'daki görevlerinden istifa etmiş (1913), sadece Halkalı'daki görevini devam ettirmiştir. Bu arada “Dârü'l-Edeb” adında özel bir mektepte de fahrî olarak dört-beş yıl derse girmiştir.

Daha çok ahlâkî, dinî ve kısmen aşk içerikli ilk şiirleri 1897-1899 yılları arasında “Resimli Gazete”de çıkmıştır. İlk şiirlerinde Ziya Paşa, Muallim Naci ve Abdülhak Hamid'den etkiler görülen Mehmet Akif'in üzerinde İranlı büyük şair Sa'dî kadar tesir bırakan olmamıştır. Farsçayı ve Fransızca'yı kendi kendine çalışmak suretiyle oldukça ilerletmiş ve Fransız şairler Hugo, Lamartin, Daudet ve Zola'yı fazlaca okumuş olan Akif, İstiklâl Savaşı sırasında Büyük Millet Meclisi'ne âzâ oluncaya kadar siyasetle herhangi bir ilgisi olmamıştır. 1908'de Akif'in hayatına Sıratımüstakim dergisi girmiş ve ilk sayısından başlayarak pek çok şiirini burada yayınlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından birkaç ay sonra 1914 yılında Almanların tutukladığı Müslüman askerlerden oluşan esir grubuna propaganda yapması için Almanya'ya görevlendirilmiştir. 43 yaşında iken (1916) Teşkilât-ı Mahsusa tarafından 4-5 ay sürecek olan Arabistan gezisine gönderilmiştir. 1920 yılında Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye²⁵ üyeliğine atandıktan hemen sonra Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde halkı düşman ve asilere karşı birlik ve beraberliğe davet etmiştir. Mehmet Akif, aynı yıl birkaç ay sonra gizlice İstanbul'dan çıkarak Anadolu'ya intikal etmiş, bundan dolayı

Akif Ersoy”, *Sağlık Bilimleri Dergisi* 20/2 (2011), 143-149; E. Sedat Arslan, “Mehmet Âkif Ersoy’u Veteriner Hekim Olmaya Götüren Sebepler ve Veteriner Hekimlik”, *Animal Health Prod. and Hyg.* 1 (2012), 59-63.

²⁵ Mehmet Akif'in bu kurumdaki faaliyetleriyle ilgili müstakil olarak yapılmış bir araştırma için bk. Mehmet Emin Uludağ ve Deniz Polater, “Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye ve Mehmet Âkif”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 6/ 13 (Güz 2020), 228-247.

Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye'deki görevine son verilmiştir. Yine aynı yıl Burdur mebusu olmuş, akabinde Kastamonu'ya gitmiş, burada Nasrullah Paşa Camii'nde halkı milli mücadeleye çağırmıştır. Maarif Vekili Hamdullah Suphi bir mektupla Akif'ten İstiklal Marşı yarışmasına katılmasını istemiş ve kısa sürede hazırlayarak gönderdiği bu marş 12 Mart 1921'de meclisçe kabul edilmiştir.

1 Kasım 1922'de saltanatın sona erdirilmesini müteakip meclisteki Eğitim Komisyonu Başkanlığından istifa etmiş ve Abbas Halim Paşa'nın davetine uyarak kışı geçirmek üzere 1923'te Mısır'a gitmiştir. Hükûmetin Sebilürreşad dergisini kapatması, derginin sahibi ve müdürü Eşref Edib'in İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmak üzere tutuklanması sonrası 52 yaşında iken Mısır'a göçmüştür (1925). Bu arada annesi 90 yaşında İstanbul'da vefat etmiş olan (1926) Akif, Mısır Darülfünun Edebiyat Bölümüne müderris olarak atanmıştır. Uzun süre görev yapan Akif, 62 yaşında iken 1935 yılında tedavi olmak için önce Lübnan'a, daha sonra da Antakya'ya geçmiştir. Haziran 1936 tarihinde hasta olarak geldiği İstanbul'da aynı yılın 27 Aralık günü siroz hastalığından vefat etmiştir.²⁶

Ölümünden beş ay önce İstanbul'a gelen Mehmet Akif'i, son günlerinde bütün eski dostları ve sevenleri devamlı olarak ziyaret etmişlerdir. Okuyuşlarını sevdiği hafızların, kendisine bolca Kur'ân okuduğu da bilinmektedir. Rahatsızlığının giderek şiddetlendiği ve bitkinliğini artırdığı kış günlerinin soğuk havasından korunabilmek için Mısır Apartmanı'na yerleşen Mehmet Akif, aldığı tedavilere rağmen 27 Aralık 1936 Pazar günü akşamı 19:45'te bu dünyadan ayrılmıştır. Tutulan birkaç hamalla taşınarak Bayezid Camii'ne getirilen çıplak tabut, Akif'in vefatını duyan üniversiteli gençler tarafından bayrağa ve Kâbe örtüsüne sarılmış ve etrafında nöbet tutulmuştur.

²⁶ Bk. Nevzad Ayas, "Mehmed Akif, Zihniyeti ve Düşünce Hayatı", 1/517-524. Mehmet Akif'in hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. M. Ertuğrul Düздаğ, *Mehmet Akif Ersoy*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, 1997); M. Orhan Okay - M. Ertuğrul Düздаğ, "Mehmed Âkif Ersoy", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/432-439; M. Orhan Okay, *Mehmed Âkif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1989; Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)* (İstanbul: Ahmed Sait Matbaası, 1966); Süleyman Nazif, *Mehmed Akif, Şâirin Zâtı ve Asârı Hakkında Bazı Malumât ve Tedkikat* (İstanbul: Amedi Matbaası, 1343/1924); Cemal Kutay, *Necid Çölllerinde Mehmet Akif* (İstanbul: Tarih Yayınları, 1963); Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2001); Neriman Öztürkmen, *Mehmed Akif ve Dünyası* (İstanbul: Altınok Matbaası, 1969); Hilmi Yücebaş, *Bütüin Cepheleriyle Mehmet Akif* (İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1958); Ahmet Kabaklı, *Mehmed Akif* (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 1984); M. Emin Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, haz. A. Kazancıgil-C. Alpar (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1986); Mahir İz, *Yılların İzi* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1975), 124-133, 139-146; İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı* 10 (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992); D. Mehmet Doğan, *Camideki Şair: Mehmed Âkif* (İstanbul: Nehir Yayınları, 1989).

Namazın akabinde Edirnekapı'ya götürülen nâşı Kur'ân ve İstiklâl Marşı ile defnedilmiştir. Kabri Edirnekapı'da çok kıymetli dostu Babanzâde Ahmed Naîm Bey'in kabrinin yanında iken yol genişletme çalışması sebebiyle 23 Mayıs 1962'de ikisi de Şehitlik içinde bugün buldukları yere nakledilmişlerdir.²⁷

3. Ailesi ve Çocukları

22 Aralık 1893 tarihinde öğrenimini tamamlayıp birincilikle mezun olmasından sonra Orman, Meâdin ve Ziraat Nezareti'nde Baytar Müfettiş Muavini olarak tayin edildikten yaklaşık beş yıl sonra Mehmet Akif, 1 Eylül 1898'de 25 yaşında iken Tophane-i Âmire veznedarı Mehmet Emin Bey'in 20 yaşındaki kızı İsmet Hanım'la bir evlilik gerçekleştirmiştir.²⁸

Bu evliliğinden ilk üçü kız olmak üzere altı çocuğu dünyaya gelmiştir. Bu çocukları şöyle sıralanmıştır: Cemile, Feride, Suad, İbrahim Naim, Emin, Tahir²⁹. Dördüncü evladı İbrahim Naim, henüz 1,5 yaşındayken vefat etmiştir. İlk kızı Cemile, Ömer Rıza Doğrul ile evlenmiştir.

Düğünden sonra bir ay kadar Veznedar Konağı'nda oturan yeni evliler, daha sonra Akif'in annesinin küçük evine geçmişlerdir. İlk çocukları Cemile doğduktan sonra bu evden de çıkarak başka bir eve kiracı olarak ayrılmışlardır. Daha sonra da bazı evlere kiracı olarak taşınan Ersoy ailesi, İstanbul'un değişik semtlerinde bulunmuşlardır.³⁰

Toplumun en küçük birimi olan aileyi son derece önemseyen ve ulvî değer yükleyen Mehmet Akif, ilk adımını attığı bu hayatta hanımına olan sevgisini Safahat'ta "Hayat Arkadaşım" başlığını taşıyan bir kıtada şöyle ifade etmektedir:

*Seni bir nûra çıkarsam diye koştum durdum,
Ey bütün dalgalı ömrümde, hayat arkadaşım!
Dağ mıdır karşı gelen, taş mı, hep aştım, lâkin
Buruşuk alnıma çarpan bu sefer kendi taşım!*³¹

²⁷ Bk. Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Akif* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2001), 171-193; M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy* (İstanbul: Kaynak Kitaplığı, 2004), 147; Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Akif Külliyyatı*, 10/368-371.

²⁸ Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)*, 19; Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Akif Külliyyatı*, 10/67.

²⁹ Düzdağ, başka bir eserinde -muhtemelen 1,5 yaşında ölen İbrahim Naim'i hariç tutarak- üç kızı ve iki oğlu olmak üzere toplam beş çocuğu olduğunu belirtmektedir. Bk. Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 4.

³⁰ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, 19.

³¹ Bk. *İstiklâl Marşı'nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı: Safahat*, haz. Necmettin Turinay, (Ankara: TBMM Yayınları, 2021), 948.

Mehmet Akif ailesine bağlıydı. Çocuklarını iyi bir şekilde yetiştirebilmek için büyük çaba sarfetmiştir. Ancak erkek çocuklarının terbiyesi konusunda yeterli derecede başarılı olamamıştır. Bunun en büyük sebebi, görevi gereği sık sık şehir dışına çıkması ve İstiklâl Savaşı yıllarında İstanbul’da değil de cephede ve Ankara’da bulunması olmuştur. Akif Mısır’a gittiğinde erkek çocuklarını yanına almış ve gereken eğitimlerini vermeye gayret göstermiştir.³²

Akif’in aile ve ev hayatında çok sıkıntılı süreçler de yaşanmıştır. Özellikle hanımının bir süre sonra bazı psikolojik ve asabî sorunlarla karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Ev hayatında yaşadığı sıkıntılar, onun verimliliğinin de azalmasına sebep olmuştur. Eşinin genellikle rahatsız olması ve ev işleriyle kendisinin ilgilenme mecburiyeti ona şöyle bir cümleyi kurdurtmuştur: *“Bu aile gaileleri beni çok yordu. Bu gailelerden âzâde olsaydım, daha güzel eserler yazardım.”* 1932’de bir dostuna gönderdiği mektupta durumun ciddiyeti daha net görülmektedir:

“Gönlüm harab, zihnim perişan. Elim işe varmıyor. Son senelerde haylice okudum. Lâkin okuduklarımdan bir istifade ettim mi bilemem.”

Bir başka cümlesi çok daha düşündürücüdür: *“Hiçbir inşirah hissetmiyorum. Bütün ruhum, bütün maneviyatım harab. Hele üç beş gündür beynim hercü merc içinde.”*³³

4. Yaşadığı Dönem ve Çevresi

Mehmet Akif, 1873-1936 yılları arasında 63 yıl yaşamış ve Osmanlı Devleti’nin son dönemleri ile Cumhuriyet’in ilk devirlerinde geçen hayatı boyunca ülkede siyasî açıdan önemli gelişmeler ortaya çıkmış, toplumsal sıkıntılar, manevî ve ahlâkî çöküntüler hissedilir derecede yaygınlık kazanmıştır. Gerçekten de Akif, Birinci ve İkinci Meşrutiyet’in ilânı, daha sonra İttihat ve Terakkî’nin kurulması ve kısa zamanda iktidara gelmesi, II. Abdülhamid dönemi (1873-1909), giderek zayıflayan ve çöken bir cihan devleti, Birinci Dünya Savaşı, İstiklâl Savaşı³⁴ ve yeni kurulan devletin

³² Bk. Eşref Edib, *Mehmed Akif, Hayatı ve Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, (İstanbul: Âsar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1938), 1/219; Mehmet Nezir Gül, *Duruşunu Bozmayan Adam Mehmet Akif Ersoy* (Ankara: Elips Yayınları, 2015), 19-20.

³³ Eşref Edib, *Mehmed Akif, Hayatı ve Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, 1/219,225.

³⁴ Zeki Sarıhan, *Mehmet Akif* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996), 15; Necmettin Türinay, *İstiklal Marşı’nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı Safahat* (Ankara: TBMM Yayınları, 2021), 13.

batılılaşma yolunda birtakım tercihlerde bulunması gibi pek çok hadisenin yakın tanığı olmuştur. Bütün bu yaşadıkları ve şahit olduğu hususların hemen tamamını, onun şiir ve nesir olarak yazdığı eserlerde gözlemlemek mümkündür.

Milli Mücadele dönemi içinde Mehmet Akif'in durumu hakkında da kısaca bilgi vermek istiyoruz. Birinci Dünya Savaşı'nın, Türkiye'nin de içinde bulunduğu devletlerin aleyhine neticelenmesi ve İslâm dünyasının hilâfet merkezi ve son umudu olan İstanbul'un işlevsiz hale gelmesi onu bir hayli üzmüştür. Her şeye rağmen Türk devletinin yeniden doğacağına dair kuvvetli imanı sebebiyle Anadolu'daki kuruluş hareketiyle iletişime geçmiştir. 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilince Mayıs ayında gizlice Ankara'ya geçmiş ve yeni kurulan Meclis'e Burdur mebusu olarak girmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması için Anadolu'nun birçok şehrinde vaazlar vermiştir. Yazdığı İstiklal Marşı, Meclis tarafından millî marş olarak resmen kabul edilmiştir (22 Mart 1921). Birçok resmî göreve de getirilmiştir. 26 Ağustos 1922'deki Büyük Meydan Muharebesi ve bir yıl sonra da Türkiye Cumhuriyeti kurulunca Akif'in beklentilerinin aksine ülkede Batılılaşma ve Modernleşme rüzgârları kuvvetli esmeye başlayınca bundan rahatsız olarak Mısır'a gitmiştir.³⁵

Ömrü, Osmanlı Devleti'nin son dönemi gibi çile ve sıkıntılar girdabında geçen Mehmet Akif, Anadolu'da yüklendiği vatana hizmet görevinin bir benzerini Mısır'da üstlenmiş önemli bir kişidir. Hayatının olgunluk ve en verimli sayılabilecek son dönemlerinin büyük bir kısmını geçirdiği Mısır'daki hayatı boyunca Akif, vatan hasretini derinden hissetmeye devam etmiştir.³⁶

Aldığı kuvvetli dinî terbiyesiyle Mehmet Akif, memleketin ve İslâm dünyasının yaşadığı sıkıntıları yakından takip etmiş ve bunları bütün benliğinde fazlasıyla hissetmiştir. İslâm'a yöneltilen haksız saldırılara engel olmaya çalışmak, Müslümanların uyanık ve dikkatli olmasını sağlamak, oluşan yanlış birtakım anlayış ve alışkanlıkları terketmek, yeni ve güçlü bir iman hareketi ve heyecanını hayata geçirmek için ciddi çabalar sergilemiştir. Aksiyoner kişiliğiyle kaleme aldığı yazı, şiir, çeviri ve diğer eserleri bu ideale hizmet etmiştir.³⁷

³⁵ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2015), 137.

³⁶ Tahsin Deliçay, "Mısırlı Edip Abdulvehhâb Azzâm'ın Kaleminden Mehmet Âkif", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012), 111.

³⁷ Kazım Yetiş, *Bir Mustarip Mehmet Akif Ersoy* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 48-49.

Günden güne eriyen ve gerileyen bir acılı coğrafyanın hüznünü ve kederini derinden hissettiği anlaşılan Mehmet Akif'in, tüm yazıları ve şiirlerinde insanın içine işleyen bir üslup görülmektedir. O, Osmanlı'nın çöküşe girdiği dönemde toplumun her tarafına yansıyan çözülme, ümitsizlik ve hatta panik halinin ortaya çıkardığı olumsuzluk ortamında inancıyla dipdiri durabilmeyi ve müslümanlara ümidi aşılamayacağı başarabilmiş bir kişidir. Bütün eserlerinde olduğu gibi, bunun en iyi örneklerini Çanakkale Şehitleri ve İstiklâl Marşı şiirlerinde açıkça görmek mümkündür.

Yaşadığı dönem boyunca onunla az ya da çok diyalogu bulunan pek çok ismin varlığına şahit oluyoruz. Mehmet Akif'in hayatında önemli izler bırakan ve yaşadıkları döneme damgalarını vuran çok sayıda isim arasında en önemlilerini şöyle sıralamak mümkündür: Abbas Halim Paşa, Babanzâde Ahmet Naîm, Eşref Edib, İbnülemin Mahmut Kemal Bey, Ali Emiri, Prof. Fatin Gökmen, Dr. Adnan Adıvar, Süleyman Nazif, Mithat Cemal, Rezaizâde Ekrem, Elmalılı Hamdi Efendi, Hasan Basri Çantay, Ömer Rıza Doğrul, Mahir İz, İsmail Hakkı İzmirli, Ferid Kam, Ali Şevki Efendi, Hüseyin Kâzım, İbrahim Bey, Fuat Şemsi, Ali Ekrem Bolayır, Neyzen Tevfik, Ömer Lütfi Bey vd.³⁸

B. MEHMET AKİF'İN ESERLERİ

Araştırmamızda Mehmet Akif'in ahlâk anlayışı değerlendirilirken kaleme aldığı bütün eserler gözden geçirilmeye çalışılmıştır. Akif'in genellikle Safahat adlı şiir kitabının dışında diğer eserleri bir bakıma gölgede kalmıştır. Aşağıda sunulacak eser listesi, aynı zamanda araştırmamızın da kaynaklarını oluşturmakta ve onun aslında edebiyatın birçok alanında son derece başarılı eserler verdiğini göstermektedir. Ona ait eserlerin tamamı belli başlıklar altında ele alınacaktır.³⁹

³⁸ Geniş bilgi için bk. Muhsin İlyas Subaşı, *Gül Devri'ni Arayan Adam* (Kayseri: Kayseri Organize Sanayi Bölge Yayınları, ts.), 208-230; Gül, *Duruşunu Bozmayan Adam Mehmet Akif Ersoy*, 174-182.

³⁹ Mehmet Akif'in eserleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. M. Orhan Okay ve M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28/432-439; Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı*.1-9; M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy, 2004, 154-176*; Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)*, 96-203; Tansel, *Mehmed Âkif Ersoy Hayatı ve Eserleri*, 155-262; Mehmed Âkif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2013), 28-31; Necat Birinci, "Âkif'in Hayatı ve Eserleri", 70-77.

1. Şiirleri

a. Safahat:

Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerini yedi kitap (bölüm) halinde topladığı Safahat'ın içinde 108 şiir yer almaktadır. 11.240 mısradan oluşan bu şiirlerin bulunduğu kitabın sadece ilk bölümü "Safahat" adını almıştır. Safahat'ın içindeki kitaplar/bölmeler şu başlıkları taşımaktadır.

1. *Safahat*: 44 şiir ve 3084 mısradan oluşan bu kitap ilk kez 1911'de basılmıştır.
2. *Süleymaniye Kürsüsünde*: 1002 mısradan meydana gelen bu tek şiirin ilk baskısı 1912'de gerçekleşmiştir.
3. *Hakkın Sesleri*: 10 şiir ve 482 mısradan oluşan bu bölümün ilk baskısı 1913'te yapılmıştır.
4. *Fatih Kürsüsünde*: 1692 mısradan meydana gelen bu tek şiirin ilk baskı yılı 1914'tür.
5. *Hatıralar*: 10 şiir ve 1314 mısranın bir araya geldiği bu bölüm ilk kez 1917'de basılmıştır.
6. *Asım*: 2292 mısradan meydana gelen bu bölümün ilk baskısı 1924'te gerçekleşmiştir.
7. *Gölgeler*: 41 şiir ve 1374 mısradan oluşan bu bölümün ilk baskı yılı 1933'tür.

"Safhalar, devreler, dönemler" anlamlarına gelen Safahat'taki manzumelerin tamamı "aruz"la kaleme alınmıştır. Mehmet Akif, "İstiklal Marşı"nı, millete ait olduğu düşüncesiyle Safahat'ına dahil etmemiştir.⁴⁰

b. Safahat dışında kalmış şiirler:

Mehmet Akif, Halkalı Baytar Mektebi'nde okuduğu sıralarda (1891-93) ilk şiirlerini bazı dergilere göndermiştir. 1908 öncesinde yazdığı ve bazı dergilerde yayınlanan şiirleri onun zaman içinde daha çok tanınmasını sağlamıştır. Birtakım dostlarına gönderdiği bazı manzum mektuplar ve şiirler, o dönemde meraklıları tarafından

⁴⁰ M. Orhan Okay, "Safahat", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/442-444.

paylaşılıyordu. Ancak o, beğenmediği bazı şiirlerini ortadan kaldırmayı tercih etmiştir. 1893-1936 yılları arasında yazdığı ve Safahat'ta yer verilmeyen şiirlerin toplamının ikinci bir Safahat hacminde olduğu, bu şiirlerden bir kısmının geçmişte bazı dergilerde yayımlandığı, bir kısmının da bazı mektuplarda yer aldığı tespit edilmiş ve bunlardan 3540 mısra ve yüz adet şiirden oluşan manzume yayınlanmıştır.⁴¹

2. Nesir Yazıları

a. Kur'an-ı Kerim Meali:

Mehmet Akif'in 1925-1936 yılları arasında üzerinde çalışıp bitirdiği, ancak Türkiye'ye getirmeyerek Kahire'de Yozgatlı müderris İhsan Efendi'ye "geri dönmezsem yakarsın" vasiyetiyle emanet ettiği mealin, İhsan Efendi'nin 1961'deki vefatından sonra yakıldığı bilinmektedir. 1956-57 yıllarında Akif'e ait olan ve Kur'an-ı Kerim'in baştan itibaren sırasıyla on suresini ihtiva eden Mustafa Runyun Bey'in evrakı arasındaki bir metin Recep Şentürk tarafından 2012 yılında neşredilmiştir.⁴²

b. Tefsirler:

Sebilürreşad Dergisi'nin muhtelif sayılarında Mehmet Akif'in 54 adet tefsir yazısı bulunmaktadır. 36'sı nesir olarak kaleme alınan bu yazıların 18'i manzum olup Safahat'ta yayınlanmıştır. 54 adet tefsir yazısının 51'i ayetlerden, 3'ü ise hadislerden hareketle kaleme alınmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumlara ayet, hadis ve şiirlerle yorum getiren bu yazılar halka bir tür manevî irşadı ve yol göstericiliği amaçlamıştır.

c. Vaazlar:

Mehmet Akif'in bir konuşma ("*Mevâiz-i Diniyye*" kitabında yer almaktadır) ve sekiz de vaazı vardır. Bu vaazların üçü Balkan Harbi'nin cereyan ettiği sıralarda İstanbul'daki Beyazıt, Fatih, Süleymaniye camilerinde, biri Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde, diğerleri de Kastamonu merkezindeki Nasrullah Camii ve aynı şehrin

⁴¹ Bk.Bu şiirler ilk kez şu kitapta yayımlanmıştır: Mehmet Akif Ersoy, *Safahat: Eski ve Yeni Harflerle Karşılaştırmalı Neşir ve Safahat Dışında Kalmış Şiirler*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009). Ayrıca Safahat dışında kalmış şiirlerinden bir bölümü için bk. Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 440-458.

⁴² Mehmed Âkif Ersoy, *Kur'an Meali*, haz. Recep Şentürk (İstanbul: Mahya Yayınları, 2012).

muhtelif kazalarında verilen vaazlardan oluşmaktadır. Akif'in tefsir yazıları ve vaazları müstakil bir eser olarak günümüz diline kazandırılmıştır.⁴³

d. Makaleler:

Mehmet Akif'in sohbet ve hatıra olarak yazdığı 50 makalesi bulunmaktadır. Bunlardan 17'si "*Hasbihal*", 11'i "*Edebiyat Bahisleri*", 4'ü "*Eski Hatıralar*", 2'si "*Letâif-i Arabdan*" başlıklarını taşımakta olup diğer 14'üne farklı başlıklar verilmiştir. Onun fikirleri, kültür ve irfanı, birikimlerinin yer aldığı bu yazılar son derece samimi bir muhtevaya sahiptir.

e. Tercümelere:

Akif'in, 1908'den sonra, tamamı Sebilürreşad'da yayınlanmış 55 çevirisi bulunmaktadır. Tercümelerin beşi Arap, biri Fransız yazardan yapılmıştır. Kitap olarak da yayınlanmış tercümelere şunlardır:

- "Müslüman Kadını", Ferid Vecdi.
- "Hanoto'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un İslam'ı Müdafaası".
- "İslamlaşmak", Said Halim Paşa.
- "Anglikan Kilisesine Cevap", Abdülaziz Çaviş.
- "İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahnelere", Abdülaziz Çaviş.

f. Mektuplar:

Mehmet Akif'e ait şimdilik 100 civarında mektup ve bazı mektup parçaları yayınlanmıştır. Henüz ele geçmemiş bundan çok daha fazla mektubun farklı kişilere yazıldığı kuvvetle tahmin edilmektedir.

Bu sıralananlar dışında Mehmet Akif'e ait olduğu bilinen şiir, nesir, makale, tefsir, vaaz, mektup vs. bütün eserlerin son tashihleri M. Ertuğrul Düzdağ tarafından

⁴³ Mehmed Âkif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2013), 35-306.

yapıldıktan sonra İsmail Hakkı Şengüler'in yayıma hazırladığı on ciltlik *Mehmed Âkif Külliyyatı* içinde bir araya getirilmiştir.⁴⁴

C. MEHMET AKİF'İN KARAKTERİ VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Karakter ve kişiliklerin, üretilen düşüncelere, söz ve eylemlere, ortaya konulan eserlere büyük ölçüde yansıdığı gerçeğinden hareketle Mehmet Akif'in de karakter ve kişiliğinin izlerini onun edebî anlamda ortaya koyduğu her üründe görmek mümkün olmaktadır. Daha küçük yaşlardan itibaren ailesinden aldığı ilim, terbiye ve ahlâk eğitiminin, Akif'in karakterinin belirlenmesinde çok değerli katkıları olmuş ve hayatı boyunca hadiselerle bakışı, onlara anlam yükleyişi ve düşünce dünyasının kodlanmasında ciddi fırsatlar sunmuştur.

1. Ahlâkı ve Karakteri

Mehmet Akif, özellikle ahlâk ve karakteriyle örnek alınacak bir kişiliğe sahiptir. Son derece temiz bir aile atmosferinde dünyaya gelmiş ve ilk terbiyeyi, *“Benim hem babam, hem hocamdır. Ne biliyorsam kendinden öğrendim”* dediği babası Tahir Efendi'den almıştır. Sadece eğitim-öğretimini en güzel şekliyle temin etmekle kalmayan babası, onu ahlâk ve seciye bakımından da bir pırlanta gibi yetiştirmeye özen göstermiştir. Sözelimi mektepte okuduğu sıralarda en yakın görüştüğü Sabri Sözen'in, *“Mehmed Akif bey içki kullanmamıştır. Onun nezaheti, terbiyesi, seciyesi, akranları içinde meseli sair olmuştu. O, bir karıncayı bile incitmedi. Çok temiz, çok hayırhah, çok namuslu bir gençti”* ifadeleri oldukça önemlidir. Aslında Akif, hayatında içki, sigara ve kahve içmedi. Bir süre enfiye kullandıysa da bir süre sonra onu da bıraktı.⁴⁵

Mithat Cemal de, yakın dostu Mehmet Akif'in kişiliği ve ahlâkına dair şu tanıklıkta bulunmuştur: *“Çok sağlam yaratılan bu adamı kendi adaleti sımsıkı bağlamış, hiçbir zevkin, hiçbir sefahatin güzel elleriyle bu bağın kördüğümleri gevşetilmemişti. Kuvvetli bünyesi maden ocağında yatan, insan eli değmemiş demir kadar sertti, bakirdi. Kumar, kadın, içki gibi insan etini pelteleştiren halleri Âkif bilmiyordu. Hayatı*

⁴⁴ Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı* 1-9.

⁴⁵ Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Akif)*, 28.

her sabah yeniden başlayan mahrumiyetti. Onda ne politika ihtirası, ne mevki hırsı, ne kadın, ne kumar hazzı vardı.”⁴⁶

Mehmet Akif’in en belirgin vasfı vefası idi. Öyle ki, son nefesine kadar dostlarını hiç unutmadı. Hayatı boyunca kendisini asla öncelemedi, sürekli içinde bulunduğu toplumu ve sıkıntılarını dert edindi, adeta millet ve insanlık için yaşadı. Onun bütün şiirlerinde diğergamlık hâkimdir. Bütün eserlerini inanarak, hissederek, duyarak, ağlayarak, adeta sıhhatini ve varlığını eriterek yazdı. Söyledikleri hep az, ama öz idi. Muhabatı, onun tertemiz ruhu karşısında mutlaka etkilenirdi.

Akif mutevazıydı. Kendisine “*üstad, hazret, beyefendi*” gibi sıfatlar kullanılmasından rahatsız olur ve masum küçük bir kız gibi utanırdı. Hayatında ve evinde sadelik hâkim idi. Merasim ve törenler onun en çok sıkıldığı yerlerdi. Yazılarında da sıklıkla mücadele ettiği anlaşılan riyakârlık, yalancılık, hilekârlık, kanaatsizlik ve karaktersizlikten nefret ederdi.⁴⁷

Akif’i en çok sinirlendiren husus ise vatan ve millet gibi mukaddesatına sövülmesi idi ki, böyle bir şeyi asla affetmezdi. Bununla beraber derdini kimseye söylemez, içine atar, erirdi. Hasan Basri Çantay şöyle bir hadise nakleder: Samih Rifat Bey, üstadın sevemediği bir adamı koluna takarak ve güya Akif’le barıştırmak için onun bulunduğu bir yere getirmişti. Üstad o zatı karşıdan görür görmez yayından boşanmış ok gibi dışarı fırlamış ve bir daha dönmemişti. Bu yaptığının doğru bir davranış olmadığını kendisine söylediğim zaman cevabı şöyle olmuştu:

*“Evet, ayıp ettim. Samih buna meydan vermeyecekti. Benim o adamla zorum yok. Fakat mukaddesatıma sövdü o. Basri, Basri, o, benim evladımı öldürseydi belki affederdim. Hanümânımı söndürseydi yine affedebilirdim. Daha ileri gideyim. Alâ meleinnas (insanlar arasında) benim yüzüme tükürseydi yine geçebilirdim, madem ki bana gelmiştir ve onu aziz bir dostum getirmiştir. Fakat o, benim mukaddesatıma sövdü, mukaddesatıma sövdü!”*⁴⁸

⁴⁶ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Akif* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1997), 251.

⁴⁷ Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Akif)*, 28.

⁴⁸ Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Akif)*, 28-29.

Bir şairde olması gereken hassasiyet ve bütün inceliklere sahip ve gerektiğinde sabit-kadem bir savaş adamı gibi kararlı bir şahsiyet olan Akif, dostluğa ve dostlarına son derece sadık, sözünden dönmeyen, doğru sözlü, kısacası kişiliği oturmuş bir kişidir. Bilgiye ve ilim öğrenmeye son derece meyyal olup gelişme ve ilerlemeye oldukça açık bir kişiliğe sahiptir. Altmış üç yıllık hayatı boyunca asil tavrı, inancı ve ideallerinden taviz vermeyen bu kişiliği sebebiyle dostları kadar, şüphesiz düşmanları da olmuştur. Her şeye rağmen düşmanları onu zayıf karakterli, düşük ahlâklı, çıkarıcı, din, makam mevki düşkünü gibi sıfatlarla asla nitelememişlerdir.⁴⁹

“Orta boylu, geniş ve yuvarlak omuzlu, gövde kısmı bacaklarından daha uzun, siyah çember sakallı, gözleri kestane renkli, gür kaşlı, seyrek saçlı ve güçlü bir bünyeye sahip olan Mehmet Akif, başarılar elde etmiş iyi bir pehlivandır. Uzun yürüyüş, yüzme, bir çeşit gülle sayılabilecek taş atma gibi sporlarla uğraşmayı çok sever. Gerek onu tanıyanların ifadelerinden, gerekse manzum-mensur eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla çok zeki olan Akif; zarif, nüktedan, hoşsohbet, açık sözlü, mert, cesur, haksızlığa karşı koyan bir şahsiyettir.”⁵⁰

2. Edebî Kişiliği

Mehmet Akif’in yüksek düzeyde aldığı ahlâk, terbiye ve karakterinin bir yansıması olarak edebî kişiliği de son derece sağlam zeminde gelişmiştir. Konuyu daha iyi kavrayabilmek için önce Akif tarafından kaleme alınan, edebî anlayışının hangi temeller üzerine kurulmuş olduğunu belirttiği yazısından bazı bölümleri aktaracağız. Daha sonra da çevresindeki edebiyat alanının mümtaz şahsiyetleri olan dostlarının onun edebî kişiliği hakkında söyledikleri, bu konuda bizi yeterince bilgilendirecektir.

Mehmet Akif’in Sıratımüstakim’in devamı olarak çıkan Sebülürreşad’ın ilk sayısında yayımlanan, edebî kişiliğinin ipuçlarını taşıyan “Edebiyat” başlıklı makalesinden bazı satırları naklediyoruz:

⁴⁹ Caner Arabacı, “Milli Mücadelede Âkif”, *Hakikat Adamı Mehmet Âkif’e Armağan (2011 Yılı Mehmet Âkif Yılı ve Vefatının 75. Yıldönümü Onuruna)*, ed. Mehmet Bayyigit, (Konya: Erman Ofset, Nisan 2011), 52-53.

⁵⁰ Âlim Gür, “Hayatı, Şahsiyeti, Sanatı ve Eserleriyle Mehmet Âkif Ersoy”, *Hakikat Adamı Mehmet Âkif’e Armağan (2011 Yılı Mehmet Âkif Yılı ve Vefatının 75. Yıldönümü Onuruna)*, ed. Mehmet Bayyigit (Konya: Erman Ofset, Nisan 2011), 16.

“Edebiyatı nasıl telâkkî ettiğimizi, nasıl bir meslek tutmak istediğimizi şimdye kadar çıkan yazılarımız elbette göstermiştir. Şiir için, edebiyat için ‘süs’, ‘çerez’ diyenler var. Karnı tok, sırtı pek milletlere göre bu söz belki doğrudur. Lâkin bizim gibi aç, çıplak milletlere süsten, çerezden evvel giyecek, yiyecek lâzım. Onun için ne kadar süslü, ne kadar tatlı olursa olsun, libas hizmetini, gıda vazifesini görmeyen edebiyat bize hiç söylemez.(...)”

Yazılarımız en namuslu aileler arasında okunabilmek üzere yazılıyor. Zaten bizim ictihadımıza göre edepsizlik başladığı noktada edebiyat biter.

Elverişli bulduğumuz her mevzûu yazacağız. Hele ictimâî derdlerimizi dökmekten, yaralarımızı açıp göstermekten hiç çekinmeyeceğiz. Bundan maksadımız bir takım zavallıların zannettiği gibi milleti ele, düşmana maskara etmek değildir. Meramımız kendimizi değil maskaralıklarımızı maskara etmektir. Ta ki ülfet neticesi olarak, her gün yapmaktan hiç sıkılmadığımız hiç azab duymadığımız bir sürü fenalıkları yavaş yavaş bırakalım da elbirliği ile insanlığa doğru bir adım atalım. Görülüyor ki biz edebiyattan pek çok şeyler bekliyoruz. Evet, memleketin akli başında olan evlâdı bize yan bakmaz da yardım edecek olursa neden Osmanlıların millî, hakikî, insanî bir edebiyatı vücuda gelmesin? Yazılarımızın gerek mevzûunda, gerek üslûbunda her şeyden evvel bütün Osmanlıları düşüneceğiz; yani mümkün olduğu kadar halka söyleyecek eserler meydana getireceğiz. Yoksa havas için yazı yazmaya yeltenecek derecede sersem değiliz! Zaten altı yüz bu kadar seneden beri yalnız havassı düşününe düşününe avam olmuş gitmişiz!”⁵¹

Bu satırların sahibi olan Akif, içinde bulunduğu toplumun nabzını tutmuş ve yerli, millî, ama gerçekçi bir edebiyatın başarılı örneklerini vermiştir. İslâmî hassasiyetinden asla taviz vermeyen Akif, şiirlerini genellikle gerçek hayattan almış, hayalperestlikten

⁵¹ Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu; *Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri (Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad Mecmuaları'nda Çıkan)*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 142-144.

uzak, gözlemlediği ve hissettiğini samimiyetle ve tereddütsüzce yazıya dökmüştür. Şu mısraları bu duruşunu çok net açıklar mahiyettedir:

*“- Hayır, hayal ile yoktur benim alış verişim...
İnan ki her ne demişsem görüp de söylemişim.
Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:
Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek!”*⁵²

Aynı dönemde yaşamış bazı edebiyatçıların Akif’le ilgili değerlendirmelerini de önemsemek gerekir. Kendisiyle ilgili müstakil anı-biyografi kitabı da yazan Mithat Cemal (1885-1956), yakın dostu Mehmet Akif’i nitelerken, “*Bir dağ silsilesini gezer gibi her seferinde bir başka yönünü gördüğüm adam*” ifadesini kullanmış ve onu şu cümlelerle tanıtmıştır:

*“Âkif dünya hazlarına dağılmadı. Kendisinde mahpus kaldı. Ve beynindeki bu terakümler bünyesinin kuvvetiyle birleşti; benliğinden iman halinde fıskırdı. Onun içindir ki iman şiiri söylediği zaman eserinde Süleymaniye şaha kalkıyor sanırsınız. Gene onun içindir ki İstiklâl Marşı’nı yazdığı vakit şair kendisini bile geçti.”*⁵³

Gerçekten çok yönlü kişiliğiyle Akif, hem edebiyatla yakından ilgilenmiş, bu alanın meseleleri ve sıkıntılarını dert edinmiş, hem basın dünyasında *Sırâtımüstakim* ve onun devamı olan *Sebîlürreşâd* dergilerindeki yazılarıyla saygın hizmetlere imza atmış, kaleme aldığı hususlar çeşitli mahfillerde ses getirmiş, hem dönemin bütün gelişmelerine duyarlı olmuş, hem dinî ilimler alanında devrinin önde gelen isimleri arasında zikredilmiş, hem de ömrünün son demlerine kadar öğretmen (müderris) olarak bir görev ifa etmiştir.⁵⁴

Hikâye yazarı ve şair Ömer Seyfeddin (1884-1920) de onun edebî alanda güzel eserler ortaya koyduğunu ve döneminde aruz ile şiir yazarların önünde yer aldığını belirttikten sonra hakkında şu cümlelere yer vermiştir:

“Şâir, ruhunda ilâhî bir ateş, bir ihtiras olandır. Şiir bizi zabt etmeli, ruhumuzda olmayan bir kuvveti, bir hassâsiyeti bize ilkâ etmelidir.

⁵² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 586.

⁵³ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Âkif*, 251.

⁵⁴ Bk. M. Fatih Andı, “Mehmed Âkif’in Dârülfünûn hocalığı”, *Mehmet Âkif Ersoy*, ed. Mustafa İsmet Uzun (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2. Basım, 2015), 527-541.

Safahat'ta umman gibi bazan dalgalanan, bazan sâkin, fakat son derece muhteşem duran bir rûhun akislerini görürüz. Süleymâniye Kürsüsünde, i'tiraz kabul etmez bir şâheserdir. Ben, İttifâk-ı İslâm tarafdârı bir milliyetperver olmadığım hâlde, ne vakit bu şâheseri okusam heyecanım değişir; İttihâd-ı İslâm tarafdârı bir utupist (hayâlperest) oluveririm. Bu şâir, ilâhî ihtirâsında son derecede samimîdir; hiç yapmacığı falan yoktur".⁵⁵

Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın üstadları arasındaki Cenab Şehâbeddin (1870-1934), Mehmet Akif'in şiirini ve Safahat'ın edebî değerini şu cümlelerle ifade etmiştir:

"Şi'r-i millî nâmıyla ırkımızın rüsûm ve an'anâtına ait neşîdeler kastediyorsak, pîşinde serfûrû edeceğimiz bir dehâ-yı şi'r görüyorum: Mehmed Âkif. Hiç kimse o kadar saf ve şeffaf bir billûrî-i beyân içinde menâzır-ı milliyeti teşhîr etmemiştir. Türk ve İslâm rûhu Safahat'ın ruşeym-i ilhâmı oldu. Târih-i edebiyat şimdilik büyük Âkif'ten daha büyük bir İslâm ve Türk şâiri tanımaz... Külfeti bu kadar mektûm (gizli) ve kuvveti bu kadar güzel bir eser-i san'at daha tanıyor musunuz? Bunu ibdâ eden elleri eğilip öpmek kadirşinaslığın ilk farızası değil midir?"⁵⁶

Son bir örnek olarak da yine Mehmet Akif ile ilgili müstakil bir eser kaleme alan Süleyman Nazif'in (1870-1927) sözlerine yer vermek istiyoruz:

"Şark ve Garb'ın benim bildiğim lisanlarında ve bu vâdide, gerek te'lif gerek tercüme suretiyle, bu kadar güzel ve pürüzsüz, kusursuz bir şiir okumadığımı fahr ü lezzetle itiraf ederim. Bunu yazmak için yalnız Mehmed Âkif kadar şâir olmak kifâyet etmez; Mehmed Âkif kadar dindar da olmak lâzımdır. Bu iki lâzıme-i ibdâi aynı bereket ve kuvvetle nefsinde cem' etmeyen bir şâir. ister Şarklı olsun, ister Garplı, hiç bir san'atkâr, şu neşîdenin mislini vücûda getiremez. Şâirin aşk u imânı kalbinden kalemine ve kaleminden kağıda dökülmüştür."⁵⁷

⁵⁵ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, 2004, 190-191.

⁵⁶ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, 2004, 191.

⁵⁷ Süleyman Nazif, *Mehmed Akif, Şâirin Zâtı ve Asârı Hakkında Bazı Malumât ve Tedkikat*, 43.

Kısacası Mehmet Akif, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreği ile yirminci asrın ilk yarısında ülkedeki en buhranlı dönemlerde yaşamış, eserleriyle aktardığı düşünceleri ve nezih kişiliği sadece entelektüeller arasında değil, belki çok daha fazlasıyla halk üzerinde etkili olmuş, Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (as) sözlerinden beslenen muazzam imanının yönlendirdiği duruşuyla İslam coğrafyasındaki Müslümanların uyanışı, gayreti ve kardeşliğini edebî gücüyle harekete geçirmiş büyük bir şairdir.

Yirminci yüzyıl sonlarında başlayan süreçte önce Balkanlar, sonra da Anadolu insanının can, mal ve namusunun heder edilmesi, ülkedeki bazı aydınların millî ve manevî değerlere adeta küfrederek yüzlerini Batı'ya çevirmiş olmaları Akif'in karakteri ve kişiliği kadar edebî anlayışını da derinden etkilemiştir. Bütün olumsuzluklara rağmen herkesi hayran bırakan o asil çizgisinden asla taviz vermeden bir duruş sergileyen Mehmet Akif, temeli asr-ı saadette atılan muazzam bir medeniyetin dumura uğramış bir döneminde, ancak sorumluluklarının da bilincinde ve bir Müslümana yakışacak şekilde tertemiz, dürüst ve aksiyoner bir edebî kişilik ortaya koymuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY'UN BİREYSEL AHLÂK ANLAYIŞI

1. İnsan ve Değeri

Niçin yaratıldığına dair bir anlama ve idrak çabasına giren ve evrendeki misyonu, yeri ve değerinin bilincine varan insan, özüne anlam katmada ve varlık gayesini tespit etmede daha başarılı olabilmektedir. Bu noktada insanın Yaratıcı'sıyla olan ilişkisi üzerinde durulması önemli bir zemin oluşturmaktadır. Diğer bir açıdan insan, konumu ve değeri gereği, davranışlarıyla yaşam sahnesini oluşturduğundan dolayı onun tabiattaki yerine de önem verilmesi gerekmektedir. İnsanın, doğa ve diğer canlılarla, ayrıca kültür ve medeniyet oluşturan bir varlık olarak diğer insanlarla da sosyallik bağlamında ilişkisi de ele alınmalıdır. İnsan ve insana dair bir yaşam değeri belirlemek ve bu değer düşüncesi çerçevesinde ahlâkî bir varlık olan insanı anlamak da kaçınılmaz bir durum olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında insanın varlık ve yaşam açısından misyonunu gerek Allah gerekse tabiat ve diğer canlılar karşısında konumlandırmak, bu varlığa yaratılış amacı doğrultusunda hedef belirlemek suretiyle İslâm'ın üstün insanını ortaya çıkarmaya vesile olacaktır.⁵⁸

Nitekim Allah Teâlâ, "*Ben, yeryüzünde bir halife kılacağım / var edeceğim.*"⁵⁹ âyet-i kerîmesiyle insanoğluna diğer canlılardan farklı olarak bazı özellikler ve yetkiler vermiş, sorumluluklar yüklemiş ve birtakım özel nimetler lütfetmiştir. Nimetlerinden biri ve belki de en önemli olanı hilâfet yetkisi lütfetmiş olmasıdır. Sözlükte hilâfet, "*bir kimsenin diğerinin yerini alması, onu temsil etmesi, onun salâhiyetlerini kullanması*"⁶⁰ anlamına gelmektedir. Allah'ın yeryüzünde yaratacağı halife, şüphesiz Allah'ın halifesidir. Öyleyse, yeryüzünde Allah'ın halifesi olan insan, O'nun Rab olma

⁵⁸ Muhammet Koçak, *İslam Düşüncesinde Varlık ve Yaşam Değeri Açısından İnsan* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 7.

⁵⁹ Bakara 2/30.

⁶⁰ T.W. Arnold, "Halife", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1987), 5(1)/148.

sıfatına nail olacak, O'nun adına yönetmek amacıyla bu dünyayı geliştirmeye ve koruyup düzene sokmaya çalışacaktır.⁶¹

Kur'ân'da farklı anlamlar ve değişik meselelerle neredeyse her alanda "insan"ın anlatıldığını söylemek mümkündür. Bir bütün olarak inanç ve hayatını çevreleyen değerler dünyasıyla "yapıp eden bir varlık" olarak karşımıza çıkan⁶² insanın değeri iki temel başlık altında ele alınmaktadır. Bu başlıklar; insanın varlık değeri ve yaşam değerinden oluşmaktadır.⁶³

Ayrıcalıklı değere sahip kılınan bir varlık olan insan hakkında Yüce Allah, "*Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık... Yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık*" buyurmaktadır.⁶⁴ Yaratılmışların en nadide ve şerefli olan insanın, varlığını ve yaşamının değerini anlamlandırabilmesi ve keşfedebilmesi, kendine öz saygınlığını arttırmakla başlamaktadır. Kendine ve diğer bireylere de değer duygusuyla birlikte saygı duyabilmesi için olgunlaşması gerekir. Bunun en önemli adımı kendini keşfetmektir ki bu, kusurlarının farkında olmak, kötü davranış ve huylardan nefisini arındırmak demektir.

İslâm'da insana atfedilen büyük değer tasavvuf terminolojisinde "*insan-ı kâmil*" kavramıyla ifade edildiğini söylemek mümkündür. Sufî inanişâ göre insan-ı kâmil, mükemmelliğin gerekliliği olan insanî nefistir. Âlemin ilk örneği, özü ve aynası olan insan, Allah isminin bir tecelli ve tezahür yeri, yaratılışın gayesi ve Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Hem Allah ve âlemin hem de rubûbiyet ve ubûdiyetin özelliklerini taşıdığı için insan, Allah ile âlem arasında bir berzahdır.⁶⁵

Nesefî, Allah'ın büyük kitabı olarak nitelendirdiği kâinatın içerisinde insanı, bu kitabın özeti olarak düşünmektedir ki, özet okunduğu ve kavrandığı takdirde büyük kitabı da anlamak mümkün olmaktadır. İnsanın kendini tanıması kısa yoldan mümkün olmasına rağmen, Nesefî'nin belirttiği üzere kolay değil, güç ve zor bir sürece tekabül etmektedir. Bu bağlamda Nesefî, insanın kendisini tanıması için, yaklaşık seksen yıllık

⁶¹ Fahrettin Olguner, *İnsan ve İslam* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 19.

⁶² Enver Uysal, *Ahlakî Varlık Olarak İnsan* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 20.

⁶³ Koçak, *İslam Düşüncesinde Varlık ve Yaşam Değeri Açısından İnsan*, 97.

⁶⁴ İsrâ 17/70.

⁶⁵ Mehmet Necmettin Bardakçı, "Mevlâna'ya Göre İnsanın Mahiyeti ve Kâmil İnsan Olma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2008), 5.

bir ömre sahip olması ve bu ömrün her anını din ve hikmet öğrenmekle geçirmesi gerektiğini zikretmektedir.⁶⁶

Muhammed İkbal'e göre ideal insan, kendini davranışlarının bütünüyle tanımlayan bir varlıktır. İnsan, kendinde var olan bütün potansiyelleri kendi fitratına en uygun bir şekilde kullanarak ulaşabilir. Bu, sadece insanın "kendini bilmesi" ile değil, aynı zamanda kendini eleştirebilmesiyle mümkündür. İkbal, bu sürecin temel referansını dinî tecrübe olarak görmektedir. İnsanı anlamada ve anlamlandırmada dinî tecrübenin hayatî önemde olduğu şüphesizdir.⁶⁷

Kur'ân-ı Kerim'de insanın yüceltilip değer kazanmasına zemin hazırlayan unsurlar defalarca zikredilmiştir. Buna mukabil, insanın kendi değerini kaybettirecek konular da özel olarak bildirilmiştir.⁶⁸ Nitekim, "*İnsan bir bilgiye konu olamayacak kadar geniş bir bahistir. Hatta teknik anlamıyla insanın kendi kendini bir bilimde konu edinmesinden söz edilemez. Öte yandan insan bir bilgi konusu olarak ele alınacaksa, onu bir bilime münhasır kılmak da mümkün olmaz. Gerçekten de bütün bilimler ve disiplinler insana dairdir ve insanla ilgilidir.*"⁶⁹ İnsanı insan yapan özelliklerin ne olduğu konusunda Kur'ân-ı Kerim, tevazuyla dua edip hoşgörüyü elden bırakmayan, mâlâyânî sözlerden uzak duran, Allah yolunda harcamaktan geri kalmayan, namuslarını koruyan, yaptığı anlaşmaya ve verdiği söze sadık kalan, namaz ibadetinde de son derece dikkatli olan müminlerin feraha ereceklerini bildirmektedir.⁷⁰

Mehmet Akif, Safahat'ta insana ve ona verilmiş değerler konusuna önemle değinmiştir. Hz. Ali'nin, "*Ey insan, sen kendinin küçük bir cisim olduğunu sanırsın, oysa en büyük âlem senin içinde gizlidir.*" mealindeki sözlerini insanın mahiyeti konusunda başlık olarak değerlendirip ele almıştır. Bu değer hem insanın kendine ait iradesini kullanabilmesi hem de ilâhî olanı tanıma, anlama ve ona yönelme noktasında kendini ortaya çıkarmaktadır. İnsanın, kendinin farkında olması, bilinç seviyesinin artmasıyla birlikte aklını doğru olarak kullanabilme ve sorumluluk alabilmesiyle doğru

⁶⁶ M. Naci Kula, "Abraham Maslow'un Kendini Gerçekleştirme Kavramının Aziz Nesefi'nin İnsan-ı Kâmil Kavramıyla Karşılaştırılması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 15.

⁶⁷ Kevser Çelik, "Muhammed İkbal'in Din Felsefesinde 'İnsan-Olma' Kavrayışı ve Dinî Tecrübe", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 36 (Aralık 2015), 74.

⁶⁸ Koçak, *İslam Düşüncesinde Varlık ve Yaşam Değeri Açısından İnsan*, 96.

⁶⁹ Ekrem Demirli, *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 238.

⁷⁰ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 246.

orantılıdır. Ne yazık ki çoğunlukla bireyler kendi değerlerinin farkında dahi değildirlirler.⁷¹

Akif'in "İnsan" adlı şiirinde, insanın yaratılış itibarıyla meleklerden daha üstün olduğuna, kalbinin ise maneviyata yatkın olduğuna değinir. O kalp, ilâhî nurların ortaya çıktığı mekândır. Cismi, bedeni evrende küçücük bir yer kaplamış olsa dahi, Cenâb-ı Hakk'ın sanatının en güzel ortaya çıkmış halidir. İnsan bir işte azim ve sebat gösterdiğinde gayreti sayesinde onun önünde kimse engel olamaz. Onun tefekkürü, karanlıkları nurlandırır. Hürriyetine âşıktır. Gücü ve özgüveni, baskıyı yerle bir eder. İlâhî teklifin kendisine emanet edildiği üstün bir cevherdir.⁷²

Akif, şiirinde insanın kendine ve özüne ne kadar uzak olduğuna işaret eder. Kendini keşfetmekten uzak olan kişinin, özüne haksızlık ettiğini vurgular. Zira benliğini keşfedememek, tanıyamamakla birlikte kişi farkında olmadan kendini sınırlar. İnsanın meleklerden üstün kılındığını, âlemin kendinde saklı olduğunu, cihanın yine onda toplandığını anlatır. Bereketi göklere ve yerlere sığmayan Yaratıcı, kulunun kalbinde ışığıyla ortaya çıkar:

*Haberdar olmamışsın kendi zatından da hâlâ sen,
"Muhakkar bir vücûdum!" dersin, ey insan fakat bilsen.
Senin mâhiyyetin hatta meleklerden de ulvîdir:
Avalim sende pinhandır, cihanlar sende matvîdir:
Zeminlerden, semalardan taşarken feyz-i Rabbani,
Olur kalbin tecellî zâr-ı-nûr-â-nûr-ı Yezdânî.
Musaggar cirmin amma gaye-i sun'-ı İlâhîsin;
Bu haysiyyetle pâyânın bulunmaz, bîtenâhîsin!
Edîb-i kudretin beytü'l-kasîd-i şi'ri olmuşsun;
Hakîm-i fitratın bir anlaşılmaz sırrı olmuşsun.
Esirindir tabiat, dest-i teshîrindedir eşya;
Senin ahkâmının münkaadıdır, mahkûmudur dünya.*

⁷¹ Bk. Enver Uysal, "Mehmet Akif Ersoy'un Ahlâk Anlayışı", *Mehmet Akif'i Anlamak*, ed. Alev S. Uğurlu-Selçuk Kırılı (Bursa: Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi, 2021), 26; Abdülvahit İmamoğlu, "Mehmet Akif Ersoy'un İnsan İrade ve Hürriyetine Bakışı", *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008), 16.

⁷² Emine Yeniterzi, "Safahat'ta İnsani Değerler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (1997), 264.

*Bulutlardan sevâik sayd eder irfân-ı çâlâkin;
Yerin altında madenler bulur nakkaad-ı idrâkin.
Denizler bisterindir, dalgalar gehvâre-i nâzın;
Nedir dağlar, sema-peymâ senin şehbâl-i pervâzın!
Hava, bir refref-i seyyâl-i hükmündür ki bir demde,
Olur dem-sâz-ı âvâzın bütün aktâr-ı âlemde.
Dayanmaz pîş-i ikdamında mâniler müzâhimler;
Kaçar, sen rezm-gâh-ı azme girdikçe muhacimler.
Karanlıklarda gezsün, şeb-çerâğın fikr-i hikmettir,
Ki her işrâkı bir sönmez ziyâ-yı sermediyettir.⁷³*

Hakikat arayışının ötesinde aşk makamı bulunur. Arayış yoluna girdiğinde insan, özüne yaklaştıkça, yaratıcısıyla bağı daha da kuvvetlenir. Aşk ummanındaki âşık gibi, benlik duvarlarını yerle yeksan eder. Akif, bu durumda artık insanın merak duygularının artacağı ve durmasının imkânsızlaşacağına dikkat çeker:

*Terakki meyli artık fitratında rûh-ı sâridir!
Bütün esrâr-ı hilkatten haberdâr olmak istersin,
Bu gaybistân-ı hîcâ-hiçten kurtulmak istersin!
Meâdın, mebdein, hâlin ki üç müdhiş muammadır.
Durur edvâr-ı müstakbel gibi karşında hep hâzır.
Koşarsın bunların sevdâ-yı idrâkiyle durmazsın,
Hakikatten velev bir şemme duymazsan oturmazsın.
Serâir perde-pûş-ı zulmet olsun varsın isterse.
Düşürmez düştüğün yeldâ-yı hirman ruhunu ye 'se:
Emel, meş'al-keşin, bir reh-nümâ hem-râhın olmuşken,
Tehâşi eylemezsin sîne-i deycûra girmekten.
Gelip bir gün tecelli etse mâhiyyât-ı masnûât,
Taharriden geçer, bir dem karar eyler misin? Heyhat!
Tutar mâhiyyet-i Sâni, o en heybetli mâhiyyet
Olur âteş-zen-i ârâmin, artık durma cevân et!*

⁷³ Bk. *İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı: Safahat*, haz. Necmettin Turinay (Ankara: TBMM Yayınları, 2021), 405.

Tevakkuf yok seninçün, daimî bir seyre tâbisin.

*Ne zira hale razısın; ne müstakbelle kaanisin!*⁷⁴

2. İlim ve İrfan

Sözlükte “bilmek” anlamına gelen ilim (ilm) genellikle “bilgi” ve “bilim” karşılığında kullanılır.⁷⁵ İnsan için iki tür ilimden bahsedilir: Biri, çalışmasının bir sonucu olarak sonradan kazandığı ilim (kesbî), diğeri herhangi bir gayretin söz konusu olmadığı yaratılıştan getirdiği ilimdir (ızdırârî). Bu anlamda; “*Rabbimiz her şeye yaratılışını verip sonra onu doğru yola iletir.*”⁷⁶ âyetinde kastedilen, insanın içgüdüsüdür. Bu konuda insanlar eşittirler. Önemli bir bedensel ve zihinsel engel olmadıkça her insan bu bilgilerle doğar. O halde önemli olan, sonradan kazanılan bilgi, yani ilimdir.⁷⁷ Yüce Allah, buna işaret ederek şöyle buyurmaktadır: “*Allah sizi annelerinizin karnından çıkardığı zaman hiçbir şey bilmiyordunuz. Size kulak, göz ve kalpler verdi ki şükredesiniz.*”⁷⁸

İnsanın hem kendine, hem de başkalarına karşı saygılı olması, yani saygınlığı için önce kendisini olgunlaştırması ve nefisini temizlemesi gerekir. Yine insanın kendi kusurlarını görmezden gelmemesi, bazı kusurları varsa onları mutlaka gidermesi ve bu konuda nefesine fazla müsamaha göstermemesi icap eder. Bireysel ahlâkın bir kişinin karakterinde nefis terbiyesi vasıtasıyla oturması için epistemolojik anlamda ilerleme kaydetmesi gerekmektedir. İlmî anlamda eksik bir kişilik kendini hayata hazırlayamadığı gibi ne kendine ne de ait olduğu topluma faydalı bir birey olabilir. Kişi ilmî ilerlemesiyle birlikte bireysel ahlâkın şubelerinden olan ilim, edep, çalışmak, doğruluk, emanet, zararlı alışkanlıklardan uzak durmak gibi kavramların hakikatlerine vararak kendi ferdî gelişimini gerçekleştirebilir. Böylece önce ailesine sonra da insanlığa yararlı olarak bir değer üretmiş olur.⁷⁹

Mehmet Akif’in “Safahat” adlı eseri tümüyle eğitici, ilmî bir özelliğe sahiptir. Eser öncelikli olarak bir kültür hazinesi gibidir. Gündelik hayatın her yerinde, her

⁷⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 406.

⁷⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş vd. (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 719.

⁷⁶ Tâhâ 20/50.

⁷⁷ Yusuf Kenan Atılğan, “İslam Düşüncesinde İlimin Kaynağı, İmkânı ve Sınırları”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2013), 201.

⁷⁸ Nahl 16/78.

⁷⁹ Melih Taştan ve Hasan Coşkun, “Mehmet Akif Ersoy Düşüncesinde Bireysel Ahlak İlkeleri”, *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 3/2 (2018), 132.

mekânında, makamında onun sorunlarından, kıssalarından örnekler bulmak mümkündür.⁸⁰ Akif, eğitim, öğretim ve ilmin fert ve toplum hayatı için çok önemli olduğunu şiirlerinde vurgulamıştır. Onun eğitim anlayışı işlevselci bir eğitim anlayışıdır. Kuramsal anlayışların yanında pratiğe, hayata dair her şey mevcuttur.⁸¹

“Hasbihal” adlı şiirinde Akif, ilim tahsil etme aşamasında zamanı düzenli kullanma ve vaktin boşa harcanmaması üzerinde durmaktadır. Fakat diğer önemli husus ise, zamanı düzenli kullanma aşamasında nicelikten ziyade niteliğe dikkat çekmesidir. İşin sonunda maksat hâsıl olmamış olsa dahi, önemli olan aşama maksada giden süreçtedir.

*Sakin ey nûr-ı dîdem, geçmesin beyhûde eyyamın;
Çalış hâlin müsâitken. Bilinmez çünkü encamın.
Diyorlar: “Ömrü insânın yetişmez, kesb-i irfana.”
Bu söz lâkin değildir her nazardan pek hakîmane.
Muhakkaktır ya insanlar için bir gaye-i amal;
Edenler ömrünün saatini hakkıyla istimâl,
Zaferyâb olmasın isterse varsın asl-ı maksûda,
Düşer bin maksat idrak eyleyip bir zill-i memdûda.
Evet, her türlü manâsıyla irfan durdurur azmi.
Fakat insanlığın manâsı olsun öğrenilmez mi?⁸²*

Akif'e göre ilim, insanın giyebileceği en değerli taç mahiyetindedir. O, ilmin olduğu yerde aydınlığın, olmadığı yerde ise karanlığın hâkim olacağını, ilmin diriliği, hayatı, ilimsiz yaşamının ise ölümü temsil ettiğinin mesajlarını vermektedir.⁸³ Ona göre anlam ve hakikat arayışımız bizi biz yapan unsurdur. O, tutkunun ve azmin fitratımıza nakşedildiğinden bahseder. Akif, dâhiyane fikirler, sorgulamalar ve araştırmaların tutkunun bir eseri olduğunu mısraların diliyle şöyle aktarır:

*Cibillîdir taharri-i hakikat hırsı âdemde,
Onun mahsûlüdür meşhûd olan âsâr âlemde.*

⁸⁰ Yaşar Barut, “Mehmet Akif Safahat Adlı Eserinde Eğitim ve Kültür”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008), 818.

⁸¹ Yaşar Barut, “Mehmet Akif Safahat Adlı Eserinde Eğitim ve Kültür”, 818.

⁸² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 472-473.

⁸³ Refik Öksüz, *Safahat'taki Ahlâkî Unsurlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 256.

*Atalet fitratın ahkâmına madem ki isyandır;
Çalışsın, durmasın her kim ki davâsında insandır.
Zuhûr etmekle her malûma karşı bir alay meçhul?
Neden olsun o malûmâtı idrak eyleyen medhûl?*⁸⁴

Bilgi, cehaleti yenme konusunda insanın sahip olabileceği en iyi argümandır. Cahil, cehalet esaretliği altında olduğu için, heva ve hevesleri doğrultusunda işler yapar. Âlim ise doğru ve yanlışları bildiği için, doğru yoldan ayrılmama onun tek düsturudur⁸⁵. Akif, cahil insanı köre benzetir. Bu bakımdan bilgili olanla bilgisiz olan, yani âlim ile cahilin hiçbir zaman kıyas kabul edemeyeceğini şöyle savunur:

*Evet malûm olanlar, olmayan şeylerle bir nisbet
Edilmiş olsa, gayet az çıkar evvelkiler elbet;
Fakat câhille âlim büsbütün nisbet kabûl etmez:
O bir kördür, bu lâkin doğru yoldan hiç udûl etmez.*⁸⁶

Akif, Kur’ân-ı Kerim’deki “*De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”⁸⁷ âyetinden yola çıkarak eğitim-öğretim ve ilmin fert ve toplum hayatı için çok önemli olduğunu şiirlerinde vurgulamıştır. “Hasbihal” adlı şiirinde bahsi geçen âyet-i kerimeye temas etmiş ve felakete götüren sebeplerin başında cahilliğin olduğuna işaret etmiştir:

*Diyor Kur’ân: “Bilenler, bilmeyenler bir değil. Heyhat
Nasıl yeksan olur zulmetle nûr, ahyâ ile emvât!”
Bu hikmetler bedihîdir senin indinde elbette:
Fakat çok sevdiğimdendir ki, tekrâr eyledim işte.*⁸⁸

“Süleymaniye Kürsüsünde” adlı şiirinin bir parçasında geçtiği üzere, yine ilmin önemine vurgu yapmaktadır. Halktaki ilme karşı soğuk olan tavrın, dönemin âlimlerinin bazı yanlış tutum ya da davranışlarından dolayı oluştuğunu, bu sebep bağlamında da halkın fenni ilimlere düşmanlık duymasından bahsetmektedir. Birtakım

⁸⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 473.

⁸⁵ Refik Öksüz, *Safahat’taki Ahlâkî Unsurlar*, 227.

⁸⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 473.

⁸⁷ Zümer 39/9.

⁸⁸ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 473.

ilim sahibi olarak geçinen art niyetli kişilerin de ilmî bir kisve altında milletin dinini yıkmanın hesabını yaptığından yakınmaktadır:⁸⁹

*Geldi efkâr-ı umumiyyeye mühlik bir zan:
“Bu fesâdın başı hep fen okumaktır” dediler;
Onu mahvetmeye kalkıştılar artık bu sefer.
Niye ilmin adı yok koskoca millette bugün?
Çünkü efkâr-ı umûmiyye aleyhinde bütün;
Çünkü yerleşmek için gezdiği yerlerde, fînûn,
Önce gayetle büyük hürmet arar, sonra sükûn.
Asr-ı hâzırda geçen fenlere sahip denecek,
Bir adam var mı yetişmiş içinizden, bir tek?
Mütefennin tanınan üç kişinin kıymeti de,
Münhasır anlamadan, dinlemeden taklide.
Kim mesaisini bir gayeye vardırırdı, hani?
Gösterin pâye-i tahkike teâli edeni?
Nazariyyata boğulmakla geçen ömre yazık;
Amelî kıymetidir, kıymeti ilmin artık.
Bu hakikatleri lâkin kim okur kim dinler?
Sivrilen zübbelerin hepsi beş on söz beller,
Düşünür, “Dini nasıl yıkmalı bunlarla?” diye.
Böyle bir maksat için çok bile idâdiyye!”⁹⁰*

Akif, dış dünyayı anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan, içinde yaşadığı toplumun huzura kavuşabilmesi için çeşitli görüş ve teklifler sunan bir kişiliktir.⁹¹ İlim ve eğitim konusunda İslâm coğrafyasının geri kalmışlığının ıstırabını taşımaktadır. Döneminin Batıcı ve ilerici geçinen kişilerinin aksine, geri kalmışlığımızın nedenini İslâm’dan değil, İslâm’ı yanlış yorumlamaktan kaynaklandığını ileri sürmektedir. İslâm ülkelerinin içine düştükleri bu durumdan eğitim ve bilim yoluyla kurtulabileceği

⁸⁹ Melih Taştan ve Hasan Coşkun, “Mehmet Akif Ersoy Düşüncesinde Bireysel Ahlak İlkeleri”, 134.

⁹⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 518-519.

⁹¹ İsmail Alper Kumsar, *Safahat’ta Özlü Sözler* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 218.

kanaatini taşımaktadır.⁹² Eğer İslâm âleminde bir düşkünlük, zillet ve geri kalmışlık söz konusuysa, Akif bunun, İslâm dininin içerik, ilke ve kaidelerinden değil, bu dinin hükümlerinin anlaşılması ve tatbik edilmesindeki yanlış tercihlerden ileri geldiğine inanmaktadır.⁹³ Akif, şiirinde İslâm kültürünü ve onun özünü anlamadan Batı'daki birtakım olumsuz davranışlara özenilerek bunların taklit edilmesine ve kültürümüze empoze edilme çabalarına şu mısralarla karşı çıkmaktadır:

Ne yapsa Avrupa, bizlerce asl olan hareket:

“O halde biz dahi yaptık!” deyip hemen taklîd

Bu türlü bir yenilikten ne hayr edersin ümid?⁹⁴

Akif'e göre milletlerin ancak şu iki ögeyle birlikte ilerlemeleri mümkün olabilir:

Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,

Marifet, bir de fazilet... İki kudret lâzım.⁹⁵

Marifetin, insanlığa mutluluk getirecek bütün sebepleri bünyesinde taşıdığı kanaatinde olan Akif, marifetin faziletle tamamlanması gerektiği ve faziletin, milletin potansiyel olarak sahip olduğu mutluluk vesilelerinin pratiğe aktarılması ve memleketin hayrı ve yücelmesi için kullanılması anlamına geldiği düşüncesindedir. Milletlerin marifet olmadıkça sadece faziletle yükselmelerinin mümkün olmadığını da ilâve eder.⁹⁶

İslâmî düşünce ve duruşu bir yaşam tarzı olarak benimseyen Akif, toplumu ayakta tutan dinî değerlerin çöküşe geçtiği kanaatindedir. Müslümanların bu müessif durumdan kurtulabilmesi için öncelikle bütün insanları adeta kemiren batıl inançlardan uzak tutacak İslâmî bir anlayış modeli ön plana çıkarılmalı, halkın umursamazlık, tembellik, üşengeçlik, cahillik ve korkaklıktan süratle arındırılması sağlanmalıdır. Şu husus net olarak ifade edilmelidir ki, Osmanlı ilim ve teknolojiye geri kaldığı için gerilemiştir. Bu sebeple Akif'e göre, Batı'nın öncülüğünü yaptığı ilmî gelişmelerin sıkı bir şekilde ve yakinen takip edilmesi gerekmektedir. Fakat onların ahlâkı, kültürü, âdeti ve geleneklerinden uzak durulmalı ve asla benimsenmemelidir.

⁹² Yaşar Barut, “Mehmet Akif Safahat Adlı Eserinde Eğitim ve Kültür”, 817.

⁹³ Emine Gözde Özgürel, “Mehmet Akif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinde Batı Medeniyetini Olumlu Yıkıcı Yaklaşımlar” *Gazi Türkiyat* 15 (2014), 144.

⁹⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 591.

⁹⁵ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 805.

⁹⁶ Uysal, “Mehmet Akif Ersoy'un Ahlâk Anlayışı”, 27.

Akif, yeni dönemde yetişmesini ümit ve idealize ettiği gençliğin özellikleri üzerinde de durmakta, bunların Batı'yı olması gerektiği gibi değerlendireceklerini, ilmi ve teknolojiyi ülkeye kazandırmak için var gücüyle çabalayacaklarını ve bunları yaparken millî ve ahlâkî değerleri yozlaştırmadan gerçekleştireceklerini ifade ederek gelecek zamanların Âsım'ın Nesli'ne boyun eğeceğini düşünmektedir⁹⁷:

- *Asım'ın nesli. diyorsun. Ne uzun boylu hayal!*

- *Asım'ın nesline münkâd olacak istikbal.*⁹⁸

Batı dünyasının bilimsel alanda kendisini geliştirdiğini ifade eden Mehmet Akif, Batı'da faydalı olabilecek gelişmelerin takip edilmesi ve bunları ülkemize getirmenin öneminden bahsetmiştir.⁹⁹ Şiirinde Akif, Âsım'ın Batı'ya gidip yarım kalan tahsiline devam etmesi, oradan ülkenin gelişimine katkı sunacak olan ilimleri almasının önemi üzerinde durur ve ona bir çalışma programı sunar¹⁰⁰:

Bu cihette, hani hiç yılmasın, oğlum, gözünüz;

Sade Garb'in yalınız ilmine dönsün yüzünüz.

O çocuklarla beraber, gece gündüz, didinin;

Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin!

Fen diyarında sızan nâ-mütenâhi pınarı,

Hem için, hem getirin yurda o nâfi suları.

Aynı menbaları ihyâ için artık burada,

Kafanız işlesin, oğlum, kanal olsun arada.”¹⁰¹

İlim konusunda Batı'nın elde ettiği yükselişi örnek almak gerektiğinden bahseden Akif, konu ahlâkî meselelere geldiğinde çekinmeden Batı özelinde bir medeniyet eleştirisi yapmaktadır. Batı hayranlığının kültürel ve ahlâkî yozlaşmaya, inanç, vicdan yönünden çöküşe sebep olduğu düşüncesini taşımaktadır. Bilim ve teknoloji alanında Batı'nın yükselişini takdir edip örnek gösterse de, medeniyet adı altındaki kültürel

⁹⁷ Safiye Çelik, *Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Mehmed Âkif Ersoy*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 174.

⁹⁸ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 788.

⁹⁹ Ahmet Köç, “Sosyal Bilgiler Eğitiminde Değerler Eğitimi Açısından Mehmet Akif ve Safahat”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 7/13, (2020), 106.

¹⁰⁰ Dinara Duisebayeva, *Mehmet Akif Ersoy'un “Safahat” ile Muhtar Avezov'un “Abay Yolu” Adlı Eserinin Tema Bakımından İncelenmesi* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 165.

¹⁰¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 804.

alanda yozlaşmanın taklit edilmesinden şiddetle geri durmak yönünde tavsiyeleri bulunmaktadır. Batının duyarsızlığını, hissizliğini anlatırken Müslüman toplumlarda zulme uğrayan, sefalet içindeki kadınların ve çocukların durumları karşısında merhametten uzak, zalimce davranışları eserlerinde konu etmektedir. Doğu ile Batı'yı kıyas ederken şu ifadelerle yer vermiştir¹⁰²:

Nedense duymadı Garb'ın o hisli vicdanı,

*Hurûşu sîne-i asârı inleyen bu kanı!*¹⁰³

Mehmet Akif, bireylerin bilimsel bilgi ve bilimsel gelişmelerin yakından takip edilmesinin altını çizer, ancak önemli olan bir husus olarak bireyin kendi farkındalığının ve kapasitesinin farkında olmasının önemine vurgu yapar. Bir kişinin bütün bilim dallarında uzman olmasının mümkün olamayacağını, fakat kendini keşfedip bilinçle hareket ettiği takdirde yöneldiği alanda başarılı olabileceğini vurgular. Bu tutumun bilimsel keşif açısından çok önemli olduğunu şöyle belirtir:

Evet, lakin varıp serhadd-i malûmata bir insan,

O gayetten demek lâzım ki: "Yok irfan için imkân!"

Hakîkî itirâf altında parlar zilli irfanın;

*Budur insanlığın manâsı, en son zevki vicdanın.*¹⁰⁴

Toplumun kalkınması için iyi eğitilmiş gençlere ihtiyaç vardır. Akif, iyi eğitilmiş ve ülke için yararlı bir gençlik yetiştirme ideali içerisindedir. Bunu Âsım'ın şahsında düşünmektedir. Âsım, onun gençlik düşüncesinin dışa yansıyan bir tezahürüdür. Asım'ın nesli, ülke geleceğinin ve hızlı ilerleyişin sebebi de olacaktır. Dolayısıyla Âsımların sayısının artması gerektiğini söyler.¹⁰⁵ Akif'in idealinde gençlik, zulme ve emperyalizme karşı dimdik ayakta durabilen, dinî ve kültürel değerleri önceleyen, Batı'nın sadece ilmi ve teknolojisiyle ilgilenen, Doğu'nun uyanması ve kalkınmasına öncülük eden, kimliği, kültürü ve tarihiyle barışık özellikler taşımaktadır.

¹⁰² Ayşe Betül Oruç, "Kur'an Ayetleri Bağlamında Mehmet Akif'in Marifet ve Fazilet Temelli Terakki İdeali", *International Balkan University* 16/1 (2021), 68.

¹⁰³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 688.

¹⁰⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 473.

¹⁰⁵ Yaşar Barut, "Mehmet Akif Safahat Adlı Eserinde Eğitim ve Kültür", 818.

3. Dürüstlük

Doğruluk ve dürüstlük, iyi ahlâklı olma unsurlarının başında yer alır. Doğru sözlülük, Allah tarafından emredilen ve müminlerin sahip olması gereken bir niteliktir.¹⁰⁶ Kur'ân-ı Kerim'de Yüce Allah, “«Rabbimiz Allah'tır» deyip sonra da dosdoğru yaşayanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”¹⁰⁷ buyurmuş, doğruluğu emretmiş, yalancılığı ve ikiyüzlülüğü ise şu âyetlerle yasaklamıştır:

“...Kim Allah'ın koyduğu yasaklara saygı gösterirse, bu durum onun için Rabbinin katında daha iyidir. Haram olduğu okunanlar dışında evcil hayvanlar size helal kılındı. Artık putların pisliğinden uzak durunuz, yalan söylemekten de kaçınınız!”¹⁰⁸

“Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın. Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir.”¹⁰⁹

“Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve sağlam söz söyleyin ki işinizi yoluna koysun ve günahlarınızı mağfiret buyursun!”¹¹⁰

Peygamber Efendimiz de konuyla ilgili bir hadis-i şerifinde şöyle buyumuştur: “Şüphesiz ki sözde ve işte doğruluk hayra ve üstün iyiliğe yöneltir. İyilik de cennete iletir. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında siddik (doğrucu) diye kaydedilir. Yalancılık, yoldan çıkmaya (fücur) sürükler. Fücur da cehenneme götürür. Kişi yalancılığı meslek edinince Allah katında çok yalancı (kezzâb) diye yazılır.”¹¹¹

Dürüstlük, etimolojik olarak doğruları ve gerçekleri söylemek; samimi, güvenilir ve sadakatli olmak anlamına gelir. İçtenlik, doğruluk, açıklık, netlik gibi kişilik özelliklerine sahip olmayı yansıtmaktadır.¹¹² Diğer yandan doğruluk; nesnel dünyada bulunan, gerçeklik ile ilgili olan ve bu açıdan da hakikati barındıran varlığa ait düşünce, inanç ve önermelerle ilgilidir.¹¹³ Dürüstlük, fert ve toplum huzuru ve

¹⁰⁶ Celil Kiraz, *Kur'ân'da Ahlâk İlkeleri -Tevrat, Zebur ve İncil'le Mukâyeseli Bir Çalışma-* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 106.

¹⁰⁷ Ahkâf 46/13.

¹⁰⁸ Hac 22/30.

¹⁰⁹ Hud 11/112.

¹¹⁰ Azhab 33/70-71.

¹¹¹ Buhârî, “Edeb”, 69.

¹¹² Abdullah Yalnız, “Değerler Eğitimi Kavramı Olarak Dürüstlük ve Dürüstlük Ölçeği (dö) Türkçe Formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 17/34 (2018), 653.

¹¹³ Mehmet Büyükavşar vd, “Haber ve Doğruluk İlişkisi: Doğruluk Sorununun Geçmişi ve Haberin Dönüşümü”, *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2019), 33.

inşasında en önemli ilkelerdendir. Toplumun, sağlıklı ve uzun süreli ilişkiler kurmasında sebep olmaktadır.¹¹⁴ Dürüst olmak bireyler arasında güven davranışını arttırmaktadır. Dürüst ve doğru sözlü birey olmak kişinin tüm davranışlarına yansımaktadır. Bireyi öyle büyük bir mertebeye iletir ki tüm sosyal alanlarda ticaret, siyaset, arkadaş ilişkileri gibi onu tam anlamıyla kâmil bir insan haline getirmektedir. Bireyden başlayıp giderek tüm toplum katmanına yayılan bu güzel davranış, o milleti diğer toplumlar nezdinde daha huzurlu, daha güvenilir bir dereceye taşımaktadır. Aksi halde, yalancılığın, ikiyüzlülüğün yayıldığı bir toplumda, ne insanların değeri, ne de huzuru bulunmaktadır. Diğer bir açıdan bakıldığında dürüstlük, olumsuz eylemleri olumlu yöne çevirebilen veya var olan olumlu eylemleri daha da geliştirme aşamasında insan gelişimine katkı sunan bir davranıştır. Bu yönüyle bir bakıma insan davranışlarını şekillendirme ve anlamlandırmanın yolu dürüstlükten geçmektedir.

Akif, doğruluğu Kur'ân ve Sünnet ışığında değerlendirir. Onun ahlâk anlayışının temelinde din vardır. Din ve ahlâk olgusunu birbirinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla Akif, her zaman ahlâk kavramını din çerçevesinde ele almıştır.¹¹⁵ Müslüman olmak, güzel ahlâklı olmak demektir ki; o da dürüstlüğü gerektirir. Ona göre, din ve imanın temeli doğru olmaktır.

Akif kişinin yalandan sakınmayı, verdiği söze sadık kalıp onu unutmamasını ahde vefa göstermek olarak kabul eder. Çünkü bir insan, dürüst olması, verdiği sözü tutup kendisine emanet edileni korumasıyla kulluk vadini yerine getirmiş olur ki Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette bu hususa dikkat çekmiştir. İlk olarak Zatının, vadinden dönmeyeceğine işaret eder.¹¹⁶ Âyet-i kerîmenin devamında ise sözünden dönmeyenleri mükâfatlandıracağını, sözünden dönenleriye derin bir azabın beklediğini bildirir. Akif, bu doğrultuda şiirlerinde dürüstlük kavramına değer atfeder. Hakikat en önemli düstur olmalıdır. Karşıdaki muhatabın incineceği düşüncesiyle asla

¹¹⁴ Hande Tuncer, "Bağlılık ve Dürüstlük", *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi* 27/4 (2019), 108.

¹¹⁵ Osman Kılıçoğlu, *Mehmet Akif Ersoy'un Dini-Sosyal Islahatçılığı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011). 101.

¹¹⁶ İbrahim 14/47, Hac 22/47, Rum 30/6.

yalana yer verilmemelidir.¹¹⁷ Akif, Âsım şiirinde Köse İmam'ın ağzından Hocazade'ye kırılacak bile olsa dosdoğru ve ince bir eleştiri yapar.

Şu babamdan nerem eksik, hadi, göster bakayım?

- Ama hiddetleneceksen ne suyum var, ne sayım?

Yok, eğer mum gibi dosdoğru cevab istersen:

Babanın kestiği turnak bile olamazsın sen.

- Ne nezaketli beyan! Hey gidi mum, tıpkı odun!

- Böyle hiddetlenecektin, neye razı oldun?¹¹⁸

Akif'e göre dürüstlük algısındaki önemli hususlardan biri de bireyin sözleri ve davranışları arasında olması gereken uyumluluktur. Bir şiirinde bu durumu şöyle dile getirir:

- Hayır, hayal ile yoktur benim alış verişim.

İnan ki her ne demişsem görüp de söylemişim.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:

Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek!¹¹⁹

Huzurlu, güvenilir ve refah seviyesi yüksek bir toplum için olmazsa olmaz nitelikte olan ilk ahlâkî şartlardan biri doğruluktur. Nitekim Akif, Japon toplumunun özelliklerinden bahsederken onları yüceltmış ve doğruluk, ahde vefa, sadakat, şefkat gibi Müslüman milletlerde olması gereken güzel hasletlerin bu milletin ruhunda olduğuna dikkat çekmiştir:

Siz gidin, safvet-i İslâm'ı Japonlarda görün!

O küçük boylu büyük milletin efradı bugün,

Müslümanlıktaki erkânı sıyanette ferid;

Müslüman denmek için eksikliği ancak tevhid.

Doğruluk, ahde vefâ, va'de sadakat, şefkat;

Acizin hakkını i'lâya samimi gayret¹²⁰

¹¹⁷ Emine Can Uçar, *Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerindeki Temel Değerlerin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 91.

¹¹⁸ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 728.

¹¹⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 586.

¹²⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 506.

Akif, toplum hayatının korunmasında en önemli unsurun doğruluk olduğuna, bozulmasının başındaki etkenler arasında da yalancılık, ikiyüzlülük münafıklık gibi kötü hasletlerin bulunduğuna dikkat çeker. Şiirinde bahsettiği kişilik tipi, insanları kandırmak için dinî ve millî duyguları ön plana çıkararak vatanseverlik, yardımlaşma gibi halkın önemseydiği davranışlarla insanları aldatmaktan çekinmeyen münafık kimselerdir.¹²¹

Akif'in, ahlâkî erdemler bağlamında insan karakterinin olumlu yönde inşasında en önemli değer olarak kabul ettiği dürüstlük kavramı, günümüz eğitim sisteminde de ilk olarak bireylere kazandırılması hedeflenen amaçlarla örtüşmektedir. Âsım şiirinde üzerinde durulan bir diğer konu da, dürüstlük kavramının din eğitimi alanında verilen derslerde, İslâm'ın bu değere vermiş olduğu önem çerçevesinde işlenmesidir.¹²² Dürüstlük değerini hayatında bir misyon olarak kabul etmesi, verdiği sözü yerine getirmeye gösterdiği özen gibi konuların örgün ve yaygın din eğitiminde yer almasının insanımızın dürüstlük erdemine gereken önemi vermelerinde etkili olacağını düşünmektedir.

Onun hayatında dürüstçe davranmanın, dürüst kalmanın ve verilen sözde durmanın ayrı bir yeri ve önemi vardı. Fatin Gökmen onunla ilgili bir anısını şöyle aktarıyor:

“Akif’in bence en bariz vasf-ı mümeyyizi söze verdiği kıymet idi. Merhum ‘insanın mahiyeti söylemek değil, sözünü tutmaktır.’ derdi. Sözüne kıymet vermiyenlere insan nazariyle bakmazdı. Verdiği söze ne derecede riayet ettiğinin ve kendine verilen sözü ne kadar kıymetli gördüğünün bir nümunesi olmak üzere aramızda geçen bir vakayı anlatayım: Ben Vanî köyünde oturuyordum. Kendisi de Beylerbeyi’nde. Bir gün öğle yemeğini bende yemeği kararlaştırmıştık. Öğleden bir saat evvel bana gelecekti. O gün öyle yağmurlu, boralı bir hava oldu ki her taraf sel kesildi. Merhum yürümeği severdi. Havanın bu haliyle karadan gelebileceğini tabii gördüm. Miâddan biraz evvelki vapurdan çıkmadı, diğer vapor bir buçuk saat sonra gelecekti. Yakın komşulardan birine gittim. Vapur gelmeden döneceğimi de hizmetçiye söyledim. Yağmur devam ediyordu. Vaktında evime döndüm, bir de ne işiteyim, bu arada sırsıklam bir halde gelmiş,

¹²¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 624, 626.

¹²² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 727 vd.

beni evde bulamayınca hizmetçi ne kadar ısrar ettiyse de durmamış, 'selâm söyle' demiş, o yağmurda dönmüş, gitmiş! Ertesi gün kendini gördüm. Vaz'iyeti anlatarak özür dilemek istedim. Dinlemedi, 'Bir söz ya ölüm veya ona yakın bir felakete yerine getirilmezse mazur görülebilir' dedi. Benimle tam altı ay dargın kaldı!"¹²³

4. Azim, Gayret ve Tevekkül

Genellikle, “bir işi yapmakta kesin kararlı olmak, engellere rağmen bir işi yapmaya karar vermek” anlamında “azim” ve “yoğun uğraşp çabalama ve uğraşp didinme” manasında tanımlanan “gayret” kavramlarının birbirini tamamlayan unsurlar oldukları dikkat çekmektedir. Birbirini takip eden bu eylemler toplumun takdir ettiği davranışlardandır. Üretken olma, refaha ulaşma, başkalarına muhtaç olmama, çalışkanlık, azim ve gayret değerlerinin sonuçlarıdır. Aslında ele alınan değer kavramlarının her biri toplum için de önemlidir. Çünkü çalışmanın, sebat göstermenin ve bunların nihaî sonucu olan hedeflerine ulaşmanın, bireysel olduğu kadar toplumsal anlamları da mevcuttur. Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ: “*Biz her insanın kaderini kendi çabasına bağlı kıldık*”¹²⁴ buyurmuş azim ve gayret gibi davranışların önemine dikkat çekmiştir.

Hedefe ulaşmak için karşısındaki basamakları tek tek aşan, yılmadan, zorluklar karşısında pes etmeden, azim ve sebat göstererek çalışmaya devam eden hedefine mutlaka ulaşacaktır. Nitekim Mehmet Akif, başarının çalışmaya, çalışmanın da başarıya âşık olduğuna inanmaktadır.¹²⁵ Başarı ve çalışkanlığı birbirlerinin ayrılmaz parçası olarak gören Akif, amaç için çalışma ve gayret bir araya gelmişse başarının mutlaka elde edileceğine inanmıştır:

*Bir gaye-i maksûda şitâb eyleyen âdem,
Tutmuşsa bidayette eğer azmini muhkem,
Er geç bulacak sa'y ile dil-hâhını elbet.
Zira bu şu'un-zâr-ı tecellide, hakikat,
Tevfik, taharriye, taharri ona âşık;*

¹²³ Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)* (İstanbul: Ahmed Sait Matbaası, 1966), 246.

¹²⁴ İsrâ 17/13.

¹²⁵ Köç, “Değerler Eğitimi Açısından Mehmet Akif ve Safahat”, 110.

*Azmin de emel lâzımıdır, gayr-ı müfârik.
Olsun da emel azm ü taharriye mukârin;
Tevfik zuhur eylesin sonra. Ne mümkün!*¹²⁶

Akif, insan hayatının bir çabalamadan ibaret olduğunu, tüm yapıp etmelerin azim ve gayret ürünü olduğunu belirterek, çabalaması olmayanın hayat hakkı dahi olmadığını üzerinde bilhassa durur:

*Değil mi ceng-i hayatın zebûnu âdem de?
Mücahedeyle yaşar çaresiz bu âlemde.
Evet, mücâhede mahsûlüdür hayat-ı beşer,
O olmadıkça ne efrâd olur, ne âileler.
Görün birer birer efrâdı: Muttasıl çalışır;
Bakın ki âileler durmayıp nasıl çalışır.
Alın sırayla cemaâti, sonra akvâmı;
Aceb cidâl-i maişetten ayrılan var mı?
Nizâm-ı kevne nigezbân o sermedî kanun,
Bütün cihanı tutarken tahakkümünde zebun,
Garib olur beşeriyet çıkarsa müstesna.
Hayır! Adalet-i fitratta yoktur istisna.
Hayata hakkı olan kimdir anlıyor, görüyor;
Çalışmayanları bir bir eliyle öldürüyor!
Bekayı gaye sayanlar koşup ilerlemede;
Yolunda zahmeti rahmet bilip müzâhamede.
Terakkiyatını milletlerin gören, heyhat,
Zaman içinde zaman etse, haklıdır isbat.*¹²⁷

Akif, enerjisini, yaşam mutluluğunu, gayret ve ümidini kaybeden insanlara, nasihat ve örnek vermek amaçlı, Allah'ın dahi "boş durmadığını", dolayısıyla en azından bundan

¹²⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 399-400.

¹²⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 604-605.

utanarak ya da ders çıkararak çalışmayı hayatlarından asla çıkarmamaları gerektiğine işaret eder¹²⁸:

Mâsiva bir şey midir, boş durmuyor Hâlik bile:

*Bak tecelli eyliyor bin şe'n-i gûnâgûn ile.*¹²⁹

Akif, çalışmak, gayret ve azmetmek konusunda topluma olumlu mesaj vermekle birlikte, bu tanımların tevekkülle olan bağlantısını ve tevekkülü yanlış anlamının zararlarını gündeme getirmektedir. Tevekkül, “vekil kılma, başkasına havale etme, Allah’a güvenme, gücünün yetmediği yerde Allah’a güvenme” olarak tanımlanmaktadır.¹³⁰

Tevekkül, belirtilen anlamından ziyade, gerek örf gerek kültür, batıl inançlar ya da cehalet sayesinde insanların farklı anlamlar yüklediği bir kavramdır. Söz gelimi, “başkasına havale etme ve Allah’a güvenme” anlamındaki tevekkül zamanla “hiçbir iş yapmadan oturmak” manasına evrilmiştir. Fakat gündelik hayat içerisinde yaşayan, az çok eşyanın mahiyetini kavramış bir bireyin bunun böyle olmadığını bilmemesi mümkün değildir. Asıl anlamıyla tevekkül, çalışmak ve azmetmeyle çok yakından ilgili olup, onların tamamlayıcı unsurudur.

Müslümanların miskinlikten bir an önce kurtularak uyanmalarını, kendilerine gelip çalışarak mücadele etmelerini, aksi halde medeniyet karşısında ezilip silineceklerini söyleyen Akif, “*Allah nasıl olsa Müslümana yardım eder! Müslüman çok dua edince (kuru tevekkül) isteklerine ulaşır veya ulaşamaz! Hayır ve şer Allah'tandır. Bu nedenle dünya için fazla çalışıp yorulmaya gerek yoktur; önemli olan ahiret için çalışmaktır. Müslümanın görevi 'bir lokma bir hurka' anlayışıyla elindekilerle yetinip, dua edip, sabretmektir!*” biçimindeki geleneksel tevekkül ve sabır anlayışına karşı çıkmaktadır. Bu tarz bir düşüncenin İslâm'ın ruhuna ve temel ilkelerine aykırı olduğunu düşünmektedir.¹³¹

Akif, tevekkül anlayışının kadere bağlanmasını da eleştirmektedir. Burada önemli olan ve insana düşen vazife, kadere bel bağlayıp oturmak değil, kendine düşen vazifeyi

¹²⁸ Ali Yıldırım, “Süreç Felsefesinin Tanrı Anlayışının Mehmet Akif Ersoy’un Tanrı Anlayışı ile Karşılaştırılması”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2 (2013), 10.

¹²⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 369.

¹³⁰ Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/1-2.

¹³¹ Sinan Meydan, *Vaiz: Öteki Mehmet Akif* (İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2015), 78.

yapmak, yani çalışmaktır. Kadere güvenip çalışmamak, herhangi bir işin sebebine yapışmamak ya da “tevekkül ettim” diyerek tedbir alma durumunu bırakmak câiz değildir.¹³²

Üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise, çalışmadan, gayret ve azim göstermeden hiçbir şeye sahip olamayacağı anlaşılan insanın, Allah’ın yardımı, inayeti, takdiri olmadan ve yapıp etmelerin sonunda kararı O’na bırakmadan da ilerleme sağlayamayacağıdır. Akif, tevekkül kavramına eserlerinde oldukça yer vermiştir. Bunların birinde şu mısralar dikkat çekicidir:

*Önümde yükseliyor bînihâye çıplak alın,
Ki her birinde yazılmış görün de ibret alın,
Cihana karşı cidâlin meâl-i gâlibini.
O i’timad ile millet bütün metâlibini,
Bugün değilse, yarın çare yok halâs edecek.
Mücâhedeyle tevekkül. Ne kahraman meslek!¹³³*

Akif, çalışıp mücadele etmeden Allah’a dayanmaya, yani insanlar arasında yanlış oluşmuş olan tevekkül anlayışına da karşı çıkar:

*- Allah’a değil, taptığın evhâma dayandın;
Yandınsa eğer, hakk-ı sarîhindi ki yandın.
Meflûc ederek azmini bir felc-i iradî
Yattın, kötürümler gibi, yattın mütemâdi!
Madem ki didinmez, edemez, uğraşamazsın;
İksîr-i bekâ içsen, emin ol yaşamazsın.¹³⁴*

Akif, devlet ve milletin içine düşüp kıvrandığı zor durumla ilgili olarak birey ve toplumun kader ve tevekkül algısının çok etkili olduğunu belirtir. Bu yanlış anlayış toplumu tembelliğe itmeye kalmayıp aciz olmalarına da sebep olmaktadır.¹³⁵ Akif bu durumu kendine özgü olan şair ruhuyla şöyle ifade etmektedir:

¹³² Çelik, *Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Mehmet Âkif Ersoy*, 98.

¹³³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 684.

¹³⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 854.

¹³⁵ Hasan Arslan, “Mehmet Akif Ersoy’un Şahsiyeti ve Millî Mücadeledeki Rolü”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2014), 130.

*Birak çalışmayı, emr et oturduğun yerden,
Yorulma, öyle ya, Mevla ecîr-i hâsın iken!
Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini,
Birer birer oku tekmil edince defterini;
Bütün o işleri Rabbim görür: Vazifesidir...
Yükün hafıfledi... Sen şimdi doğru kahveye gir!
Çoluk, çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak...
Huda vekîl-i umûrun değil mi? Keyfine bak!
Onun hazîne-i in 'âmı kendi veznendir!
Havale et ne kadar masrafın olursa... Verir!
Silâhı kullanan Allah, hududu bekleyen O;
Levazımın bitivermiş, değil mi? Ekleyen O!
Çekip kumandası altında ordu ordu melek;
Senin hesabına küffârı hâk-sâr edecek!
Başın sıkıldı mı, kâfi senin o nazlı sesin:
“Yetiş!” de, kendisi gelsin, ya Hızr'ı göndersin!
Evinde hastalanan varsa, borcudur: Bakacak;
Şifâ hazinesi derhal oluk oluk akacak.
Demek ki: Her şeyin Allah... Yanaşman, ırgadın O;
Çoluk çocuk O'na ait: Lalan, bacın, dadın O;
Vekil-i harcın O; kâhyan, müdür-i veznen O;
Alış seninse de, mes 'ûl olan verişten O:
Denizde cenk olacakmış... Gemin O, kaptanın O;
Ya ordu lâzım imiş... Askerin, kumandanın O;
Köyün yasakçısı; şehrin de baş muhassılı O:
Tabib-i aile, eczacı... Hepsi hasılı O.
Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu!¹³⁶*

¹³⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 609-610.

İslâm dünyasının içinde bulunduğu sıkıntılı ve zor zamanları kadere, bir anlamda Cenab-ı Allah'ın takdirine bırakmış olan zihniyete şiddetle karşı çıkan Akif, bu anlayışa hicivle şöyle bir karşılık verir:

*“Kadermiş!” Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru:
Belânı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.
Talep nasılsa, tabîî, netice öyle çıkar,
Meşîyyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var?
“Çalış!” dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesabına birçok hurafe uydurdun!
Sonunda bir de “tevekkül” sokuşturup araya,
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!
Bırak çalışmayı, emret oturduğun yerden,
Yorulma, öyle ya, Mevlâ ecîr-i hâssın iken!¹³⁷*

Akif, bu ifadelerin devamında kader ve tevekkül bahsini ele alır ve tevekkülün nasıl olması gerektiğine dair kolay anlaşılır bir açıklamada bulunur. Sanki çocuğunu, yanlış kadercilik anlayışı sebebiyle azarlayan bir babanın ağzından, ona doğrusunu anlatma çabasını¹³⁸ aktaran Akif, Kur'ân'ın anlatmak istediği tevekkül ve kader anlayışının sınırlarını da net bir şekilde izah eder:

*“Kader” senin dediğin yolda Şer'a bühtandır;
Tevekkülün, hele, hüsrân içinde hüsrandır.
Kader ferâiz-i imana dahil... Âmenna...
Fakat yok onda senin sapmış olduğun manâ.
Kader: Şeraiti mevcud olup da meydanda,
Zuhura gelmesidir mümkünâtın a'yânda.
Niçin, nasıl geliyormuş... O büsbütün meçhul;
Biz ihtiyarımızın suretindeniz mes'ûl,
Kader nedir, sana düşmez o sırrı istiknâh;
Senin vazifen itaat ne emrederse İlâh.*

¹³⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 609.

¹³⁸ M. Orhan Okay, *Mehmet Akif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi* (Ankara: Emel Matbaacılık, 1989), 96.

*O, sokmak istediğin şekle girmesiyle kader;
Bütün evâmiri Şer'in olur bir anda heder!*¹³⁹

Ayrıca Akif, kader ve iradenin de çalışıp çabalayan insanla birlikte olduğunu savunur. İlâhî kaderin azim ve gayret gösterene engel olmayacağını, çünkü onunla beraber olduğunu belirtir.¹⁴⁰

*Şöyle gözden geçse bir hilkat temâşâ-hânesi:
Çıkıyor bir zerre faaliyyetin bigânesi.
Âsumâni, hâkdânî cümle mevcudat için
Kurtuluş yok sa'y-i dâimden, terakkîden bugün.
Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur!
Bunların hakkında bilmem bir bahanen var mı? Dur!
Mâsivâ bir şey midir, boş durmuyor Hâlik bile:
Bak tecellî eyliyor bin şe'n-i gûnâgûn ile.
Ey, bütün dünya ve mâfihâ ayaktayken, yatan!
Leş misin? Davranmıyorsun. Bari Allah'tan utan!*¹⁴¹

Akif, *Safahat*'ta azim ve gayretin öneminden bahseden görüşlerini aktarmaya devam eder:

*Milletin yok deyip insanlığa istidâdı,
Bırakın siz de bütün sâ'yi, bütün irşâdı,
Dağılıp herkesin efkârına binlerce semûm,
Doğmadan rûh-ı emel ölmeye olsun mahkûm!
İki şeydir verecek mülke hayat-ı câvid;
O da hiç gevşemeyen azm ile hiç bitmez ümîd.*¹⁴²

Akif, toplumda baş gösteren fakirlik, işsizlik, sömürgecilik, bilgisizlik, ahlâk dışı davranışlar, hased, fitne, taklitçilik, ön yargı gibi yaraların, tembellikten ve

¹³⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 610-611.

¹⁴⁰ Ali Yıldırım, *Mehmet Akif Ersoy'a Göre Tanrı ve Özgürlük*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2005), 56.

¹⁴¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 369.

¹⁴² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 290.

miskinlikten kaynaklandığını eserlerinde defalarca belirtmektedir. Çözümün ise azim ve gayret göstererek çalışmak olduğunu dile getirmiştir:

Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete râm ol...

*Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol.*¹⁴³

Akif, şiirinde tembel ve iradesiz insana şöyle sesleniyor:

*Düşmemek madem elinden gelmemiş evvel senin,
Ölmeden olsun mu ey miskin, bu çöller medfenin?
İntihar etmek değilse yolda durmak, gitmemek,
Âsumandan refref indirsin demektir bir melek!
"Leyse li'l-insâni illâ mâ seâ" derken Hudâ:
Anlamam hiç meskenetten, sen ne beklersin daha;
Davran artık kârbânın arkasından, durma, koş!
Mahv olursun bir dakikan geçse hatta böyle boş.
Menzil almışlar da yorgun, belki senden bîmecâl!
Belki yok, elbette öyle! Sen ne etmiştin hayâl?*¹⁴⁴

Akif, nesir ve şiirlerinde Müslümanların sosyal ya da bireysel hayatlarında yaşadıkları ruhî bunalımlara ve bunların çözüm yollarına da değinir. Müslümanların devamlı çalışmaları gereğini vurgular, gayret, azim ve mücadele içerisinde bulunmanın, sorunların çözüm kaynağı olacağına ağırlıklı olarak yer verir. Ümitsizliğe, tembelliğe, miskinliğe, vazife ve sorumluluk gereği üzerine düşeni yapmadan işin sonuca ulaşmasını bekleme durumuna şiddetle karşı çıkar. Ümidi kaybetmenin, yaşama dair ne varsa kaybetmekle eş anlamlı olduğunu, her türlü zorluğa karşı mücadelenin, azim ve gayretin ise ayakta kalmaya vesile olduğunu ve bu yüzden sürekli çalışıp geleceğe dair ümitvar olmamız gerektiğini belirtir. Akif, üstünlüğün, İslâm dini inançlarında bulunduğunu ve bu esasların kaynağının köklü bir maziye sahip olduğunu bütün içtenliğiyle kabul eder. Eserlerinde halka bu durumu anlatmaya ve çalışmaya teşvik

¹⁴³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 853.

¹⁴⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 369.

ederken, onların miskinlik, tembellik ve üzerine düşen sorumluluk ve vazifelerini yapmadan oturup beklmelerine karşı çıkar.¹⁴⁵

Toplumun bütün bireylerine çalışmayı ve azmetmeyi tavsiye eden Mehmet Akif, yaşadığı dönemdeki halkın tembelliğini veciz bir şekilde şöyle eleştirmiştir¹⁴⁶:

Kuzum, ayıp mı çalışmak, günah mı yük taşımak?

*Ayıp dilencilik, işlerken el, yürürken ayak.*¹⁴⁷

Felsefî antropolojide de çalışma insanın varlık şartlarından biri olarak gösterilmektedir. Bilinçli ve bir gayeye yönelik olarak çalışma, insana özgü bir niteliktir. Çalışma boş bir uğraş, amaçsız ve hedefsiz bir eziyet çekme değil, aksine amaçlı bir aktifliktir. Bu amaçlar çalışmayı değerlerle ilişkilendirir. İnsan her şeyden önce geçimini temin etmek için çalışmalıdır. Sonra ataletten, geri kalmışlıktan kurtulmak ve huzur içinde yaşamak için çalışmalıdır.¹⁴⁸

Dolayısıyla kişinin çalışması değerleri doğrultusunda gerçekleşir. “*İnsana çalışmaktan başka bir şey yoktur*”¹⁴⁹ mealindeki âyeti kendine düstur edinen Akif, çalışmak, gayret ve azmetmekten muradının ve hedefinin sadece dünya hayatıyla sınırlı olmadığını, millet ve ümmetin bekası için Allah’ın yarattığı sebeplere sarılarak diğer milletlerin boyunduruğuna düşmekten uzak, refah seviyesi yüksek, bilim ve sanatla hemhâl olan İslâm medeniyeti olduğunu belirtir.

5. Sabır

Mehmet Akif’in hayatında “sabır” kavramının oldukça önemli bir yeri vardır. Daha ergenliğe yeni girdiği dönemlerde önce babasını kaybetmesi, sonrasında evlerinin yanması ve peşi sıra maddî sıkıntılar yaşaması sebebiyle hayalini kurduğu bazı düşüncelerden vazgeçmiş ve içinde bunaldığı sorunların bir an önce çözümü için daha pragmatik tercihlerde bulunmak zorunda kalmış ve okumakta olduğu mektebi bile bu sebeple değiştirmekten başka bir yol bulamamıştır.

¹⁴⁵ *Kur’an-ı Kerim’den Ayetler (Meal- Tefsir) Mev’izeler*, der. Suat Zühtü Özalp (Ankara: Sevinç Matbaası, 1968), 79.

¹⁴⁶ Taştan ve Coşkun, “Mehmet Akif Ersoy Düşüncesinde Bireysel Ahlak İlkeleri”, 137.

¹⁴⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 366.

¹⁴⁸ Uysal, “Mehmet Akif Ersoy’un Ahlâk Anlayışı”, 28.

¹⁴⁹ Necm 53/39.

Devletin geçirmekte olduğu meşakkatli ve buhranlı yıllar boyunca sosyal, siyasî, iktisadî çözümler ve hatta çöküntülerin tam merkezinde olan İstanbul'da Mehmet Akif'in, bir yandan hayatını sürdürme çabası, öte yandan da milletin içinde bulunduğu bu ruh halinden kurtarılması mecburiyetini hissetmesi, onun en büyük özelliğini oluşturmuş ve bütün bu olumsuzluklarla mücadelenin temelinde sabır anlayışına yüklediği derin manalar son derece tesirli olmuştur.

Osmanlı'nın, devleti ve milletiyle sürüklendiği bu zor tabloda o hemen bir suçlu aramak peşine düşmemiş; ne kadar kızsas, öfkelense ve canı sıkılsa da hemen herkesin kendisini muhasebeye çekmesi ve içine düşülen bu elim durumdan süratle kurtulmanın mücadelesinin verilmesi gerektiğini oldukça heyecanlı ve edebî bir biçimde hatırlatmıştır. Osmanlı'nın zayıflayarak çöküşünün hızlandığı bu yıllarda Birinci Dünya Savaşı'nın sosyal ve ekonomik hayatı sarsması, Cumhuriyet'in kuruluşu sırasında yaşanan sancılar Mehmet Akif'i de bütünüyle etkilemiş, toplumu bezdiren ve yoksullaştıran bu sürecin ruhları ümitsizliğe, karamsarlığa ve paniğe yöneltmesi, kader ve tevekkül gibi yanlış yorumlanan bazı anlayışların toplumu kuşatması sorunuyla başbaşa bırakmıştır. Yanlış anlamlar yüklenen tevekkül ve kader anlayışıyla kirletilen sabır kavramı da Mehmet Akif'in üzerinde titizlikle durduğu konuların başında gelmektedir. Onun sabır anlayışının şekillenmesinde yaşadığı tecrübelerin payı oldukça büyüktür. Çocukluğu ve gençliğinde çoğu acı, ızdırap ve hüznü dolu deneyimleri onun kaleme aldığı bütün yazılarında kendini açıkça hissettirmektedir.

Özellikle belirtmek gerekir ki Mehmet Akif'i sabır konusunda besleyen en önemli kaynak Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadisleridir. Sabrı, Kur'ân'ı okuduğunda nasıl anlamışsa o şekilde açıklamış ve yorumlamıştır. Onun yazılarında sabır konusundaki duruşuna dair oldukça fazla bilgiye rastlanmaktadır. Safahat'ta yer alan şu dizeleri sabır konusundaki hassasiyetini net bir şekilde ortaya koymaktadır:

*İş bitti. Sebatın sonu yoktur. deme, yılma
Ey millet-i merhume, sakın ye'se kapılma.¹⁵⁰
Hüda rızası için ey mücâhidîn-i kirâm!
Sebatı kesmeyiniz, çünkü, sade sizde ümid;*

¹⁵⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 553.

Dönerseniz ebediyyen söner gider Tevhid,¹⁵¹

Harifân-ı aşka, en evvel gerek

Tevekkül, tahammül, sebat eylemek.¹⁵²

Haksızlığa hiç tahammülü olmadığını muhtelif mısralarda dile getiren Akif'in sabır anlayışı bir yönüyle “haksızlığa karşı çıkma” ve “gördüğü haksızlığı düzeltme, hakkı ve haklıyı savunma uğrunda her şeyi göze alma” anlamlarını içerdiği de görülmektedir:

Doğduğumdan beri, âşıkım istiklâle,

Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle.

Yumuşak başlı isem, kim demiş uysal koyunum?

Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boynum.

Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim.

Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim.

Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım.

Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım.¹⁵³

Bu beyitlerden hareketle şöyle bir yorum yapmak mümkün görünmektedir: Haksızlıklar karşısında dimdik duran, asla boyun eğmeyen, gördüğü zulüm ve menfiliklere mümkünse eliyle, değilse diliyle, o da olmazsa en azından kalbiyle karşı çıkan ve savaş açan duyarlı karakteriyle Akif, sakin görünümünün altında Kur'ân'ın öğrettiği sabır, ümit ve tevekkülle kodlanmış bir dinamizme sahiptir.

Haksızlığa karşı çıkan, problemleri çözüme kavuşturmayı hedefleyen bu anlayış, “kaderimiz böyleymiş, yapılacak bir şey yok” mantığının dinle alâkasının olmadığını da açıkça ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere Akif'in “*sabır*” kelimesine verdiği mana, toplumun düşünce yapısına yerleşmiş anlamından farklıdır.¹⁵⁴

Yanlış anlaşılabilir hakikatlerden biri olan sabrın, zillete tahammül ve katlanmak anlamlarına gelmediğini, aksine hayatın sıkıntılarına göğüs germek olduğunu¹⁵⁵ ifade

¹⁵¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 696.

¹⁵² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 218.

¹⁵³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 763.

¹⁵⁴ Mehmet Demirci, *Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'ân Tasavvuru* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 99.

¹⁵⁵ İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992), 9/220.

eden Mehmet Akif, bazı Kur'ân âyetlerinin tefsirini yayımladığı Sebîlürreşad dergisinde Âl-i İmran sûresinin son âyetini (3/200), “*Ey iman edenler sebat gösteriniz, hem düşmanlarınızdan fazla bir sebat gösteriniz; daima da savaşa hazır bulununuz; bununla beraber, Allah`tan her zaman korkunuz ki kurtuluşa erebilesiniz.*” tarzında meallendirdikten sonra âyette geçen “*sabrediniz*” ve “*düşmanlarınızdan fazla bir sebat gösteriniz*” emirlerinin ne olduğunun iyice anlaşılabilmesi için sabrın gerçek niteliğinin düşünülmesi gerektiğini belirterek şu yorumu yapmaktadır:

*“İyi ama sabır nedir? Heyhat! Biz Müslümanlar sabır kelime-i kudsiyesinin medlûlüne sahip olmak şöyle dursun, vâkıf bile değiliz! Evet sabır lafzı anıldığı gibi zihnimizi meskenete, mezellete yakın bir mefhum kaplar. Bize göre sabır sûret-i mutlakada ‘katlanmak’ demektir. Neye katlanmak? Her şeye... Daha doğrusu katlanılmayacak şeylere! Meselâ zelil olmaya, hakaret görmeye, döğülmeye, söğülmeye, hülâsa şeref-i insaniyetimizi lekeleyecek musibetlerin hepsine. (...) Aman ya Rabbi! Kur’an ne söylüyor, biz ne anlıyoruz! Sabır katlanmak değil, göğüs germek demektir. Neye göğüs germek? Evet sonunda katlanılmayacak acılara katlanmak ızdırarına mahkum olmamak için, önceden her türlü şedâide, her türlü mezâhime merdcesine, insancasına göğüs germek. (...) Allah yolunda, hak yolunda, din uğrunda, millet uğrunda rahatını, uykusunu, malını, canını feda edivermek yok mu? İşte sabır budur. Yoksa bu fedakârlıkların semtine yanaşmayarak miskin miskin oturmak; sonra da hissesine düşecek rüsvalığa ‘Kader böyle imiş! Tahammül etmeli’ diye hazma çalışmak hiçbir zaman sabır ile telif olunamaz. (...) Ne hacet! Zemahşerî gibi ekâbir-i müfessirin, sabra tekâlîf-i şer’iyeyi hakkıyla elde etmek mânasını veriyorlar (...) Şeriatın en birinci teklifi ilim değil midir? (...) İşte sabır demek ulûm-i nâfiayı tahsil için her türlü sıkıntıya tahammül etmek demektir”.*¹⁵⁶

Bu metin açıkça şunu anlatmaktadır: Sabır, sadece “tahammül” anlamında değerlendirilmemelidir. Çünkü tahammül, daha çok pasifliği ve şikâyet halini

¹⁵⁶ Mehmed Akif, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlürreşad* 9/223 (19 Aralık 1912), 261-62; Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Nuran Abdülkadiroğlu, *Mehmet Akif’in Kur’an-ı Kerimi Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992), 64-65,53,82-83. Ayrıca bk. Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Akif Külliyyatı*, 9/157.

içermektedir. Sabırda ise bir farkındalık ve şuurlu bir tercih doğrultusunda olumsuz hadiselerle karşı göğüs germek söz konusudur. Sürekli bir uyanıklık halini ifade eden sabır, ayrıca yavaşlık ve yavaşlamak da değildir. Her şeyin, olması gereken ölçüsüyle değerlendirilmesidir. Sabır aynı zamanda içinde dua ve şükür de barındırmaktadır. Sabır; olaylara dikkatli bakan, muhtemel gelişmeleri hesaplayan, farkında olarak adım atan, tercihini aklı ve kalbiyle ortaya koyan, mütevazı olmayı bilen kişilerin şiarıdır.

Mehmet Akif'e göre, sabrın günlük hayattaki karşılığını uygulamaya geçirmeden önce bu kavramın mahiyetini tam olarak anlamak gerekir. Bunun için de şüphesiz bilgi ve eğitim şarttır. Ancak bilinç seviyesi yüksek bireyler, toplumdaki bozulmanın, yozlaşmanın karşısında nasıl sabredeceklerini bilirler. Sabır, her türlü zorluğa göğüs gererek; hiçbir düşman ve tehlike karşısında metaneti bırakmamak, adaletsizliğe karşı hakkı sonuna kadar savunmaktır. Zillet karşısında sessiz kalıp sineye çekmek sabır değildir. Sabır, hak yolda dayanılması zor ve sıkıntılı olan konulara katlanmak, nefsin hoşlanmadıklarını ise sineye çekmektir. Sabrın karşıtı olan tahammülsüzlük ise, bütün musibetlerin en başında gelir. Zira tahammül etmeyen, hiçbir şeyi elde edemez. Sabır, bireyin inancı doğrultusunda, hak yolda belki malını ve canını dahi feda etmektir. Faydalı ilimleri ve diğer hayırlı hizmetleri elde etmek için her türlü sıkıntıya, imtihana tahammül etmektir.¹⁵⁷

Akif'in sabır anlayışı, İslâmî ahlâk düsturları çerçevesinde şekil almış ve aynı zamanda içerisinde isyanı oluşturmayan bir mücadeleyi ifade eder. Bu açıdan bakıldığında Akif'in sabrı, aktif bir direniş olarak kabul ettiği ve onu isyan kültüründen uzak tutan bir ahlâkî erdem olarak işlediği görülmektedir.¹⁵⁸ Zira isyan, sabırla örtüşmeyen bir durumu meydana getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında Akif, karşılaşılan güçlükler karşısında şikâyet edip hayıflanmayı, Allah'a isyan etmek olarak görür.

Akif'e göre insanları tembelliğe sürükleyen, çalışmayı, sabrı, ümidi yerle bir eden, insandaki yanlış irade anlayışıdır. Bu iradeyi Akif felçli olarak tanımlar:

Mefluc ederek azmini bir felc-i iradî

*Yattın, kötürümler gibi, yattın mütemâdi!*¹⁵⁹

¹⁵⁷ Demirci, *Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an Tasavvuru*, 100.

¹⁵⁸ Emine Can Uçar, *Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerindeki Temel Değerlerin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 48.

¹⁵⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 854.

Akif'e göre, hedefe ulaşmak için karşısındaki basamakları tek tek aşan, yılmadan, zorluklar karşısında pes etmeden, azim, sebat göstererek çalışmaya devam eden, hedefine mutlaka ulaşacaktır. Nitekim o, başarının çalışmaya, çalışmanın da başarıya âşık olduğuna inanmaktadır. Başarı ve çalışkanlığı birbirlerinin ayrılmaz parçası olarak gören Akif, amaç için çalışma ve gayret bir araya gelmişse, başarının mutlaka elde edileceği inancındadır.¹⁶⁰

*Bir gaye-i maksûda şitâb eyleyen âdem,
Tutmuşsa bidayette eğer azmini muhkem,
Er geç bulacak sa'y ile dil-hâhını elbet.
Zîrâ bu şu'ûn-zâr-ı tecellide, hakikat,
Tevfik taharriye, taharri ona âşık;
Azmin de emel lâzımıdır, gayr-ı müfârik.
Olsun da emel azm ü taharriye mukârin;
Tevfik zuhur eylesin sonra. Ne mümkün!"¹⁶¹*

Müslümanların miskinlikten uyanmaları için çalışıp mücadele etmeleri gerektiğini düşünen Akif, geleneksel tevekkül ve sabır anlayışına karşı çıkar. Karanlığa bürünmüş âlemde bir ışığa ihtiyaç duyuluyorsa bunu ortaya çıkarmanın Müslüman için bir görev olduğunu, bunun ancak gayret ve çabayla elde edilebileceğini, gerçek anlamda sabır ve sebat göstermek suretiyle çalışanların yaşama hakları olduğunu, olup bitenlerden yakınma ve feryat etme yerine gayret ve uğraşıyla çözüm bulunabileceğini ve artık kaybedilecek bir zamanın kalmadığını belirten şair, tembellik konusunda yaptığı eleştirilerde sabrı daha çok tavsiye eder:

*Âlemde ziya kalmasa, halk etmelisin halk!
Ey elleri böğründe yatan şaşkın adam, kalk!
Herkes gibi dünyada henüz hakk-ı hayatın,
Varken, hani herkes gibi azminde sebatın?¹⁶²
Sahipsiz olan memleketin batması haktır;
Sen sahip olursan bu vatan batmıyacaktır.*

¹⁶⁰ Köç, "Değerler Eğitimi Açısından Mehmet Akif ve Safahat", 110.

¹⁶¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 399-400.

¹⁶² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 552.

*Feryadı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar.
Uğraş ki: Telâfi edecek bunca zarar var.
Feryad ile kurtulması me'mûl ise haykır!
Yok yok... Hele azmindeki zincirleri bir kır!
İş bitti... Sebatın sonu yoktur... deme; yılma
Ey millet-i merhume, sakın ye'se kapılma.¹⁶³*

Akif'e göre birey ve toplum hayatının her anında sabır ve azim gereklidir. Bu olmazsa, kişi mutlak manada ümitsizliğe düşecek ve bu girdaptan kurtulması pek de kolay olmayacaktır. O, insanların azim ve sabırla yaşadığı gerçeğini şöyle dile getirir:

*Ye's öyle bataktır ki: Düşersen boğulursun.
Ümmide sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!
Azmiyle, ümidiyle yaşar hep yaşayanlar;
Me'yûs olanın ruhunu, vicdanını bağlar.¹⁶⁴
Hüsrana rıza verme. Çalış. Azmi bırakma;
Kendin yanacaksan bile, evlâdını yakma!¹⁶⁵*

6. İhlas ve Samimiyet

İhlas kelimesi sözlükte “arınmak, saflaşmak, kurtulmak” anlamındaki “hulûs/halâs” kökünden türetilmiş olup “bir şeyi, içine karışmış ve değerini düşürmüş olan başka şeylerden temizleyip arındırmak, saflaştırmak” anlamlarına gelir. Terim olarak “ibadet ve iyilikleri riyadan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmak” demektir.¹⁶⁶ Literatürde ihlâs kavramı, daha geniş anlamıyla, şirk ve gösterişten, bâtil inançlardan, ahlâkî yozlaşmaya sebep olan kötü duygulardan, sadece kendi menfaatini düşünmekten, kısacası riyadan kalbi temizlemeyi, her türlü hayır işine iyi niyetle yönelmeyi ve her durumda yalnızca Allah'ın rızasını gözetmeyi ifade eder.¹⁶⁷

İhlâsın hakikati ve özü ise Allah'ın dışındaki varlıklardan uzak durmaktır. Genel itibarıyla bakıldığında ihlas ve samimiyet, insanî bakış açısının ayakta kalması için bir

¹⁶³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 553.

¹⁶⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 552.

¹⁶⁵ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 553.

¹⁶⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 354.

¹⁶⁷ Süleyman Ateş, “İhlas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/536.

sütun görevi görmektedir. Ancak insanlığın selâmeti ve bekası, ahlâkı tam ve ihlaslı bireylerin toplum içinde çoğalmasıyla sağlanabilir. Tam anlamıyla bütünlüklü bireylerle birlikte refah içinde bir millet meydana gelebilir. Akif, Müslüman toplumlarda ihlas ve samimiyetin önemini yitirmeye başlamasıyla birlikte pek çok acı, sıkıntı, felaket ve ayrılıklara bizzat şahit olmuştur. Bu nedenle Akif'in en çok işlediği konuların başında "ümmetin birliği" gelmektedir. Ona göre Müslümanlar birbirine sınıksız bağlanmış, kenetlenmiş olmalıydılar.

Safahat'taki "*Vahdet*" isimli şiirinde İslâm âlemini, aralarında fitne ve hased sebebiyle birlik ve beraberliğin bozulmasını tıpkı şirazesi koparılmış, her sayfası zamanın elinde oyuncığa dönmüş bir kitaba benzetir. Bu durumun milletimiz için nasıl büyük bir tehlike doğuracağını bildiği için ısrarla onları tefrikadan uzak olmaya, ihlas ve samimiyete davet etmiştir.¹⁶⁸

*Şark'ın mefahir dolu, mâzi-i kemâli,
Yâ Rab, ne onulmaz yaradır şimdiki hâli!
Şirazesi kopmuş gibi, manzume-i imân,
Yaprakları yırtık, sürünür yerde, perişan.
"Vahdet" mi şiârıydı? Görün şimdi gelin de:
Her parçası bir mel'abe eyyâmın elinde!
Tarihine mev'ûd-i ezelken "ebediyyet",
Ey, tefrika zehriyle şaşırılmış giden, ümmet!
"Nisyan"a çıkan yolda mı kaldın gümrâh?
Lâ-havle ve lâ-kuvvete illâ billâh!¹⁶⁹*

"Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez; / Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez."¹⁷⁰ ifadeleriyle o, "Hep birlikte Allah'ın ipine sınıksız yapışın; bölünüp parçalanmayın..."¹⁷¹ âyetine işarete bulunmuştur. Akif'e göre bir milleti top, tüfek gibi silahlar değil, bireyler arasında ortaya çıkan haset, kin ve nefret duyguları ile toplumsal çekişmeler, bunun akabinde de bölünüp parçalanmalar yok eder. "Hâlâ mı Boğuşmak" isimli şiirin başında "Birbirinize de girmeyin ki, maneviyatınız

¹⁶⁸ Faruk Görgülü, "Mehmet Akif'in Safahat'ında Bir İlham Kaynağı Olarak Kur'ân-ı Kerim", *Diyanet İlmî Dergi* 57 (2021), 125.

¹⁶⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 885.

¹⁷⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 514.

¹⁷¹ Âl-i İmran 3/102.

sarsılmasın, devletiniz gitmesin.” mealindeki âyeti Arapça lafzıyla birlikte başlık olarak verir ve şiirini âyetin içeriğine uygun olarak açıklar:

*“Sen! Ben! desin efrâd, aradan vahdeti kaldır;
Milletler için işte kıyamet o zamandır.
Mâzilere in, mahşer-i edvârı bütün gez:
Kânûn-i İlâhi, göreceksin ki, değişmez.
Tarih, o bizim eştigimiz kanlı harabe,
Saklar sayısız lâhd ile milyonla kitabe,
Taşlar ki biner parçadır üstünde zeminin,
Mânâ-yı perişanı birer nakş-ı cebînin!”¹⁷²*

Akif, milliyetçilik düşüncesine bağlı gelişen ayrılıkları, Müslümanlığın kardeşlik ruhuna ters düşmesi sebebiyle eleştirir. Ona göre; bütün Müslümanlar hep birlikte, Allah’ın ipine sarılmalıdır. Vatanın ayrılmaz bütünlüğü, bekası ve refahı için kardeşlik ruhunun, bireyler arasında ihlas ve samimiyetin artmasının gerekliliğini savunur. Akif, siyasî ve toplumsal açıdan kabul edilmiş milliyetçi ayrılıkları; dinî bir bakış açısıyla eleştirir. Irkçılığa dayanan anlayışın, ülke ve milleti nasıl perişan ettiğini manzum ve mensur yazılarının birçoğunda dile getirir:¹⁷³

Akif, Müslümanlar arasındaki kardeşlik bağının, diğer tüm dünyevî bağların, yani soy, ırk ve milliyete dayalı bağların üstünde olduğunu dile getirmektedir. Çünkü İslâm, her konuda olduğu gibi bu konuda da adalete dayalı bir yol ortaya koymaktadır: “Sizden hiçbiriniz kendisi için sevdiğini Müslüman kardeşi için de sevmedikçe iman etmiş sayılamaz.”¹⁷⁴ Akif’in eserlerinde geçen millet ve ırk ifadeleri, ortak dine sahip olan bir toplumun ifadesidir. Sadece kavmiyetçiliği değil, firkacılığı da eleştirir:

*Nedir bu tefrika yahu! Utanmıyor musunuz?
Geçen fecâyi’e hâlâ inanmıyor musunuz?
Gömülmek istemeyenler boyunca hüsrana;
Nifakı gömmeli artık mezar-ı nisyâna.
Unuttunuz mu ne korkunç edepsiz olduğunu?*

¹⁷² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 848.

¹⁷³ Musa Bilgiz, “Mehmet Akif’te Millî Birlik Düşüncesi”, 17.

¹⁷⁴ Buhârî, “İmân”, 7; Müslim, “İmân”, 71-72.

Eşip de geçmişi hortlatmayın şu mel'ûnu!¹⁷⁵ (...)
Ki dinlemezseniz, elbette mahvolur millet:
Sizin felâketiniz: Tarumar olan “vahdet”
Eğer yürekleriniz, aynı hisle çarparsa;
Eğer o his gibi tek, bir de gayeniz varsa;
Düşer düşer yine kalkarsınız, emin olunuz.
Demek ki birliği temin edince kurtuluruz ...
O halde vahdete hâil ne varsa çiğneyiniz.
Bu ayrılık da neden? Bir değil mi her şeyiniz?
Ne fırka herzesi lâzım, ne derd-i kavmiyyet;
Bizim diyanete sığmaz sekiz dokuz millet!
Huzur-ı Hak'ta nasıl toplu durdunuzdu demin?
Günâhtır, etmeyin artık, ayıptır eylemeyin!
Şu ihtirasa uyup az mı verdiniz kurban?
Şikâk için mi eder, sade kalbiniz daraban?
Neden uhuvvetiniz, böyle münhasır namaza?
Çıkınca avluya herkes niçin boğaz boğaza?¹⁷⁶

7. Ödev ve Sorumluluk

Sorumluluk ya da başka bir ifadeyle mesuliyet genellikle, “Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi” şeklinde tanımlanmıştır. Sorumluluk ve görev bilincinin, toplumu oluşturan bireyler tarafından içselleştirilmesi, sağlıklı bir toplumu oluşturan değerlerin başında gelmektedir. Sorumluluk bilincinin bireyler arasında benimsenmesi için ise, iyi bir eğitim anlayışına ihtiyaç vardır.¹⁷⁷ İslâmî düşüncenin temelinde, insana yüklenen sorumlulukların önemli bir rolü vardır. Ahlâkî davranışlar ile sorumluluk bilincine dayalı tutum ve davranışların aynı kategoride ele alındığı gözlemlenmektedir. Yani ahlâkî olan değerler ile sorumluluk kavramı, aynı çatıda kabul edilmiştir. Dolayısıyla ahlâklı veya kişilikli insan demek, sorumluluklarını

¹⁷⁵ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 624-625.

¹⁷⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 624-625.

¹⁷⁷ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 259.

yerine getiren, görev bilinci yerleşmiş bir insan demektir.¹⁷⁸ Nitekim âyet-i kerimelerde birçok kez tekrar edilen sorumluluk kavramı,¹⁷⁹ bireyden topluma, sosyal yaşamın her anında gözlemlenen, yaşamın tüm yönlerini kapsayan, insanlığın üzerinde durduğu bir konudur.¹⁸⁰

Akif, hayatı boyunca daima farkında olduğu sorumluluklarının gerektirdiği doğrultuda davranmış, bu bilinçle hareket etmiştir. Milli mücadele döneminin meşakkatli şartlarında dahi topluma gerek eserleri gerek davranışlarıyla örnek olmuş, sorumluluk duygusunu ahlâkî bir görev telakki ederek halkı aydınlatmaya çalışmıştır. Yine bu dönemde o, Sırât-ı Müstakîm ve Sebilürreşâd dergilerini bütün zorluklara rağmen bir vazife olarak gördüğü için çıkarmaya devam etmiştir. Ülkenin ulaşabildiği yerlerine gitmiş ve halkla sohbetler gerçekleştirmiştir. Akif, “İstiklâl Marşı”nı da sahip olduğu bu vazife bilinciyle kaleme almıştır.¹⁸¹

Arkadaş! Yurdumu alçakları uğratma, sakın.

*Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.*¹⁸²

Şair, düşmanların, yurdumuzu işgal etmeleri şöyle dursun, vatanımıza geçici olarak dahi ayak basmalarına asla izin verilmemesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. “Sakın” ünlemiyle de bu arzusunu pekiştirmektedir. Uyanık, hazırlıklı, akli başında, sorumluluk duygusuyla birlikte bilinçli ve tedbirli olmanıza rağmen hainler, vatanımıza girmeye, hadlerini aşarak daha da ileri gitmeye, akın akın gelmeye kalkarlarsa, o hayâsızca akını durdurmak için pervasız bir şekilde gövdenizi siper etmekten kaçınmamalısınız, diyerek uyarı yapmaktadır.¹⁸³

Bastığın yerleri ‘toprak!’ diyerek geçme, tanı!

Düşün altındaki binlerce kefansız vatani.

Sen şehid oğlusun, incitme, yazıktır atanı:

*Verme, dünyaları alsan da, bu cennet vatani.*¹⁸⁴

¹⁷⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 260.

¹⁷⁹ Nahl 16/93, Bakara 2/225-286, Nisâ 4/84.

¹⁸⁰ Harun Çağlayan, “İnsan Onuru Bağlamında Sorumluluk Bilinci”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2015), 98.

¹⁸¹ Emine Can Uçar, *Mehmet Akif Ersoy’un Eserlerindeki Temel Değerlerin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi*, 48.

¹⁸² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 863.

¹⁸³ Recep Duymaz, “İstiklâl Marşı’mıza Yakından Bakış”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2014), 19.

¹⁸⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 863.

Şair, gerçekleri göremeyen, anlamayan, birlik ve beraberlik, sorumluluk ruhu nedir, bunu dahi farkedemeyen kimselere, yani gafillere seslenmektedir. Zira onlar, her gün adım attıkları, bastıkları yerleri “*sıradan toprak*” deyip geçerler. Umursamadıkları o toprak parçası, asırlar boyunca nice bedeller ödenerek kazanılmış, nice canlar feda edilerek korunmuş ve nihayet zamanla vatan konumuna getirilmiştir. Coğrafya üzerindeki sıradan bir toprak parçasını vatan seviyesine yükselten, zamanında ödenmiş bedellerdir. O bedeller ise, onu korumak pahasına canlarını hiçe sayan şehitlerdir. Dolayısıyla şuur, akıl ve sorumluluk sahibi her birey bilmelidir ki, vatan toprakları, üzerlerine basılıp geçilecek sıradan bir toprak parçası asla değildir. O yerler ki, canlarını feda ederken bir an dahi tereddüde düşmeyen şehitlerin kanlarının aktığı topraklardır. Sonraki nesillerden beklenen davranış, vatan uğruna yapılan fedakârlıkları bilmek, anlamak, o şehitleri tanımak, sorumluluğunun gereği onların bıraktıkları vatani sahiplenmek ve giderek güzelleştirmektir.¹⁸⁵

Diğer insanlarla birlikte toplumda huzurlu bir şekilde yaşamak için bir düzene ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Bu düzenin insana yüklediği sorumluluklar ve toplumun uyması gereken birtakım kurallar vardır. Bu kuralları bize sosyal ahlâk dediğimiz kavram haber vermektedir. Sosyal ahlâk, sorumlulukların farkında olunmasıyla meydana gelecek bir kurallar silsilesidir. Sorumluluk sahibi her birey, üzerine düşen vazifeyi, şahsı ve toplumu adına yaptığında, o ülkenin huzuru, eğitimi ve refah seviyesinin artacağı muhakkaktır. Akif, toplumların sorumluluklarından kaçması, tembelliğe sığınması ve ahlâkî kurallara uymaması sonucunda meydana gelecek durumları ve yaşadığı dönemin Osmanlı toplumundaki gayr-i ahlâkî vaziyetinin ülkeyi çok zor ve sıkıntılı durumlara maruz bıraktığı ve ivedi bir şekilde bu ölü toprağının ülkenin üzerinden atılması gerektiği, aksi halde daha büyük felaketlere düşürüleceğiyle ilgili milleti uyarmaktadır.¹⁸⁶

Müslümanlık bizden evvel böyle zillet görmedi!

Halimiz bir inhilâl etmiş vücudun halidir;

Rûh-ı izmihlâlimiz ahlâkın izmihlâlidir.

*Sade bir sözdür fakat hikmetlerin en mücmeli.*¹⁸⁷

¹⁸⁵ Recep Duymaz, “İstiklal Marşı’mıza Yakından Bakış”, 22.

¹⁸⁶ Taştan ve Coşkun, “Mehmet Akif Ersoy Düşüncesinde Bireysel Ahlak İlkeleri”, 35.

¹⁸⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 668.

Devletlerin tekâmülü söz konusu olduğunda, bu sürecin çeşitli kırılmalar eşliğinde ilerlediği, bilinen bir gerçektir. Diğer siyasî oluşumlar gibi Türk siyasî tarihi de radikal kırılma dönemlerinden geçer. Müteakip olarak gelişen II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet, Milli Mücadele dönemleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci, yakın dönem Türk siyasî tarihinin kritik dönemeçlerini oluşturur. Mehmet Akif Ersoy, bu kırılma noktalarına şahitlik eden bir aydın olarak, adına aydın denilen bireyin taşımak zorunda olduğu şuur üzerine ziyadesiyle düşünür. Kendini cemiyetin huzurunda gördüğü günden beri sanattan ziyade cemiyeti düşündüğünü belirten ve toplumcu olmayan ürünlerini imha eden Akif, yazılarında aydınların sorumluluğundan, “halk tabakasının idrakini yükseltme” görevinden söz eder:¹⁸⁸

“Düşünür geçinenlerinizi, âlimlerden, ediplerden sayılanlarınızı görüyorum. Bunların bir kısmı oldukça çalışıyor ve çevresine oranla hayli yükseliyor. Ancak azınlığın bu yükselişi çoğunluğa hiç de bir fayda sağlamıyor. Çünkü içinizde halkla meşgul olan, o zavallı kitlenin ne halde bulunduğunu düşünen kimseye rast gelmedim. Sizler ‘avam’ dediğiniz halk tabakasının idrakini yükseltmedikçe, köylülerinizi bugünkü hallerinde bıraktıkça, olur da dünyanın en büyük adamlarını yetiştirirseniz yine boştur, yine boş!”¹⁸⁹

8. Ahde Vefa

Ahde vefa (sözünde durma) Kur’ân-ı Kerim’de ahd, misak ve nezr kelimeleriyle ifade edilmiş ve güzel ahlâkı içeren bir davranış biçimi olduğu vurgulanmıştır.¹⁹⁰ Kur’ân’da vefa, bireysel ve toplumsal ahlâk kurallarının vazgeçilmez unsuru olduğu belirtilmekte, sözünde durmamak ise kötü ahlâkın vasıfları olarak bildirilmektedir.¹⁹¹ Akif, sözünde durmanın Müslümanlığın esaslarından olduğunu vurgulamakta, ayrıca verilen söz ve antlaşmalara bağlı kalmanın en büyük sorumluluklardan biri olduğunun altının çizmektedir. En önemli sorumluluk, Müslümanın verdiği sözü yerine

¹⁸⁸ Tuba Dalar, “Nesirlerinden Hareketle Mehmet Akif Ersoy’un Düşün Dünyası”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 68 (2021), 498.

¹⁸⁹ A. Vahap Akbaş, *Mehmet Akif Düz Yazılar Makaleler, Tefsirler, Vaazlar* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2011), 54.

¹⁹⁰ Mâide 5/1, En’âm 6/152.

¹⁹¹ Tâhâ 20/115, Bakara 2/27, 124.

getirmesidir. Akif'e göre bir insanın doğruluğu, güvenilirliği verdiği sözlere sadık kalmasıyla eşit orandadır:

*Doğru yol işte budur, gel diye sen bir yürü de,
O zaman bak, ne koşanlar göreceksin sürüde!*¹⁹²

Âraf Suresi'nin 172. âyetinde Allah ve insan arasında vuku bulan bir sözleşmeden bahsedilmektedir. İlgili âyette, insanı yaratıp kendilerinden zürriyetler çıkaran Allah'ın, onları nefislerine şahit tuttuğu ve onlara, “Ben sizin rabbiniz değil miyim”¹⁹³ diye hitap ettiği, onların da “evet” dedikleri belirtilmektedir. Bir başka ifadeyle insan, Allah'a verdiği sözde durup durmayacağı konusunda bir imtihan halindedir. Akif, bu söze sadık kalmanın dünya ve ahiret hayatı için son derece önemli olduğunu vurgulamıştır:

*Eğer maksûdu ancak ahiret olsaydı Yezdân'ın:
Ne hikmet vardı ibdâında hiç yoktan bu dünyanın?
“Ezel”den ayrılan rûhun nişîmen-gâh-ı bâkîsi
“Ebed”ken, yolda eşbâhın niçin olsun mülâkîsi?
“Elest”in arkasından gelmesin Cennet, Cehennem de,
Neden ervâha tekrar imtihan olsun bu âlemde?*¹⁹⁴

Akif'in ahlâkî bakımdan en belirgin özelliği, verdiği söze çok önem vermesi ve yerine getirmeye çalışmasıdır. O, insanı tarif ederken; “insanın mahiyeti söylemek değil, sözünü tutmaktır” der, sözünün eri olmayan insanın şahsiyetini sorgular ve ona ehemmiyet vermezdi.¹⁹⁵

9. Cesaret

Mehmet Akif, heyecanı, coşkunu, sanatını eserlerinde göstermiş ve her zaman bu özelliklerini toplumu ve milleti için kullanmıştır. Eserlerinde Türk halkının kahramanlık destanlarına yer verirken bu kahramanlığın en önemli unsuru olan cesaret ve yiğitlik duyguları üzerinde bilhassa durmuştur. Akif, Türk milletine “İstiklal

¹⁹² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 290.

¹⁹³ Âraf 7/172.

¹⁹⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 665.

¹⁹⁵ Çantay, *Âkifnâme (Mehmet Akif)*, 245.

Marşı”ımızda cesaret, yiğitlik, sabır, tahammül duygularını aşlamak ve bu duyguları aktif hale getirebilmek için şiirine korkma sözüyle başlamaktadır.

*Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.*¹⁹⁶

Korkma kelimesindeki ünlem, komplekse kapılmaktan, acziyet ve zafiyet içine düşmüş olmaktan kaynaklanan ruhsal bir hastalığı şok ile tedavi etmeyi amaçlamaktadır¹⁹⁷. Bu hitapta, bir “güven duygusu” ve “kesinlik” vardır. Akif’te “korkmak” fiili, “yüreksizlik, cesaretsizlik veya ödleklilik” değil; aksine “endişe etmeye gerek yok” anlamında kullanmıştır¹⁹⁸. Bayrak bir milletin geleceğini ve bağımsızlığını göstermektedir. Bir milletin bayrağının yok olması, o ülkenin istiklalini kaybetmesidir. Şair ülkemizde tek bir fert dahi kalmış olsa bu vatanın sonuna kadar savunulacağını belirtmektedir. O halde Türk milletinden son bir fert kalıp nefesini vermeden Türk’ün istiklal ve bağımsızlığını ortadan kaldırmak, Türk bayrağını yok etmek asla mümkün olmayacaktır. Zira bayrağımız milletimizin bizatihi kendisidir. Bayrağın kaderi ne ise milletimizin kaderi de odur. Bayrak bizim aslımızdır. Türk milleti var olduğu müddetçe bayrağımız da var olacaktır¹⁹⁹.

Mehmet Akif, Türk ordusunun cesaretine, savaşçı yönüne, azim ve kararlılığına, irade, inanç ve iman gücüne gönülden inanmış, eserlerinde bu konulara sıklıkla yer vermiştir. Eserlerinde bahsi geçen diğer bir husus da cesaret ve kahramanlık timsali Türk ordusunun düşman karşısında asla boyun eğmeyeceğidir. Türk ordusu, düşmanların saldırmak için hazırlık aşamasına geçtiğini öğrendiklerinde dahi cesaretlerini asla kaybetmemiş, imanları bir kat daha artmıştır. İman gücünün verdiği cesaretle Çanakkale’de 250 bin Mehmetçiğin, vatanını müdafaa uğruna şehit olması da zaten bunun en önemli göstergelerinden birisidir. Türk askeri, Allah’a sonsuz bir iman gücüyle bağlı olduğundan cesaretini asla kaybetmemiş, ölümden bir an dahi

¹⁹⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 862.

¹⁹⁷ İsmet Emre, “Modernleşme ve Mehmet Akif Ersoy”, *Muhafazakâr Düşünce* 39 (2014), 156.

¹⁹⁸ İsmail Acar, *Açıklamalı İstiklâl Marşı ve Gençliğe Hitabe* (İstanbul: Kilim Matbaacılık, 2005), 94.

¹⁹⁹ Ebülfez Amanoğlu, “Mehmet Akif’in Milli Mücadele Dönemindeki Edebî Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008), 1/185.

korkmamıştır. Çünkü bir Müslüman için savaş esnasında vatanını müdafaa ederken ölmek, Rabbine, Peygamberine ve sevdiklerine kavuşmaktır. Bu inanç ve irade sayesinde Türk ordusu muzaffer olmuş ve namusunu korumuştur. Bağımsızlıktan ödün vermeyen bu milletin, ancak ve ancak Allah’a boyun eğeceğini ifade eden Akif, bunu, “*O rükû olmasa dünyada eğilmez başlar*”²⁰⁰ mısraıyla veciz bir şekilde ifade eder. Türk milleti, sadece Allah’ın huzurunda boyun eğer ve sadece O’na kulluk eder²⁰¹.

Vurulup tertemiz alnından, uzanmış yatıyor

*Bir hilâl uğruna, ya Rab, ne güneşler batıyor!*²⁰²

mısralarıyla da şehitlik makamına vurgu yapan şair, binlerce insanın cesaret örneği gösterip savaşta yer almasından ve şehadetinde bahsetmiştir.

“*O başlı başına bir cihandı*” diyen dostu Hasan Basri Bey, *Akifnâme*’de şöyle diyor:

*“İstiklâl muharebelerinin devam ettiği sırada Akif’i görmeliydiniz. O, kafesleri yırtan aslanlar gibi kükrüyordu. Düşman Ankara’ya yaklaştığı sırada Akif hiç istifini bozmadı, onun manevi kuvveti zerre kadar sarsılmadı. Etrafındakilere hep ümit, hep iman, hep cesaret telkin etti. Sanki o kocaman bir dağ idi...”*²⁰³

Şair, adeta canını dişine takarak bağımsızlık, istiklal ve kurtuluş mücadelesi vermekte olan Türk ordusuna seslenerek moral desteği vermiş, ümit ve cesaret telkin etmeye çalışmıştır. “*Tek dişi kalmış canavara*” benzettiği Batı medeniyetinin haçlı ordularının vahşi bir biçimde saldırmalarından dolayı Türk ordusunun ürkmeden, korkmadan, iman gücünün verdiği cesaretle mücadele etmesi gerektiğinin altını çizmiştir:

Ulusun, korkma... Nasıl böyle bir imanı boğar,

*Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar?*²⁰⁴

Akif’in, “*Kendisine ‘medeniyet’ adı verilen canavar*” benzetmesi, işgalci güçlerin, yani Batı toplumlarının menfaatleri uğruna yaptıkları haksızlıklar ve zorba bir

²⁰⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 790.

²⁰¹ Zeki Taştan, “Mehmet Akif Ersoy’da Şehadet Anlayışı”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 5/12 (2018), 820.

²⁰² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 790.

²⁰³ Çantay, *Âkifnâme (Mehmed Akif)*, 25.

²⁰⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 863.

yaklaşımına sergiledikleri emperyalist saldırılarını temsil etmektedir. Canavara benzetilen medeniyet, Batının bilim, teknoloji, sanat, kültür gibi olumlu yönleri değildir; tam aksine insanlık dışı sömürgeci tavır ve uygulamalarını, toplumsal katliamlarını, menfaatleri uğruna sergiledikleri hırçın tavırları ve top, tüfek, silah gücüyle mazlum olan halkı katletmelerini temsil etmektedir. Burada iki farklı medeniyetin karşıtlığı gündeme getirilmekte ve Doğu-Batı çatışmasının bir yüzünü görmekteyiz²⁰⁵. Şiirde “iman” kavramı, simgesel anlamda Müslüman Türk milletini, Doğu’yu, İslam medeniyetini temsil etmekle birlikte, diğer yandan aynı kavram, Türk ordusunun Allah’a olan bağlılığının getirdiği iman gücüyle birlikte cesaret ve ümidini temsil etmektedir.

İstiklal Marşı’nın yazıldığı dönem, tükenmekte olan bir devletin son zamanlarında ve bir avuç inanmış insanın önderliğinde Ankara civarında toplanan bir avuç halkla beraber yeni bir ümit ışığı arayışı olduğu zaman dilimidir. İçinde yaşanan zamanda ülkenin her yerinden acı, gözyaşı ve felaket haberleri gelmektedir. İşte böyle bir ortamda Mehmet Akif, şiirlerini Türk ordusuna ve halkına moral desteği ve cesaret verme arzusuyla ve o motivasyonla yazmaktadır.

Akif’in şiir anlatım biçimine “Korkma!” şeklinde hitapla başlaması diğer eserlerinde de mevcuttur. Nitekim Birinci Dünya Savaşı’nın en ağır ve çetin geçen cephelerinden olan ve adı tarihe altın harflerle yazılan Çanakkale’de “kahramanlık destanı” ortaya koyan, cesurca çarpışan Türk askerlerine “Korkma” şiirinde şöyle seslenir:²⁰⁶

*Cehennem olsa gelen, göğsümüzde söndürürüz;
Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz!
Düşer mi tek taşı, sandın, harîm-i nâmusun?
Meğer ki harbe giren son nefer şehid olsun.
Şu karşıımızdaki mahşer kudursa, çıldırsa;
Denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa;
Bu altımızdaki yerden bütün yanardağlar,
Taşıp da kaplasa âfâkı bir kızıl sarsar;
Değil mi cephemizin sinesinde iman bir;*

²⁰⁵ Nurullah Çetin, “İstiklal Marşı’mızı Anlamak”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 21/2 (2014), 64.

²⁰⁶ Ahmet Koçak, “Büyük Ruhun Romanını Yazan Adam: Mehmet Akif Ersoy ve İstiklal Marşının Kültürel Kaynakları”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* (2021), 155.

*Sevinme bir, acı bir, gaye aynı, vicdan bir;
Değil mi sinede birdir vuran yürek. Yılmaz!
Cihan yıkılsa, emin ol, bu cephe sarsılmaz!*²⁰⁷

10. Ümitvar Olmak

Yıllarca sonu gelmeyen savaşlarla nihayet tükenme eğilimindeki Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'na girdiği yıllarda son zamanlarını yaşamaktaydı. Bu dönemde yorgun, bitkin ve ümitsizlik girdabına sürüklenen halk, yıkıcı bir sefaletle de karşı karşıya kalmıştı. Toplumun tüm kesimini kaplayan ümitsizlik halinden kendisi de nasibini almış olsa da Akif, her şeye rağmen eserlerinde ve yaptığı konuşmalarla topluma aktardığı vaazlarında hep ümit aşulamaya çalışan ve milletin inancını dipdiri tutmaya gayret eden âkil bir insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü şaire göre, ümidin bitmesi gerek toplum gerek birey için hem maddî hem de manevî açıdan “ölüm” demektir. Akif eserlerinde, bir yandan topluma sirayet etmiş olan ümitsizlik halini eleştirirken, diğer yandan da bu çaresiz gibi görünen ruh halinden kurtulmak için neler yapılması gerektiği üzerinde bilhassa durmuştur. “İnanmak başarmanın yarısıdır” gerçeğini düstur edinen şair; savaşların, fakirliğin ve yorgunluğun son derece ağır şartlarda yaşandığı bir devirde Müslümanların ümitsizlik illetini fark etmelerini sağlamaya çalışmıştır.²⁰⁸

Akif, bir şiirinde yaşanan her türlü zorluklara ve olumsuzluklara rağmen, İslâm dünyasının ümitsizliğe kapılmadan ve kıyamet sabahını beklemeden yeniden uyanması gerektiğini ifade eder:

*Doğru mudur ye's ile olmak tebâh?
Yok mu gelip gayrete bir intibâh?
Beklediğin subh-ı kıyamet midir?
Gün batıyor, sen arıyorsun sabâh!*²⁰⁹

²⁰⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 79.

²⁰⁸ Ramazan Gülemdam, “Mehmet Akif’e Göre Müslümanlardaki Ümitsizlik İletisi”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20 (2009), 129.

²⁰⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 660.

Yakın dostu Eşref Edip de Akif'i anlatırken, onun, şartlar ne olursa olsun, ümidin hiçbir zaman yitirilmemesi gerektiğini düşündüğünü ve kendisinde de ümidin hiç tükenmediğini şöyle ifade eder:

*“Bütün bu ümitsizlikler içinde üstad bir kez fütûra düşmedi. O, bu milletin istiklâlsiz kalacağını hatıra bile getirmiyordu. Ayvalık'ta, Karasi'de başlayan harekât-ı milliyenin mutlaka büyüyeceğine, bütün memlekete yayılacağına imanı vardı.”*²¹⁰

Akif, toplumdaki yılgınlığın, boş vermişliğin ve ümitsizliğin sebebini, yalnızca yaşanılan dönemdeki olumsuzluklardan ibaret görmemektedir. Bu topluma ümit telkin edilmediğinden şikâyetçi olan Akif'e göre, ümit telkin edilseydi, dinimiz dünyaya yeniden gölgesini yayacaktı:

*Ye'si tekfîr eden imanıma olsun ki yemin;
Bize telkîn-i ümîd etmediler, yoksa bu din,
Yine dünyalara yaymıştı yeşil gölgesini,*²¹¹

Şaire göre daha çocukluk aşamasında karamsarlıkla tanıştırılmış olan gençler, hayata dair amaç ve hedeflerinin olması gerektiği zamanlarda hayata küstürülmüş, hayal güçleri ellerinden alınmıştır. Çocuklar, mekteplerde “*Bittik, battık!*” cümleleriyle hayata hazırlanmakta ve akabinde de ürkek, korkak, ümitsiz, tembel, kendilerini değersiz hisseden ve özgüvensiz bireyler olarak yaşamlarına devam etmektedirler. Akif bu duruma şiddetle karşı çıkmaktadır:²¹²

*Memleket mahvoluyor, baksana, bedbinlikle.
Ben ki ecdâda söven maskaralardan değilim,
Anarım hepsini rahmetle... Fakat münfailim.
-Niye?
-Zerk etmediler kalbime bir damla ümîd.
Hoca, dünyada yaşanmaz, yaşamaktan nevmîd.
Daha mektepte çocuktuk, bizi yıldırıldı hayât;*

²¹⁰ Eşref Edip, *Mehmed Akif - Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları* (İstanbul: Âsar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1938), 51.

²¹¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 773.

²¹² Ramazan Gülemdam, “Mehmet Akif'e Göre Müslümanlardaki Ümitsizlik İletti”, 127.

*Oysa hiç korku nedir bilmeyecektik, heyhât!
Neslim ürkekmiş, evet, yoktu ki ürkünmeyi;
“Yürü oğlum!” diye teşci’ edecek yerde beni,
Diktiler karşıma bir kapkara müstakbel ki,
Öyle korkunç olamaz hortlasa devler belki!
Bana dünyaya çıkarken “batacaksın!” dediler...
Çıkmadan batmayı öğren, ne kadar saçma hüner!
Ye’si ezber bilirim, azmi yüzünden tanımam;
Okutan böyle okutmuştu, beğendin mi İmam?(...)
Bir ışık gösteren olsaydı eğer, tek bir ışık,
Biz o zulmetleri bin parça edip çıkmıştık.
İki üç yüz senedir serpemiyor bizde şebâb;
Çünkü biçârenin âtîsine imanı harab.
Hissi yok, fikri bozuk, azmini dersin: Meflûc...
Hani rûhunda o haksızlığa isyan, o hurûc?
Karşıdan zinde görürsün, sokulursun ki: Yarım...
Yandık ecdâdın nârına, hâlâ yanarım!²¹³*

Safahat’ın bir başka yerinde de şu mısralar yer almaktadır:

*Doğduk, “yaşamak yok size!” derlerdi beşikten;
Dünyayı mezarlık bilerek indik eşikten!
Telkîn-i hayât etmedi asla bize bir ses,
Yurdun ezeli yaşçısı baykuş gibi herkes,
Ye’sin bulanık ruhunu zerk etmeye baktı;
Mel’un aşu bir nesli uyuşturdu, bıraktı!
“Devlet batacak!” çığılığı beyninde öter de,
Millette bekâ hissi ezilmez mi ki? Nerde!
“Devlet batacak!” İşte bu öldürdü şebâbı;
Git yokla da bak, var mı kimıldanmaya tab’i?²¹⁴*

²¹³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 773.

²¹⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 852-853.

Şair, aynı eleştiriyi Balıkesir'deki Zağanos Paşa Camii'nde verdiği vaazında da dile getirmiştir:

“Acaba biz Müslümanlar niçin bu hâle düştük? Bunun illetini ben şöyle görüyorum: Doğduğumuz günden itibaren babalarımız, analarımız, hocalarımız, siyasilerimiz, ediplerimiz, şairlerimiz, muharrirlerimiz, bize istikbâl için ümid verecek bir şey söylemediler. Ben çocukluğumdan beri:

“-Biz yaşamayız, Avrupalılar terakki eylemiş. Siz çok fena günler göreceksiniz...” nakaratından başka bir şey işitmedim.

Çocuklar, siz geceli gündüzlü çalışınız ki bu memleket kurtulsun... diye bizleri sa'ye, mücahedeye sevk edecekleri yerde rast gelen adam ruhlarımıza, kalplerimize yeis mayası aşıladı.

Garbın terakkilerinden bahsederken diyeceklerdi ki: -Evlâtlar, görüyorsunuz ya, Avrupalılarla bizim aramızda çok mesafe var. Bu mesafeyi telâfi edecek surette çalışınız. Yoksa daha geride kalır, mahvolursunuz. Sakın azminize fütur getirmeyiniz!.

Evet, böyle diyeceklerdi. Lakin demediler. Bilâkis yüz binlerce halk bu devletin batacağına kâil idi. Bir taraftan Avrupalıların terâkkileri gözlerimizi kamaştırdı. Diğer taraftan muhitimizin bu gibi makûs telkinleri sınırlarımızı uyuşturdu. Onun için ileri gidemedik. Hâlâ o yeis ruhlarımızda hükümrandır. Hiç biz Kitabullahı düşünmedik. O Kitabullah ki birçok âyet-i celilesiyle ümmet-i İslamiyeyi yeisten, azimsizlikten sakınmağa davet ediyor.”²¹⁵

Ümitsizlik halini, daha hayatta yaşarken ölmüş bir insana benzeten Akif, hayallerinden, umutlarından, yarınlarından ümit kesmenin, ruhu ölen bir bedenin yaşamına devam etmesiyle eşdeğer olarak görmektedir:

Âtiyi karanlık görerek azmi bırakmak.

Alçak bir ölüm varsa, eminim, budur ancak.

Dünyada inanmam, hani görsem de gözümle:

²¹⁵ Mehmed Âkif Ersoy, *Kur'ân-ı Kerim'den Âyetler (Meâl-Tefsir) - Mev'izeler*, der. Suat Zühtü Özalp (Ankara: Sevinç Matbaası, 1968), 160.

*İmanı olan kimse gebermez bu ölümle.
Ey dipdiri meyyit... iki el bir baş içindir.
Davransana. Eller de senin, baş da senindir!
His yok, hareket yok, acı yok. Leş mi kesildin?
Hayret veriyorsun bana. Sen böyle değildin.
Kurtulmaya azmin, niye bilmem ki süreksiz?
Kendin mi senin, yoksa ümidin mi yüreksiz? (...)
Yok, yok... Hele azmindeki zincirleri bir kır!
“İş bitti. Sebatın sonu yoktur...” deme, yılma.
Ey millet-i merhume, sakın ye’se kapılma.²¹⁶*

Akif’e göre kişi, bulunduğu durumdan yalnızca şikâyet edip ağlanıp sızlamak yerine, o beğenmediği hali değiştirmek adına çalışmalı, her daim ümitvar olmalı; üzerine yapışmış olan tembellik ve miskinlik halinden bir an önce silkelenmeli ve uyanmalıdır:

*Feryâdı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar.
Uğraş ki: telâfi edecek bunca zarar var.
Feryâd ile kurtulması me'mûl ise haykır!²¹⁷ (...)
Oturup dil dökecek yerde gidip döksene ter!
Bin çalış gayen için, bir kazan ömründe yeter.²¹⁸ (...)
Yıllarca, asırlarca süren uykudan artık,
Silkin de: Muhitindeki zulmetleri yak, yık!
Bir baksana: Gökler uyanık, yer uyanıktır;
Dünya uyanırken uyumak maskaralıktır!²¹⁹*

Akif’in zihninde çizdiği ideal insanın en önemli özelliği iradesini kendi inisiyatifinde kullanabiliyor olmasıdır. İradesini kullanmak suretiyle sorunlara çözümler üretip hayatı başta kendisine ve çevresindekilere daha yaşanabilir kılmasıdır:

*Sus ey divâne, durmaz kâinatın seyr-i mutâdı.
Ne sandın? Fitratın ahkâmı hiç dinler mi feryadı?
Bugün, sen kendi kendinden ümid et ancak imdadı!
Evet, sen kendi ikdamınla kaldır git de bîdâdı.*

²¹⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 552-553.

²¹⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 553.

²¹⁸ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 775.

²¹⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 557.

*Cihan kânûn-i sa'yin, bak nasıl bir hisle münkâdı!
Ne yaptın? "Leyse li'l-insâni illâ mâ-se'â" vardı.²²⁰*

Şaire göre, hayal kurmadan ve ümit etmeden yaşamak mümkün değildir. En önemlisi de daha sonraki nesillerin geleceğe dair umutlarından, hayallerinden vazgeçmesine asla izin verilmemelidir. Ebeveynler hiç olmazsa çocukları için her daim ümitvar olmaya mecburdurlar:

*Ey, Hakk'a taparken şaşırın, kalb-i muvahhid!
Bir sîne emelsiz yaşar ancak, o da: Mülhid.
Birleşmesi kâbil mi ya tevhîd ile ye'sin?
Hâşâ! Bunun imkânı yok, elbette bilirsin.
Öyleyse neden boynunu bükmüş, duruyorsun?
Hiç merhametin yok mudur evlâdına olsun?²²¹
Nevmîd olarak rahmet-i mev'ûd-i Hüda'dan,
Husrana rıza verme... Çalış... Azmi bırakma;
Kendin yanacaksan bile, evlâdını yakma!²²²
Merhametin yok diyelim nefsine
Merhamet etmez misin evlâdına?²²³*

11. Edep

Bir toplumda örf, âdet ve töreye uygun oluşmuş iyi ve güzel davranışlar ya da bu davranışları kazandıran bilgi manasına kullanılan edep²²⁴ kavramı, diğer bir ifadeyle, güzel ahlâkın şahsiyetli bir kişilikle bütünleşmesi ve insanı hata yapmaktan alıkoyan bir meziyet olarak da yorumlanmaktadır. Bu niteliğin bir kişide bulunmuş olması, ona büyük bir değer kazandırmakta, yokluğu ise onun saygınlığını bitirip değerini ayaklar altına almaktadır.

Özü itibariyle genel ahlâk konuları içerisinde ele alınan edep kavramını Akif, bireysel ve toplumsal ahlâk açısından değerlendirmiştir. Edebi bireysel anlamda, "*insanın*

²²⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 544.

²²¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 852.

²²² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 553.

²²³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 659.

²²⁴ İbrahim Sürücü, "İslam'ın Anakutsalları Çerçevesinde Kur'an'da Edep", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2016), 99.

ahlâkî açıdan itidalli işler yapması”²²⁵ olarak tarif eden şair, toplumsal açıdan ise, “*toplumun düzenini korumak amacıyla karşılıklı ilişkilerde dengeli hareket tarzı*”²²⁶ şeklinde yorumlamaktadır.

Akif, edepsizlik halini ise, kişinin ya da toplumun ar damarının çatlaması olarak değerlendirmiş ve mısralarında şöyle dile getirmiştir:

*Bilirsiniz, hani, insanda bir damar varmış,
Ki yüz­süz olmak için mutlaka o çatlarmış,
Nasıl­sa “Rabbim utandırmasın!” duası olan,
Bu arsızın o damar zaten eksik alnından!*²²⁷

Edep yoksunluğu bireyden başlayıp tüm toplumu etkileyen ve toplumların çöküşünü hızlandıran bir durumdur. Akif, edepsizlik halinin halk ve âkiler arasındaki yansımalarına da değinir:²²⁸ Yaşadığı dönemde, toplumun edep değerini hiçe saymasından yakınan şair, edepsizliğin giderek normalleşme aşamasına gelmesini de şiirinde şöyle eleştirir:

*Bu, semalarda yüzen şahikanın pâk eteği,
Karşıdan seyredecektir o taşan mezbeleyi.
Yerin altında sinen zelzeleler fişkırın,
Yerin üstünde ne bulduysa devirsin, kırsın;
Hakkı son sadme-i kahriyle bitirsin isyan;
Edebin şimdiki manâsına densin “hezeyan”;
Kalmasın hasılı, altüst olarak hissiyyat,
Ne yüreklerde şehâmet, ne şehâmette hayât;
Yine kürsi-i mehîbinde Süleymaniyye,
Kalacak, doğruluğun yerdeki tek yurdu diye*²²⁹

²²⁵ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 493 vd.

²²⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 585 vd., 727 vd.

²²⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 629.

²²⁸ Melih Taştan, *Mehmet Akif Ersoy’un Dine Dayalı Ahlak Anlayışı* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 50.

²²⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 494-495.

Toplumsal ahlâk kurallarını hiçe sayan, saygısız ve ciddiyetiz tavırlar takınan kişilere ciddi tenkitlerde bulunan Akif, hayâ ve edep kavramlarından yoksun olan bu grubu “züppeler” olarak tanımlar:

*Bu züppeler acaba hangi cinsin efradı?
Kadın desen, geliyor ardından erkek adı;
Hayır kadın değil, erkek desen nedir o kılık?
Demet demetken o saçlar, ne muhtasar o bıyık?
Sadası baykuşa benzer, hırâmı saksığana;
Hülâsa, züppe demiştim ya, artık anlayana!²³⁰*

Ayrıca Akif dinde olmayan hurafeleri ve batıl inançları yaymayı da edepsizlik olarak kabul etmiş ve bunların hesabının ahirette çetin olacağını ifade etmiştir:

*İşitmiyor mu, nedir, bir bakın şu bî-edebe:
Lisân-ı pâk-i Nebî'den yalanlar uyduruyor;
Sıklımadan da “sevab işledim” deyip duruyor!
Düşünmedin mi girerken şeriatin kanına?
Cinâyetin kalacak zanneder misin yanına?
Sevap ümid ediyor ha! Deyin ki namerde:
“Sevabı sen göreceksin huzûr-ı mahşerde!
Tepende gezdirecek ra'd-ı intikamını Hak,
Ki yıldırımları beyninde kaynayıp duracak.
Yakandan inmeyecek dest-i kahrı hüsrânın.
Nasıl iner ki, önünden kaçıp da nîrânın,²³¹*

Akif'in sosyal hayat içerisinde sıkça karşılaştığı ve eleştirdiği davranışlardan bir diğeri ikiyüzlülüktür. İkiyüzlülük, toplumsal hayat düzeninin bozulmasına ve ahlâkî değerlerin dejenere olmasına hızla zemin hazırlamaktadır. Akif, her türlü kötülüğü işleme eğilimindeki insanlar arasında yaşamaya çalışmanın, onların içinde saf ve temiz

²³⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 628.

²³¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 615-616.

kalmanın zor olduğunun da farkındadır. O, çıkarları uğruna her türlü dalkavukluğu yapanları acımasızca eleştirir:²³²

*Sofusun farz edelim, şimdi de boy boy tesbih...
Dalkavuklar bütün insan kesilir, lâ-teşbih!
Taylâsan, cübbe, kavuk, hırka, hep esbab-ı riya,
Dış yüzünden Ömer'in devri muhitin güya. (...)
Çünkü madem yürüyen sade senin saltanatın,
Şimdilik heykeli sensin tapılan menfaatın.
Kanma, hey kukla kıyafetli adam, hey sersem,
Herifin ağzı "samed", midesi yüzlerce "sanem"
Sen de bir tekmede buldun mu, nihayet yerini,
Ne kılıktaysa gelen, hepsi hüviyyetlerini,
Aynı mahiyete aktarma ederler çabucak.
Sana her gün sekiz on kerre söverler mutlak.²³³*

Akif'e göre, ahlâkın giderek dibe çöktüğü, devleti yönetenlerin çevresini çıkarıcı ve dalkavukların aldığı bir ortamda hayat lüzumundan fazla sevilmeğe, şahsî menfaatler her şeyden üstün tutulmaktadır. Tembellik, duyarsızlık, vatan ve memleket meselelerine ilgisizlik ile hamiyetsizlik adeta şiar edinilmekte, nemelâzımcılık her şeye hâkim duruma gelmekte, yalancılık, riya, şaklabanlık sanki makbul hareketler arasında görülmektedir. Böyle bir duruma gelmiş olmaktan dolayı ıstırap içinde kıvranan Akif, 26 Aralık 1921 yılında Büyük Millet Meclisi'nde, Burdur milletvekili sıfatıyla ve 23 arkadaşının imzasıyla toplumdaki ahlâkî çöküntüye dikkat çekmek üzere bir bildirin okunmasını sağlamış ve bu çöküntüye sebebiyet verenlerin cezalandırılması talep edilmiştir. Bildiride şu ifadeler dile getirilmektedir:

"Kurtarmak için uğraştığımız İstanbul'da dinî ve millî ahlâk ve medenî kurallarımızın üzücü bir biçimde ihlâl edildiğini her gün duyuyoruz. Türk Müslüman kadınları, hayatî düşmanımız olan yabancı işgal kuvvetlerinin subaylarıyla özel ve genel toplantılarda bir araya gelmekte ve dans etmektedirler. Bu, millî haysiyetimize ne kadar aykırı ise, dinî

²³² Erol Ogur, "Asım'da Eğitim Değerleri", *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008), 1/232.

²³³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 786.

*inançlarımıza da ondan daha çok aykırıdır. Meclis, İstanbul halkını Türklük ve Müslümanlıktan ayırmak amacını güden iç ve dış akımlara durum elverdiği ölçüde engel olmalıdır. İstanbul'da bu gibi kimselere seslenen bir bildiri çıkarılmalıdır. Bildiride bunlara cüret eden kadınların ve bundan aynı derecede sorumlu olan erkeklerin yakın bir zamanda şiddetle sorumlu tutulacağı duyurulmalıdır.”*²³⁴

Akif, toplumun bilinçlenmesi, ahlâk sorununun en az seviyeye inmesi için çözüm önerilerinin ilki olarak vatanın her yerine mahalle mektepleri açma vaktinin geldiği, mekteplerde görev alacak muallimlerde, iman, edep, bilgi, beceri ve vicdanlı olma özelliklerinin aranması gereği üzerinde bilhassa durmuştur:²³⁵

“Muallimim” diyen olmak gerektir imanlı;

Edebli, sonra liyakatli, sonra vicdanlı.

*Bu dördü olmadan olmaz: Vazife, çünkü büyük*²³⁶

12. Emaneti Ehline Vermek

Doğası gereği sosyal bir varlık olan insan, diğer insanlarla devamlı bir iletişim halinde olmaktadır. Günlük hayatımızda ebeveynlerimiz, arkadaşlarımız, komşularımızla sürekli iletişim halindeyiz. Hayatın her anında birbirimize ihtiyaç duyarız. İhtiyaçlarımız dâhilinde birbirimizden yardım talebinde de bulunabiliyoruz. Örneğin seyahatlerimizde komşumuza evin anahtarını bırakmak, acil bir işimizde elimizdeki önemli eşyayı emanet olarak vermek ya da ihtiyacı olana borç para vermek gibi durumlarla her zaman karşılaşmak mümkündür. Bu tür insana dair ilişkilerde ise en önemli değerler arasında “güvenmek” öne çıkmaktadır. Bu bakımdan emanet kavramı, “koruyacağına güvenilen birine bir şey bırakabilmek” şeklinde ifade edilebilir. Bir kişi için büyük değeri olan bir emanetin, başkasına hiç tereddüt etmeden verilebilmesi, toplum içinde güven ortamının inşa edilmiş olduğuna bir işarettir ve bu, huzur ortamının tesisi için de elzemdir. İnsanlar arasında şüphe tohumlarının ekildiği toplumlarda huzursuzluk ve güven ortamından uzak bir durumun yaşanması

²³⁴ Soner Akpınar, “Safahat’ta Ahlakî Öğeler”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008), 1/738.

²³⁵ Zülfi Güler, “Safahat’tan Seçmeler Eğitim-Öğretim”, *Journal of Turkish Language and Literature* 6/4 (2020), 917.

²³⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 622.

kaçınılmazdır. Bu durum ayrıca insanların ruhî hallerinin bozulmasına da yol açmaktadır.

Akif, *Safahat*'ta döneminin çok yönlü ahlâkî çöküşünü tasvir ederken, insanlar arasında emanet anlayışının da ortadan kalktığını dile getirir:

*Ömürlerdir bir alçak zulme miskin inkıyâdından,
Silinmiş emr-i bi'l-marûfun artık ismi yâdından.
Hayâ sıyrılmış, inmiş: Öyle yüzüzlük ki her yerde.
Ne çirkin yüzler örtermiş meğer bir incecik perde!
Vefa yok, ahde hürmet hiç, emanet lâfz-ı bî-medlûl;
Yalan râic, hıyânet mültezem her yerde, hak meçhul.²³⁷*

Kur'ân-ı Kerîm'de konuyla ilgili olarak yer alan, “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.”²³⁸ âyetini Akif şöyle tefsir etmektedir:

“Emanet, hak, vedia, vazife gibi birçok anlamlara gelmektedir. Hakikat, kimsenin hakkını suiistimal etmemek; her kişiyi ehliyet ve liyakat üzere vazifelendirmek, diğer bir ifadeyle, bir topluluğun huzuru için işleri erbabının eline vermektir. O kadar önemli bir husustur ki, bu konuda bir nebze düşünmek dahi haramdır. Adil ise bütün faziletleri, bütün güzellikleri bir araya getiren bir esastır. Her daim hatırlanmalıdır ki, liyakate önem vermeyen, bütün işlerinde hakikat ve adalet ilkesiyle hareket etmeyen toplumlar için, o milleti devam ettirme ihtimali yoktur. Evet, iş vazifeden en iyi anlayana verilmelidir. Zira yapılacak olan iş ne kadar zor, meşakkatli olursa dahi o vazifeyi yapacak ehil bulunabilir. Ne kadar müşkül olursa olsun, bir vazife tasavvur edilemez ki, ehli aransın da bulunmasın; hiçbir şahıs da gösterilemez ki, yapabileceği bir iş olmasın. Ne yalnızca azmetmekle her mesele çözüme kavuşmaz ne de vazifenin küçük oluşu büsbütün ihmal etmeyi gerektirir.”²³⁹

²³⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 843-844.

²³⁸ Nisâ 4/58.

²³⁹ *Kur'ân-ı Kerim'den Ayetler (Meal-Tefsir) Mev'izeler*, 44.

Akif, ictihadın da liyakat gerektirdiğini, yerine getirilecek bütün görevleri özellikle liyakat sahibi, kifayetli insanların yapması, bir kişinin koltuğunda on karpuz taşıyamayacağından, toplumda liyakat esasına göre bir iş dağılımı olması gerektiğini *Safahat*'ta şu dizelerle dile getirir:

*Peki! Liyâkat-i fitrîsi âdemin sade,
Kifâyet eylemiyorken bu en hasis işde,
Ya ictihada nasıl kalkıyor bu sersemler?
O ictihada ki: Dünya kadar ulûm ister!
Sokarsa burnunu herkes düşünmeden her işe;
Kalır selâmet-i milliyemiz öbür gelişe!
Neden vezâîfî taksime hiç yanaşmıyoruz?
Olursa bir kişinin koltuğunda on karpuz,
Öbür gelişte de mümkün değil selâmetimiz!
Yazık, yazık ki, bu yüzden bütün felâketimiz.
İşin reculleri kimlerse çıksın orta yere;
Ne var, ne yok, bilelim, hiç değilse bir kerre.
Sabahleyin mütefelsif, ikindi üstü fakîh;
Sular karardı mı pek yosma bir edîb-i nezih;
Yarın müverrih; öbür gün siyasetin kurdu;
Bakarsın: Ertesi gün ictihâda pey vurdu.
Hülâsa bukalemun fitratında züppelerin
Elinde maskara olduk. Deyin de hükmü verin!²⁴⁰*

13. Allah Korkusu

“*Hikmetin başı Allah korkusudur*”²⁴¹ hadis-i şerifinden yola çıkan Akif, güzel ahlâk, iyilik ve faziletin kaynağının Allah korkusu olduğu düşüncesindedir. Allah korkusu duygu olarak hissettiğimiz, tehlike ve zarar karşısında ürktüğümüz korku kavramından farklıdır. Allah korkusu, Allah'a karşı derin bir muhabbetle hissedilen sevgi ve saygının ortaya çıkması olarak insanları iyilik yapmaya sevk eden ve kötülükten

²⁴⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 618-619.

²⁴¹ el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, trs.) 421.

alıkoyan bir duygudur. Kalplerde Allah korkusu azaldığında insanlar hissizleşir, hayvansal içgüdülerle hareket ederler. Allah korkusu güzel ahlâklı olmanın ilk şartıdır. Allah korkusunun olmadığı yerde hayat hayvansal bir yaşamdan ibarettir. Ahlâk kavramı bir toplumda azalmaya başladığında, millet, istiklal, özgürlük, adalet kavramlarının hepsi çöker. Allah korkusunu içselleştiren topluluklar, bahtiyar olur. Allah korkusunun olmadığı topluluklar zillet çekmeye mahkûmdur. Bütün kutsal ve faziletli hisler, ancak ciddi bir Allah inancıyla yaşar²⁴². Akif, şiirinde bu durumu şöyle ifade eder²⁴³:

Yüreklerden çekilmiş farz edilsin havfı Yezdân'ın...

*Ne irfanın kalır tesiri, katiyyen, ne vicdânın.*²⁴⁴

Akif, Allah korkusunun bir meyvesi olan güzel ahlâk, iyilik ve fazilet konularının üzerinde özellikle durmuştur. Şiirlerinde birçok yerde Allah korkusuna dikkat çekmiş, ahlâkı zayıflamış bir toplumun çöküşünün kaçınılmaz olduğunu ısrarla vurgulamıştır

Ne millet kurtulur zira, ne milliyet, ne istiklâl.

Oyuncak sanmayın! Ahlâk-ı millî, rûh-ı millîdir;

*Onun iflâsı en korkunç ölümdür: Mevt-i küllîdir*²⁴⁵

Ahlâkî değerlere saygı ve onları pratik olarak hayata geçirmenin toplumu huzura kavuşturacağı fikrini ısrarla vurgulayan şair, ahlâk anlayışının toplum içinde yükselmesine sebep olacak düsturların başında din, iman ve şüphesiz Allah korkusunun olacağı hususuna dikkat çekmiştir:

Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır;

*Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır*²⁴⁶

Akif, Şuarâ suresinin tefsirinde konuyla ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “*Din namına, ahlâk namına, Allah korkusu namına kalbinde hiç bir his*

²⁴² Himmet Uç, “Mehmet Akif’in Hayatı ve Eserlerindeki Ruhî Değişmelerin Psikanalitik Yorumu” *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008), 1/372.

²⁴³ Ahmet Sevgi, “Mehmet Akif’in “Hikmet” Cephesi”, *Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008), 1/71.

²⁴⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 661.

²⁴⁵ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 661.

²⁴⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 661.

taşımayan; zulme, haksızlığa karşı ansamimirruh cuşa, huruşa gelmeyen şairler hangi cemaatte mebzul ise, Allah o cemaatin belasını verecek değil, vermiş demektir!”²⁴⁷

Akif'in ahlâk anlayışında iman ve Allah korkusu doğru orantılıdır. O, “*Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkmak gerekiyorsa öyle korkun*”²⁴⁸ âyetini ahlâk anlayışında düstur olarak kabul etmiştir ve eserlerine bu bağlamda açıklamalar yapmaya çalışmıştır. Zararlı davranışlardan insanı alıkoyan ve irade mekanizmasını güçlendiren en etkili duygu ve düşüncenin Allah korkusuna bağlı Allah'a hürmet anlayışı olduğunu; fazilet, irfan, takva ve vicdanın kaynağının da Allah korkusu olduğunu vurgulamıştır²⁴⁹.

Allah korkusu olmadan bahsi geçen tüm ahlâkî değerlerin herhangi bir öneminin olmayacağını vurgulayan Akif, Allah korkusu bulunmayan bir kişinin bilgelik vasfını elde etmesinin zor, hatta imkânsız olduğuna eserlerinde değinir. Şahıs için vicdan, merhamet ve irfan en temel erdemlerdendir. Bu bağlamda düşünüldüğünde ahlâk, insanı hayvandan ayıran duygu ve davranışlar silsilesidir.

Akif, toplum vicdanından söz ederken aslında vicdan, merhamet ve irfanın Allah korkusuyla doğru orantılı olduğunun önemini vurgulamaktadır. Fertlerin vicdanı ile milli vicdanın aynı anlam taşıdığı kanısında olan Akif'e göre, Allah korkusu ortadan kalkarsa, vicdan, merhamet gibi erdemler de yok olur, böylelikle insanlık büyük zarara uğrar. Allah, insanların fitratına güzel ahlâk ve erdemli yaşamaya dair kanun koymuştur. Bu kanunun, yani erdemlin olmadığı milletlerde ahlâk da ortadan kalkar. Milli ahlâk, milli vicdan, merhamet ve birlik ruhunun yok olduğu toplumlarda çöküş hızla başlar ve kısa sürede yok olur²⁵⁰.

Akif, Allah korkusuyla birlikte oluşan güçlü iman, takva ve teslimiyet duygusunun dünyevî işleyiş ve neticelerinden de bahsetmektedir. Onun anlayışına göre Allah'a inanmak, dünyanın gelip geçici bir imtihan âlemi olduğunu insana fark ettirir, bu

²⁴⁷ *Kur'ân-ı Kerim'den Ayetler (Meal- Tefsir) Mev'izeler*, 37.

²⁴⁸ Âl-i İmran 3/102.

²⁴⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 661-662.

²⁵⁰ Güler, “Safahat'tan Seçmeler Eğitim-Öğretim”, 41.

anlamda önemli bir farkındalık kazandırır. Kişiyi tembellik bataklığından kurtarır. Onun gayret ve azmetmesine sebep olur²⁵¹:

*Bu âlem imtihan meydanıdır ervâh için mâdâm
Demek: İnsan değilsin eylemezsen durmayıp ikdâm
Neden geçsin sefaletlerle, haybetlerle ezmânın?
Neden azmin süreksiz, yok mudur Allah'a imânın?*²⁵²

14. Kötü ve Zararlı Alışkanlıklardan Uzak Durmak

Mehmet Akif, eserlerinde yaşadığı dönemde bireyin kendi saygınlığına ve çevresine zarar veren, hatta onu sosyal hayattan koparan zararlı davranış ve alışkanlıklardan bahsetmiş ve bunlardan uzaklaşması noktasında çeşitli telkin ve nasihatlerde bulunmuştur. Zararlı alışkanlıkların kaynağı olarak gördüğü meyhaneler ve buralara devam eden insanların ruh halleri üzerinde de durmuştur.²⁵³ Meyhanelerde vakitlerin boşa geçirildiği, fazilet ve yüksek ahlâk içeren değerlerin bu mekânlardan uzak olduğunu belirten Akif, bu yerlerin müdavimi olan kişilerde ruhsal bunalımlar meydana geldiğine, bıkkınlık, yorgunluk ya da ümitsizlik gibi hallerin daha çok yaşandığına dikkat çekmiştir. Meyhanelerde vakitlerini fazlasıyla tüketen kişilerin ailelerinde de büyük problemler yaşandığını “Meyhane” şiirinde vurgulamıştır:

*Huruşan bâd-ı süfliyyet derûnundan, kenarından;
Girîzan rûh- ulviyyet harîminden, civarından.
Çıkar bin nâle-i nevmîd hâk-i ra‘şe-dârından,
İner bin zulmet-i makber fezâ-yı şeb-nisârından.
Gelir feryatlar ebkem duran her seng-i zârından:
Yıkılmış hânümanlar sanki çıkmış da mezârından, (...)
Sönüp gitmiş ocaklar yükselir güyâ gubârından! (...)
Boğulmuş rûh-ı insana sarâbın mevc-i âlinde.
Nümâyan mel‘anet sâkîsinin çirkin cemâlinde!
Ne mâzi var, ne âti, bak şu ayyaşın hayâlinde...*

²⁵¹ Mustafa Akçay, “Mehmet Akif Ersoy’un Temel İnanç Esaslarına Bakışı”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008), 1/569.

²⁵² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 666.

²⁵³ Taştan, *Mehmet Akif Ersoy’un Dine Dayalı Ahlak Anlayışı*, 71.

*Tutup bir zehr-i âtesnâk dest-i bî mecâlinde,
Zevâl-i ömrü bekler hem sebâbın tâ kemâlinde!*²⁵⁴

Pek çok kötülüğe sebebiyet veren, kullananın aklını başından alan, fert ve ailelerin gerek maddî gerek manevî yıkımına neden olan içki, bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerim'de de yasaklanmıştır. Beden ve ruh sağlığına zarar veren ve aile ekonomisini olumsuz etkileyen alkol kullanımının, ailelerin dağılmasında da etkisi büyüktür. Akif, bir şiirinde içki müptelası eşini arayan bir hanımın feryadını şöyle tasvir eder:²⁵⁵

*Üç akşam oldu ki yoksun. Necip: Babam nerde?
Ben isterim onu mutlak, demez mi? Bak derde!
Sular karardı; bu saatte hiç gezer mi kadın?
O sarhoşun biri, tut kim sokak sokak aradın.
Nasıl bulursun a yavrum? Yarın gelir belki,
Dedim. Fakat çocuğun durmuyordu. Baktım ki
Avutmanın yolu yok; komşunun Hüseyin Ağa'yı
Alıp dolaşmadayım yatsı vakti dünyayı.
Anam benim gibi evlâd doğurmaz olsaydı,
Bu hâli görmeden evvel gözüm yumulsaydı!
Herif şu hâlime bak, merhametli ol azıcık.
Bırak o zıkkımı, içtiklerin yeter artık.
Efendiler, ağalar, siz de bir nasihat edin,
Sizin de belki var evlâdınız... (...)*²⁵⁶

Akif, alkol kadar insanları uyuşturan bir başka illetin de kahvehane kültürü olduğunu ifade eder. İslam Medeniyetinin ilerlemesi ve gelişmesinin önündeki en büyük engellerden biri olarak gördüğü kahvehane kültürünün, insanları tembelliğe, gıybet, azim ve gayret unsurunun yitirilmesine sebebiyet verdiği üzerinde durur ve kahvehaneleri ümmet için büyük tehlike olarak görür. Müslümanın boş kalmaması ve bir işi bitirince diğerine hemen başlaması gerektiğini belirten Akif, kahvehanelerdeki atmosferin buna fırsat vermediğini, insan idrakini öldürdüğünü, oraya gidenlerin

²⁵⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 375.

²⁵⁵ Taştan, *Mehmet Akif Ersoy'un Dine Dayalı Ahlak Anlayışı*, 72.

²⁵⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 379.

bataklığın içine düşmüş gibi kendini kaptırdıklarını, bunun da alkol almak gibi yuvaların bozulmasına, kişilerin kendini geliştirmesine engel olduğunu düşünmektedir. O, *Safahat*'ta kahvehane ortamının olumsuzluklarını genişçe şöyle tasvir eder:²⁵⁷

*Mahalle kahvesi hâlâ niçin kapanmamalı?
Kapansın, elverir artık bu perde pek kanlı!
Hayır bu perde, bu Şark'ın bakılmayan yarası;
Bu çehresindeki levsıyla yurda yüz karası;
Hayatımızda gediktir "gedikli" nâmıyla,
Açık durur koca bir kavmin ihtimâmıyla!
Sakın firengiye benzetmeyin fecâatini:
Bu karha milletin emmekte rûh-ı gayretini.
Mahalle kahvesi Şark'ın harîm-i kâtilidir;
Tamam o eski batakhâneler mukabilidir.
Zavallı ümmet-i merhûme ölmeden gömülür;
Söner bu hufrede idrâki, sonra kendi ölür.
Muhît-i levsine dolmuş ki öyle manzaralar:
Girince nûr-ı nazar simsiyah olur da çıkar!
Yatar zemîn-i sefilinde en kesîf eşbâh,
Yüzer havâ-yı sakîlinde en habîs ervâh.
Dehân-ı lânete benzer yarıklarıyla tavan,
Kusar içinde neler varsa hatıratından!
O hatıratı sakın sanmayın: Meâlidir;
Bütün rezâil-i tarihimizle mâlîdir.
Neden mefâhir-i eslâfa kahr edip, yalnız
Mülevvesâtına mazimizin sarılmadayız?
Kış uykusunda mı geçmişti ömrü ecdadın?
Hayır, o nesl-i necibin, o şanlı evlâdın, (...)
Fakat biz onlara ait ne varsa elde, yazık,*

²⁵⁷ Taştan, *Mehmet Akif Ersoy'un Dine Dayalı Ahlak Anlayışı*, 73.

Birer birer yıkarak kahvehaneler yaptık!²⁵⁸

Diğer yandan ahlâkî yozlaşmaya etki eden, yuvaların bozulmasına sebep olan bir başka unsurun da kumar ve fuhuş belâsı olduğuna dikkat çeken Akif, bu durumu da şu mısralarla anlatır:

Sıtma, fuhuş, içki, kumar, türlü fecâyi ‘ salgın.

Sonra söylenmeyecek şekli de var hastalığın.

Bir taraftan bulanır levse hesapsız namûs

Bir taraftan serilir toprağa milyonla nüfûs.

Hadi aldırmayalım yükseledursun vefeyât,

Nerde noksanı telâfi edecek taze hayat?

Evlenip aile teşkîli bugün zor geliyor;

Görüyorsun ya, nikâhlar ne kadar seyreliyor!²⁵⁹

15. Cahillikten Kaçınmak

Akif, Müslümanların Batı karşısında mağlup duruma düşmesini, kavmiyetçi bir fikrin zihinlerde saplantı hale gelmesi, İslâmî esaslara sıkı bir şekilde bağlanmak yerine zaaflara yenik düşme; üretme, azim, gayret ve çalışkanlık yerine miskinlik, ümitsizlik gibi unsurların çoğalmasıyla izah etmektedir. Zira o, miskinliğe karşı durmadan ilerlemeyi, yanlış tevekküle karşı tedbirli olmayı, cehalete karşı ilim ve irfanı, ihtilâfa karşı ittihadı, ümitsizliğe karşı ümitvar olmayı, medeniyete karşı insaniyeti, kozmopolit ahlâka karşı İslâm’ın özünü ve yaratılışın hakikatini kavramayı, gelişme ve kalkınma sürecinde tamamıyla batılılaşma riskine karşı yerli ve millî kalma bilincini telkin eder.²⁶⁰

Felâketin başı, hiç şüphe yok, cehaletimiz;

Bu derde çare bulunmaz -ne olsa- mektepsiz.

Ne Kürt elifbayı sökmüş, ne Türk okur, ne Arap;

Ne Çerkes’in, ne Laz’in var bakın, elinde kitap!

Hülâsa milletin efrâdı bilgiden mahrum.

²⁵⁸ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 440-441.

²⁵⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 747.

²⁶⁰ Kemal Erol, “Mehmet Akif’in Şiirlerinde İki Anahtar Kelime: ‘Cehâlet’ ve ‘Kavmiyet’”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/32 (2014) 99.

Unutmayın şunu lâkin: “Zaman: zaman-ı ulûm”
Okur yazar olacaktık sıyâneten dîni:
Onun maarife vabeste, çünkü te'mîni.
Zavallının yüzü yok cehle, anlaşılmadı mı?
Demek ki atmalıyız, ilme doğru ilk adımı.
Mahalle mektebidir işte en birinci adım;
*Fakat bu hatveyi ilkin tasarlamak lâzım.*²⁶¹

Mehmet Akif'e göre “Şark dünyası, yani İslâm âlemi, marifet ve fazilet temellerinden koptuğu için geri kalmış, Batı'nın açık pazarı olmuştur. Hâlbuki devir, ilim devridir. Gökler uyanık, yer uyanırken İslâm âlemi uyuklamak maskaralığı içinde kalmıştır”²⁶² Akif'in bu doğrultudaki düşünceleri dikkate alındığında, o, İslâm toplumunun içinde bulunduğu zor zamanlardan kurtulmasının önündeki engelin cehalet olduğuna vurgu yapar. Ona göre cahillik, bilim, eğitim ve öğretim olmadan çaresi bulunamayacak bir sorundur.

Kur'ân şairi olarak da tanıdığımız Akif, hayatı boyunca ilimle ilgilenmiş, tüm eserlerinde toplumların kalkınması için bilimin, eğitimin ve çalışmanın ne derece önemli olduğunu vurgulamış, cahillik ve tembelliği ise şiddetle kınamıştır. Bu bağlamda “De ki: ‘Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?’”, “Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.”²⁶³ âyet-i kerîmesine atıfta bulunan şairimiz, bu âyetle ilgili tefsir niteliğinde yazdığı şiirinde cehaletin ne kadar büyük bir hastalık olduğunu bütün netliğiyle anlatır:

Olmaz ya. Tabîî. Biri insan, biri hayvan!
Öyleyse, “cehalet” denilen yüz karasından,
Kurtulmaya azmetmeli baştan başa millet.
Kâfi mi değil yoksa, bu son ders-i felâket? (...)
Ey katre-i âvâre, bu cûşun, bu hurûşun,
Ahengine uymazsan, emin ol, boğulursun!
Yıllarca, asırlarca süren uykudan artık,

²⁶¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 622.

²⁶² Yavuz Bülent Bâkiler, “Mehmet Akif Ersoy'da Çağdaş Türkiye İdeali”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Mehmet Akif Ersoy Özel Sayısı 7/73 (2006), 51.

²⁶³ Zümer 39/8-9.

*Silkin de: Muhitindeki zulmetleri yak, yık!
Bir baksana: Gökler uyanık, yer uyanıktır;
Dünya uyanırken uyumak maskaralıktır!
Eyvah! Bu zilletlere sensin yine illet.
Ey derd-i cehalet, sana düşmekle bu millet,
Bir hâle getirdin ki ne din kaldı, ne namus!
Ey sine-i İslâm'a çöken kapkara kabus,
Ey hasm-ı hakîki, seni öldürmeli evvel!
Sensin bize düşmanları üstün çıkaran el!
Ey millet, uyan... Cehline kurban gidiyorsun!
İslâm'ı da "batsın..." diye tutmuş, yediyorsun!
Allah'tan utan! Bari bırak dini elinden.
Gir leş gibi topraklara kendin, gireceksen!²⁶⁴*

Şiirde, öncelikle milletin cehalet denilen bataklıktan bir an önce kurtulması gerektiğine temas edilmiş, dünyanın hızlı bir şekilde ilerlediği, insanlığın geri kalmamak adına bu ilerlemeye ayak uydurduğu, fakat ülke olarak bizim bu ilerleme ve gelişmeye paralel bir yol izlemediğimiz dile getirilmiş, bu durumun İslam'a da leke getirdiği belirtilmiştir. Osmanlı toplumunun bir an önce silkinip tüm dünyanın takip ettiği gelişme ve ilerlemeye ayak uydurması gerektiğinin önemini belirten Akif, aksi bir durumun toplumun sonunu getireceğini ifade etmiştir:

"Hepimiz biliyoruz ki, Müslümanlığın asr-ı saadete yakın olan zamanlarında şeref, şan, şevket çok ilerideydi. O zaman ilimce, fence, o kadar ilerideydik ki, cahil frenkler tahsil için ta Avrupa'dan kalkıp Bağdat'a gelirler: ulemay-ı İslâm'dan ders alırlardı. Endülüs medreselerinde birçok krallar, birçok papazlar vaktiyle okumuşlardı. Öyledir, irfan yurdu idi orası. Sonra cehalet yavaş yavaş yayıldı. Nihayet, biz de bu hale geldik! Eğer elbirliğiyle bu cehaletin izalesine çalışmazsak; mahvımız muhakkaktır. Yoksa yarım tedbirlerle iş bitmez."²⁶⁵

²⁶⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 556-557.

²⁶⁵ *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler (Meal- Tefsir) Mev'izeler*, 138.

Bu milletin önündeki tek engelin cehalet olduğunu vurgulayan Akif, İslâm dininin toplumları geride bıraktığını ileri sürenlerin asıl cahil olduklarını dile getirmiştir.²⁶⁶ Devletin ve milletin uzun ömürlü olmasının en önemli sırrı eğitimden geçtiğini düşünen şair, yazılarında iyi bir eğitim-öğretim faaliyetinin nasıl olması gerektiğinden bahsetmiş ve iman, vicdan, edep ve liyakat unsurları olmadan eğitim sisteminin başarıya ulaşamayacağını ifade etmiştir.²⁶⁷ Cehalet konusunda ne kadar dayanıksız, uyuşuk ve tembel olduğumuzu not etmiş ve şöyle serzenişte bulunmuştur:

Sonra, ne oldu da bu hale geldi âlem-i İslâm? Çin'de, Hind'de, mağribde, maşrıkta, şimalde, cenubda, her yerde görüyorsunuz: Müslümanlar cumud içinde, rehavet içinde, uyuşuk bir halde! Tearuf yok, tehâbub yok. Birbirini tanımazlar, birbirini sevmezler.

Şu cemaatin içinden hiçbirimiz bilmeyiz ki: Dünyanın neresinde ne kadar Müslüman var? Sonra o Müslümanların âdâtı, ahlâkı nedir; hatta lisanı nedir? Yazıklar olsun bize ki: birbirimizi tanımak istediğimiz zaman bile, yine firenklere, firenk kitaplarına müracaat mecburiyetinde kalıyoruz! Bu ne büyük zillettir? Anlamalı! Hani Müslümanlık bir uhuvvet husule getirecekti? Nerede? Bugün Müslümanlar kadar müteferrik, müteşettit bir millet var mı? Her tarafta Müslümanlık cehalet, Müslümanlar ise sefalet içinde mahv olup gidiyor.²⁶⁸

²⁶⁶ Bağış, “Tefsir Yazılarından Örneklerle Mehmet Akif Ersoy’un Dünya Görüşü”, 232.

²⁶⁷ Tuba Dalar, “Nesirlerinden Hareketle Mehmet Akif Ersoy’un Düşün Dünyası”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 68 (2021), 495.

²⁶⁸ *Mehmet Akif Tefsir Yazıları ve Vaazları*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013), 2/204.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY'UN AİLE AHLÂKI ANLAYIŞI

A. AİLE AHLAKI

İnsan, doğar doğmaz toplumsal hayatın en küçük, en önemli ve en etkin birimi olan bir aile içinde kendini bulur. Ailede bireyin varlığı ve yaşamını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi birtakım iletişim ve etkileşim süreçlerinden geçmesiyle mümkün olmaktadır. Temel değerler konusunda sorumluluk bilincine sahip kişilerin oluşturduğu aileler, sağlıklı toplumların vücut bulmasına katkı vermektedirler. Söz konusu temel değerlerin içinde ahlâk önemli bir yer tutmaktadır. Toplumda yaşayan kişilerin işlediği davranışların değerlendirilmesinde ahlâkî meziyetlerin ayrı bir yeri ve değeri vardır.

İnsan varlığının çok kıymetli bir unsuru ve toplumu ayakta tutan kurumu olan aile, insanlığın tarihi kadar eskidir. Toplumun en küçük yapı taşı ve toplumun bir prototipi olarak nitelendirilebilecek olan aileyi meydana getiren bireyler, içinde yaşadıkları toplumun sahip olduğu ve çoğu dinî anlayışlarla şekillenen örf ve âdetler, değerler ve yaşam tarzına muhatap olmakta ve bunlardan esinlenmektedir. Bu sebeple aile yapısını korumak, kıymetini bilmek, saygınlığına hanel getirmemek ve beslendikleri değerleri yeni nesillere aktarmak günümüzde çok daha önemli bir husus halini almıştır. Bilindiği üzere aile çatısı altında anne, baba ve çocukların yanı sıra gelin, damat, torun, dede ve nineler de yer almaktadır. Bu makro aile yapısı son dönemlerde biçim değiştirmiş ve mikro aile sistemi yaygınlık kazanmıştır. Her şeye rağmen aileyi oluşturan fertlerin sahip oldukları huzur ve mutluluğun, sağlıklı bir şekilde yeni nesillere de aktarılması büyük önem arz etmektedir.

Mehmet Akif'in de özellikle *Safahat*'ta ısrarla üzerinde durmuş olduğu konular arasında İslâmiyet'te kadın ve aile meselesinin ayrı bir yeri olduğu ifade edilmelidir. İslâmî hükümlerin insanlar tarafından yanlış anlaşılması ve yorumlanması konusunu sık sık eleştiren şair, bizi biz yapan, yani özümüze gerçek kimliğimizi kazandıran değerlerin önemi, ailenin huzuru ve devamı, aile içindeki bireylerin görevleri, kadının

önemi ve değeri, çok eşliliğin sakıncaları, aile birliğinin dağılması ve boşanma gibi konulara defalarca yer vermiştir.²⁶⁹

Akif'in kadın ve aile kavramına yönelik yaptığı eleştiriler iki başlık altında toplanabilir. İlki, Doğu'da yerleşik, ancak dejenere olan anlayış (kadına davranış ve boşanma meselesi), diğeri de Batı'dan gelmiş olan yanlış ve bozuk ahlâk anlayışıdır. Şiirlerinde erkeğin kadına yönelik kötü davranışları, kadını bir mal gibi görmüş olması ve şeriatın kendisine vermiş olduğu talak ve çok eşliliği kötü yönde kullanmış olmasını şairane bir anlatımla kaleme almıştır. Öte yandan İslâm'ın kadına tanıdığı değerini görmezden gelinmesine karşı çıkmış ve erkeklerin söz gelimi kadını korumak adına, onlara vermiş olduğu zararlardan da bahsetmiştir. "Meyhane" şiirinde meyhane kültürünün zararlarına değinmiş, yuvaların dağılmasına dikkat çekmeye çalışmıştır.

*Gelir feryâtlar ebkem duran her seng-i zarından:
Yıkılmış hânümanlar sanki çıkmış da mezarından,
Dehân-ı hasret açmış, rahnedâr olmuş cidarından!
Çöker bir dūd-ı matem titreyen kandil-i târından:
Sönüp gitmiş ocaklar yükselir güyâ gubârından!
Giren bir kerre nadimdir hayat-ı müstehârından;
Çıkan âvâredir artık cihanın kâr ü bârından²⁷⁰*

Manzum bir hikâye tarzında kaleme alınmış bu mısralarla verilen mesajda şahısların davranışları eleştiri konusu yapılmıştır. Bu şiirde Arif Baba, sürekli meyhanede vakit harcayan, evini barkını, eşini ve ailesini adeta unutmuş bir adam olarak tasvir edilmiştir. Onun bu kötü ahlâkından dolayı son derece muzdarip olan karısı, çocuklarının da aç kalma tehlikesiyle feveran etmiş ve kocasını şu sözlerle paylaşmıştır:

*- Demek taşınmalı artık çoluk çocuk buraya!
Ayol, nedir bu senin yaptığın? Utan azıcık.
Anan da, ben de, yumurcakların da aç kaldık!²⁷¹ (...)
Anam benim gibi evlâd doğurmaz olsaydı,
Bu hâli görmeden evvel gözüm yumulsaydı!*

²⁶⁹ Şevkiye Kazan, "Safahat'a Göre Kadın ve Aile", *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*, ed. Gökay Yıldız vd, (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008), 1/753.

²⁷⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 375.

²⁷¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 377.

*Herif, Şu hâlime bak, merhametli ol azıcık.
Bırak o zıkkımı, içtiklerin yeter artık.*²⁷²

Eserde alkol kadar yuvaya zarar veren diğer bir kötü alışkanlığın da kumar olduğu anlatılmıştır. Şiirde içki ve kumarın esiri olan bir kişinin, hanesinde yaşattığı huzursuzluk ve kavgalar gözler önüne serilmiştir:

*Çehiz çimenle donatmıştı beybabam evini.
Ne oldu şimdi o eşya? Satıp kumarda yedin.*²⁷³

Akif'in diğer bir Şiiri "Mahalle Kahvesi"nde de aynı konu gündeme getirilmiş, aile hayatını olumsuz yönde derinden etkileyen unsurlardan birinin de kahvehaneler olduğu üzerinde durulmuştur. Akif, kumarhaneyi anımsatan bu yerlerin derhal kapanması lazım geldiği kanaatini taşımaktadır:

*Mahalle kahvesi hâlâ niçin kapanmamalı?
Kapansın elverir artık bu perde pek kanlı!*²⁷⁴
*Ya tavlının kiri? Kâbil değildir anlatamam.
Harîta-vari açılmış en orta yerde dama;
Beyaz mı taşları, yahut siyah mı, hiç sorma!*²⁷⁵

Bu satırları daha açıklayıcı ve anlaşılır bir duruma getiren Şairin, meyhaneyi nasıl bir mekân olarak tasvir ettiğini anlamakta yarar görüyoruz. Meyhane yalnızca içiyle değil, etrafıyla da kirli, aŐađılık rüzgârların kuvvetlice estiği bir mekândır. İyilik ve yüceliğin ruhu ise onun yanından dahi geçmemektedir. Akif, bu mekânlara gelen insanların artmasıyla, yıkılan yuvalar ve dağılan ailelerin çoğaldığını belirtmektedir.²⁷⁶ O, meyhaneyi son derece karanlık, kasvetli, pis, eski ve sevimsiz bir mekân olarak tasvir etmiştir.²⁷⁷

Akif, insanların çalışmak yerine boş vakitlerini bu mekânlarda öldürmelerini, evlerinde eş ve çocuklarıyla huzur ve mutluluk içinde oturmak yerine, bu köhne,

²⁷² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 378.

²⁷³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 378.

²⁷⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 440.

²⁷⁵ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 443.

²⁷⁶ Bedri Aydoğan, "Mehmet Akif Ersoy'un Meyhane ve Mahalle Kahvesi Şiirleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkoloji Araştırmaları* (1997), 89.

²⁷⁷ Kazım Yetiş, "Safahat'ta Tasvirin Gücü", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim* 133 (2011), 44.

sevimsiz mekânlara gitmelerini şiddetle eleştirmektedir. Bu kötü alışkanlıklardan dolayı millet olarak potansiyelimizin çok gerisinde kaldığımızı dile getirmekte ve dünya hayatındaki en büyük mutlulukların başında “*aile hayatı*” olduğunu, ancak insanların bunu hakiki anlamda kavrayamadığını vurgulamaktadır.

*“Hayât-ı aile” isminde bir maîşet var;
Saadet ancak odur. Dense hangimiz anlar?
Hayât-ı aile dünyada en safâlı hayat,
Fakat o âlemi bizler tanır mıyız? Heyhât!”²⁷⁸*

Diğer bir manzum hikâyede de kahvehane-kumar ve meyhane-içki konusunun, aile kurumuna ciddi olarak zarar veren kötü alışkanların başında geldiğine değinilmiştir:

*- İhsan beyi bildin ya, Memiş?
- Şimdi gelir...
- Kahvede yok,
- Evde imiş;²⁷⁹ (...)
Ağzı meyhâneye rahmet okuturken, hele bak,
Bana gelmiş de şeriatçı kesilmiş. Avanak!”²⁸⁰*

Bu şiirde bahsi geçen aile reisi olan İhsan Bey, kahvehanelerde boş vakit geçiren ve çalışmayıp sarhoş gezen, eşi ve çocuklarının sorumluluğunu üstlenmeyen, yalnızca kendini düşünen bencil bir adam olarak karşımıza çıkmaktadır. Yuvası neredeyse dağılma aşamasına gelmiş olan İhsan Bey, bu durumu önemsememektedir. Şiirde Köse İmam ise, aile hayatının bozulmasından, evliliklerin kötüye doğru gitmesinden dolayı duyduğu derin üzüntüyü şu sözleriyle dile getirmektedir:

*“Gel nikâh kıy” demesinler diye, bazen kaçarım.
Düğün olmaz mı, gelirler de bütün komşularım:
Yine kondun hoca! derler, onu bilmezler ki,
Daha memnun olacaktım o düğünsüz belki.
Zerde karşımda durur kanlı yemek tavrıyla;
Öksüz ağlar sanırım çalgıyı duydum mu hele!*

²⁷⁸ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 441.

²⁷⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 449.

²⁸⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 450.

*Bu neden? Çünkü nikâhın sonu er geç boşamak;
Yahut akşamki gelenler gibi hurgür yaşamak!
Düğün olsaydı ne âlâ idi tek bir perde;
Ayrılık faslı da var sonra bunun, mahkemede*²⁸¹

Şaire göre, yuvaların yıkılmasında içki, kumar gibi kötü alışkanlıklar etkili olsa da aileyi dağıtan asıl unsur bu alışkanlıklara sahip olan erkeklerdir. Onlar bu pis, köhne mekânlara gidip vakitlerini öldürmekle birlikte, herhangi bir işte çalışmamalarından dolayı da eş ve çocuklarını ihmal edip maddî ve manevî olarak aile saadetinin bozulmasında etkili rol oynamaktadır.²⁸²

*“Aile kurumuna zarar veren meyhane ve kahve, erkeklerin gittiği kurumlar oldukları için, aileyi, aile saadetini yıkan kişi ya da taraf olarak erkekler görülür. Akif’in şiirinde daima hatalı ve suçlu olan erkeklerdir. Kadın, çocuk ve ihtiyarlar her zaman için suçsuz ve günahsızdırlar. Bunun nedeni de onların olayları etkileme güçlerinin olmayışındır. Çünkü toplumsal koşullar buna olanak tanımazlar. Hatırlanacağı üzere Osmanlı toplumunda erkek aktif, kadın ise pasiftir. Çocuk ve ihtiyarlar ise cinsleri erkek bile olsa yaş itibarıyla aktif olma özelliğini taşımazlar.”*²⁸³

Diğer yandan Mehmet Akif’in şiirlerinde en çok eleştirdiği noktalardan biri de kadınların şiddete maruz kalması ve boşanma konusunda tehdit edilmeleridir. Namuslu, yuvasına bağlı, çocukları konusunda her türlü fedakârlığa sahip eşine karşı sorumluluklarının da bilincinde olan kadınlar, aynı özeni eşlerinden bekleme hakkına elbette sahiptirler. Bir toplumun mihenk taşı olan ve annelik gibi ulvî bir vazifeye sahip olan kadının, şiddete maruz kalması kabul edilebilir bir durum değildir. Akif, kadını ruh eşi ve yoldaşı olarak değil de kendi haz ve duygularını tatmin etmede kullanan, onu adeta bir eşya gibi gören ve eşinin onurunu yok sayıp ayaklar altında çiğneyen hemcinslerini Köse İmam aracılığıyla eleştirir.²⁸⁴

²⁸¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 452.

²⁸² Hatice Fırat, “Safahat ve Aile Eğitimi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 175.

²⁸³ Aydoğan, “Mehmet Akif Ersoy’un Meyhane ve Mahalle Kahvesi Şiirleri Üzerine Bir Değerlendirme”, 99.

²⁸⁴ Şevkiye Kazan, “Safahat’a Göre Kadın ve Aile”, 761.

“Köse İmam”, Akif’in tasvir ettiği “ilmi az, görgüsü çok” aydın görüşlü bir din adamıdır. O, mahalle sakinlerinin bütün sorunlarıyla birebir ilgilenir ve onlara her daim çözüm bulmaya çalışır. Şiirinde “aile, evlilik, boşanma” gibi mefhumlar üzerinde duran şair, bir kadının yaşadığı serencamı da aktarır. Üç çocuk annesi bir kadının, eşinin kuma getirme isteğini reddettiği için şiddete maruz kaldığını ifade eden Akif, sonra kadının, Köse İmam’ın yanına gelip durumunu izah ettiği ve ondan yardım talebinde bulunduğu bilgisini verir ve Köse İmam’ın, evinin her işiyle meşgul olan üç çocuk annesi bu kadının terk edilmesini hoş karşılamadığını dile getirir:

- *Girsene, hemşire hanım!*
- *Varmayın üstüme!*
- *Nen var a kuzum; anlayalım?*
- *Ne kafam kaldı dayaktan, ne gözüm, hep şişti;*
Karşı koysaydım eğer mutlak işim bitmişti.
Ağladım, merhamet et yapma dedim... Kim dinler.
Boşamakmış beni dünden beri efkârı meğer.
Üç çocuk annesi, emzikli kadın tek başına,
Koca berhâneyi silsin de, süpürsün de sana,
Yine sen bilmeyerek zâlim onun kıymetini,
Dene biçârede kalkıp kolunun kuvvetini!
- *Dur kızım; ağlama sen, şimdi haber gönderirim;*
*Karı dövme ne kolaymış, ona ben gösteririm!*²⁸⁵

Kadının içler acısı durumuna üzülen Köse İmam, bu duruma fazlasıyla kızar. Bekçi yardımıyla kocasını davet eder. Koca ilkinde değil, ikinci davette gelir. Köse İmam, yorgunluğunu belirten ve çağırdığı halde davete icabet etmeyen kocayı şu şekilde paylar:

- *On kadın dövse yorulmaz, benim İhsan Bey’imi*
*Bilirim ne tosundur...*²⁸⁶

Öfkeli olan adam, Köse İmam’ın verdiği tavsiyeleri bir “tehdit” olarak görür ve “*kendi karım değil mi ister döverim ister boşarım*” diye cevap verir:

²⁸⁵ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 448-449.

²⁸⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 449.

- Hoca, bak, ben kızarım.
Size halt etme düşer. Dövmüş isem kendi karım.
Keyfim ister döverim, sen diyemezsin: “Dövme!”
Bu, tecâvüz sayılır doğrusu haysiyetime.²⁸⁷

Akif, dönemin şartlarında kadınların kimlik meselesi üzerinde de durmuştur. Bu bağlamda, kadınları saygınlığını kaybetmiş bir toplumun bakış açısını hastalıklı olarak değerlendirir ve söz konusu zihniyetin eleştirisini “Meyhane” şiirinde dillendirir:

*Senin karım dediğin âdeta pabuç gibidir,
Biraz vakit taşınır, sonradan değiştirilir.*²⁸⁸

Mehmet Akif’e göre şahsiyetli bir kişilik, öncelikle üzerine düşen sorumlulukların idrakinde olmak demektir. O, eşinin psikolojik, sosyal, ekonomik vs. şiddetine yalnızca aile saadeti için sabreden vefalı kadını boşanmayla tehdit eden ve onu bu yolla ürkütüp sindirmeye çalışan cahillere karşıdır. Nitekim Peygamberimiz de birçok sözünde kadınların ne kadar değerli varlıklar olduklarına ve onlara gösterilmesi gereken özene sıklıkla değinmiştir. Söz gelimi Hz. Peygamber, “Kadınlar size Allah’ın bir emanetidir”²⁸⁹ ya da “En olgun imana sahip mümin, huyu en güzel ve ailesine karşı en nazik, lütüfkâr olanıdır.”²⁹⁰ buyurmuştur.

Kur’ân-ı Kerim’deki ayetlere göre de koca, karısını maddî ve manevî olarak sahip çıkma ve korumayla mükelleftir.²⁹¹ Anlaşamıyorsa eşini boşayabilir²⁹² ama bunu keyfi olarak yapamaz, şiddet uygulayamaz, sokağa atamaz.²⁹³ Bu davranış biçimi, güçsüz olan üzerinde güç gösterisi biçiminde algılanmakta olup dinimizce ayıp ve günah olarak kabul edilmektedir.²⁹⁴

Mehmet Akif’e göre toplumda en çok özen gösterilmesi gereken kişiler; çocuklar, kadınlar ve yaşlılardır. Bu gruplara her daim ilgi gösterilmeli ve merhamet nazarıyla

²⁸⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 449-450.

²⁸⁸ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 379.

²⁸⁹ Müslim, “Hac”, 147.

²⁹⁰ Tirmizî, “Radâ”, 11.

²⁹¹ Bakara 2/231-232.

²⁹² Nisâ 4/18.

²⁹³ Bakara 2/230.

²⁹⁴ Nisâ 4/19, Ahzâb 33/49.

bakılmalıdır. Onlara ilgi ve itina gösterilmediği takdirde toplumda çöküş kaçınılmazdır:

*Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!
İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler; bunlar
Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;
Yoksa insanlığı bilmem nasıl anlar insan?²⁹⁵(...)
Demin gerekti hamiyet! Hem ağlamak ne demek?
Figân ederse kadın, susturur koşup erkek.²⁹⁶*

Erkek, kadının ruhuna talip olmalı, yüreğine dokunmalı; onu yoldaş, sırdaş kabul edip onun sorunlarıyla birebir ilgilenmeli, değer verdiğini hissettirmelidir. Bunları yaparken ona karşı kibar olmalıdır.²⁹⁷

Bir aileyi meydana getiren kadın, erkek ve çocuk/lar tam bir uyum ve ahenk içinde olduğunda huzur ve mutluluk artık o yuvanın mihenk taşı olmuştur:

*Gündüzün kimse görünmez: Kadın erkek çalışır;
Varsa meydanda gezen tostopaç oğlanlardır.²⁹⁸*

Mehmet Akif, “Berlin Hatıraları” isimli şiirinde Türk kadınının hiç de hak etmediği birtakım önyargıların bulunduğu bahseder. Aydınlarımız, Türk kadını Avrupa’ya son derece olumsuz bir imajla tanıtmış; onları adeta korkunç bir yaratılmış gibi göstermişlerdir. Bu konuda şair, dönemin aydınlarını eleştirip suçlamakta²⁹⁹ ve milleti, dini, ırkı, düşüncesi ne olursa olsun, tüm Türk kadınlarının annelik gibi kutsal ve ortak bir özellik taşıdıkları için birbirlerini rahatça anlayabildiklerini belirtmektedir. Akif, her iki kültür ve medeniyet arasında birtakım farklı anlayış ve tutumlar olmasına rağmen, kadın ve annelik konusunda ortak hisler ve eğilimlerin bulunduğunu ifade eder. O, kadın ya da erkek olsun, Doğu ve Batı medeniyetlerinin birbirlerini daha iyi anlayabilmeleri için öncelikle zihinlerindeki önyargıların ortadan kaldırılması gerektiğini de kaydeder.

²⁹⁵ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 452.

²⁹⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 418.

²⁹⁷ Şevkiye Kazan, “Safahat’a Göre Kadın ve Aile”, 760.

²⁹⁸ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 746.

²⁹⁹ Şevkiye Kazan, “Safahat’a Göre Kadın ve Aile”, 760.

*Ne hisli vâlidelerdir bizim kadınlarımız!
Yazık ki anlatacak yok da yanlış anladınız.
Yazık ki onları tasvir eder birer umacı,
Beş on romancı, sıkılmaz beş on da maksatçı.
Nedir bu anlaşamazlık? Gelin de anlaşınız;
Lisan-ı müşterek olmaz mı kendi gözyaşınız?³⁰⁰*

Akif, kendilerini rahat ifade ettikleri huzurlu ailelerde yaşayan bireylerin, toplumun iç ve dış baskılarına, sorunlarına ve saldırılarına karşı birlik ve beraberliğin korunması konusunda daha aktif olduğunu savunur. Huzurlu ailelerden oluşan toplum yapısının çok daha güçlü olduğunu düşünen Akif'e göre, aile kavramının önemini yitirmesi, millî birlik ve beraberliğin kaybolması anlamına gelecektir. Aile yapısının sağlam ve dayanıklı bir kurum olabilmesi için de, eşlerin birbirlerine maddî ve manevî anlamda denk ve destek olmalarının önemine değinen şair, başlangıçta sağlam temellere dayalı bir evlilik müessesesinin kurulamamış olmasının acı neticelere yol açtığını belirtir:

*Ne kadınlar, ne sefalet doğuranlar görürüz;
İşte binlerce çocuk hem baba sağ, hem öksüz.³⁰¹*

Anlaşmazlık sebebiyle büyüyen tartışmalar ve boşanmalarda en çok etkilenen tarafın çocuklar olduğu şüphesizdir. Bu bakımdan evlilik öncesi uyum, tarafların mutlaka anlaşabilmeleri, evlilik gerçekleştikten sonra da erkek ve kadının sorumluluklarını, sevgi, hoşgörü temeline dayandırarak bir arada yaşamayı eğlenceli şekilde gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

Akif, aile yaşantısının dünya hayatında çok önemli olduğunu altını çizer ve sosyal hayatın ilk olarak ailede öğrenildiğini, anne, baba, çocuk, büyükanne, büyükbaba gibi farklı yaş kesimleriyle aynı çatı altında yaşamının sosyalleşmede ilk adımı oluşturduğunu belirtir:

*Sarây-ı cenneti yurdunda görsen olmaz mı?
İçinde his taşıyan kalb için bu zevk az mı?
Karın nedîme-i ruhun; çocukların ruhun;
Anan, baban birer âgûş-ı ilticâ-yı masun.³⁰²*

³⁰⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 688-689.

³⁰¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 452.

³⁰² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 442.

İnsan yaratılış itibariyle, sevgi, değer ve huzur arayışındadır. Bu duygusal ihtiyaçların karşılanabileceği kurum ise ailedir. Akif'e göre dünya hayatında mutluluğun ilk adımı ailede başlar. Aile; eşler açısından gerçek samimi duygularla bütünleşen bir huzur ortamı, çocuklar bakımından toplumsal bilincin inşa edildiği mekân, toplum, devlet ve millet açısından ise insan neslinin sağlıklı bir şekilde devamının sağlandığı yuvadır. Her bir huzurlu aile yuvası, topluma katkı verecek nesillerin de kaynağını oluşturmaktadır.

“Hayât-ı aile” isminde bir mâîşet var;

Saâdet ancak odur... Dense hangimiz anlar?

*Hayât-ı aile dünyada en safâlı hayat.*³⁰³

Ailenin huzur ve mutluluğunun devamı, aile içinde yaşayan fertlerin karşılıklı olarak sorumluluklarını yerine getirmeleriyle yakından ilişkilidir. Aile kavramında bireyler maddî ve manevî anlamda birbirlerine yardım etmekle yükümlüdür. En önemli husus eşlerin birbirlerine güvenleridir. Akif'e göre birbirlerine güvenle bağlı olan eşler evliliklerini iç ve dış etkenlere karşı korumalıdır. Erkek evin ihtiyaçlarını karşılama konusunda elinden geleni yaparken kadının da aile birliğini koruma konusunda daha dikkatli olması ve aile içinde huzuru bozacak davranışlardan kaçınması gereklidir. Erkek sevecen ve anlayışlı, merhamet ve şefkat konusunda daha hassas davranmalıdır. Ayrıca eşler iffetsiz davranışlardan uzak durmalıdır. Akif, aile kurumunu dünya ve ahiret hayatının saadetli başlangıcı olarak görmektedir. Uğruna mücadele verdiği, dava olarak gördüğü her ne varsa, aile de bunların içindedir ve vazgeçilmez bir parçadır. Toplumun bekası, huzuru, refahı ve geleceği aile yapısının var oluşuna ve sağlamlığına bağlıdır.³⁰⁴

B. ÇOCUK EĞİTİMİ

Toplumların en küçük sosyal birimi olan aileyi bütünleyen en önemli varlıklar çocuklardır. Ailelerin, üzerinde titizlikle durduğu, onlar üzerinden pek çok hayal ve proje ürettikleri çocuklar, gerçekten bir toplumun geleceğini ve kaderini belirleyen özelliklere sahiptir. Bu bakımdan çocuklarla ilgili duruş, düşünce, kaygı ve ümit, aile

³⁰³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 441.

³⁰⁴ Metin Ceylan, “Mehmet Akif’in Şiirlerindeki Sosyal Mesajlar”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*, ed. Gökay Yıldız vd, (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008), 2/903.

ve toplumun hassasiyetleri oranında karşılık bulur. Çocukların sağlıklı bir bünyeye sahip olması ve kaliteli bir eğitimden geçirilmesi aile ve toplumun hiçbir şekilde ihmal edemeyecekleri bir sorumluluk anlamına gelmektedir.

Dünyada sağlıklı, huzurlu ve mutlu bir gelecek inşa etmenin en önemli yollarından biri çocukların ciddi bir eğitimden geçmelerinin sağlanmasıdır. Çocuk, yaşadığı topluma has değerler ile evrensel değerleri içselleştirmeyi başardığı ölçüde sağlıklı, özgür ruhlu ve kişilikli bir benliğe kavuşacaktır. Sorgulayan, aklını kullanan, mantık ölçüsünde hareket eden ve empati kurma becerisini geliştiren fertlerin artış gösterdiği toplumlarda eğitim sistemi öncelendiği için sağlıklı ve mutlu çocukların yetişmesi mümkün olabilmektedir. Çocukları mutlu olan toplumların tamamının da mutlu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, çocuklarda gerçekleşmesi beklenen ‘bireyselleşme’ olgusunun dengeli ve etkin bir şekilde gelişmesinin desteklenmesi gerekmektedir.

Safahat’ta çocuklara geniş şekilde yer verilmiştir. Şiirlerinde şairin merhametini, çocuk sevgisi ve geleceğe dair çocuklar konusunda düşünceleri gibi duyguları ifade eden cümlelere rastlanmaktadır. *Safahat*’ta bahsedilen çocuklar, öncelikle hayatın akışı içinde çocuk ruhunun ve zihninin taşıdığı yaklaşımları sergilerler. Hayatlarının merkezinde, oynadıkları oyunlar ve oyuncakları vardır. Oyunları içinde soyut ya da somut bir sınırlama yoktur. Çocukların, her daim masum zihinleri ve saflıkları ön plandadır. Yaramazlık olarak sergiledikleri davranışlar ise onların buldukları yaşlarının olmazsa olmazıdır. Her kültürde çocuklar geleceği simgeler. Mehmet Akif’in şiirlerinde de bu özellik karşımıza çıkar. Geleceğe dair her plan ya da projede çoğunlukla çocuklar öne çıkartılır. Sağlıklı bir gelecek inşasının temelleri onlarla atılır. Doğasındaki yaramazlık yapma ya da bazı güzel ve doğru şeyler ortaya koyma özelliklerinin korunup desteklenmesi, onların kişilikli bir fert olması açısından oldukça önem arz etmektedir. Bunun için de o, çocukların sağlıklı bir ortamda yetişmelerinin öneminden bahsetmektedir.

“Fatih Camii” şiirine bu mabedin tasviriyle başlayan Akif, bu tasvirlerin, daha ziyade simge değeri taşıdığını belirtir ve çocukluk dönemlerinde bu camiye kendisinin ve diğer çocukların gidişine dair hatıralarını aksettirmeye çalışır:

*Sekiz yaşında kadardım. Babam gelir: “Bu gece,
Sizinle camiye gitsek çocuklar erkence.*

*Giderseniz, gelin amma namazda uslu durun;
Meramınız yaramazlıksa işte ev, oturun!*³⁰⁵

Çocukların küçük yaştan itibaren camiye alıştırılmasının amaçlandığı anlaşılan bu beyitlerde, camide ‘çocukça’ olarak adlandırılacak davranışların babayı huzursuz ettiğini ifade eden Akif, çocuklarını camiye alıştırmak isteyen babanın, çocuğunun “uslu” durmaması sebebiyle cami içinde tedirgin olduğunu, ancak “yaramazlık”ın çocuk dünyasında sınırlanmış bir masumiyete karşılık geldiğini ifade eder:

*Namaza durdu mu, hâliyle koyverir peşimi,
Dalar giderdi. Ben artık kalınca âzâde,
Ne âşıkâne koşardım hasırlar üstünde!*³⁰⁶

Çocuğun duygu dünyasında her mekân, oyun için de elverişli bir yerdir. Babanın namaza başlamasıyla birlikte onun da oyun vakti gelmiş olur. Cami gibi kutsal mekânlarda küçüklüğünde vaktini eğlenceyle geçirmiş çocuklar, yetişkinlik zamanlarına geldiğinde zihinlerinde bu mekânlara karşı bir sempati belirir.³⁰⁷

Akif, “Bayram” şiirine de bayramların coşkulu, mutluluk ve huzurla dolu bir atmosferde geçtiğini belirterek başlamıştır:

*Afâk bütün hande, cihan başka cihandır;
Bayram ne kadar hoş, ne şetaretli zamandır!
Bayramda güler çehre-i masûm-i sabâvet,
Ümmîd çocuk suret-i sâfında ayandır*³⁰⁸

Akif’in “Hürriyet” şiiri, adını 23 Temmuz 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet’ten almaktadır. Şiirinde iki kahramandan bahseden şair, ülkede başlayan demokratik havadan dolayı oluşan coşkuyu anlatmaktadır. İlk bölümde beş yaşlarındaki bir kız çocuğu, ikinci bölümde kızın ağabeyi olan altı yaşlarında bir erkek çocuğunun sergilediği coşkulu tavırlar ve mutlulukları şiirin ana konusu olarak belirlenmiştir. Şiirde yaşanan bayram havası, coşku ve mutluluk, çocuklar üzerinden

³⁰⁵ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 354.

³⁰⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 354.

³⁰⁷ Çocukluk dönemi din eğitiminin önemi hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi* (Bursa: Sena Kitap, 7. Basım, 2022), 11 vd.

³⁰⁸ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 384.

simgelenmektedir. Saflık ve masumiyetin temsili olan çocuklar, Meşrutiyet yönetiminin de sembolü haline gelmiştir.

*Beyaz entarisiyle kar gibi kız,
Sanki cennetten inme zâde-i hûr;*³⁰⁹

Meşrutiyet coşkusu kendi üslubuyla anlatan şair, temsilî olarak hürriyet kemerini beline bağlayan beyaz entarili bir kız çocuğunu cennet hurisine benzetmiş, yönetimin vazifesini kutsal olarak değerlendirmiş, onlardan beklentisini ve coşkusu şiirinde çocuklar üzerinden sembolleştirmiştir. Şair, coşkun ruh halini bir erkek çocukla tasvir eder ve kazanılan zaferin sembolü olarak boyundan daha büyük bir bayrak taşıyan çocuğu “*tostopaç*” ve “*afacan*” sıfatlarıyla nitelendirmiştir.

*Ya şu oğlan, şu tostopaç afacan
Ki fezalar gelir sürûruna dar;
Taşıyor sanki sığmıyor kabına.
Kendisinden büyük de bayrağı var!*³¹⁰

Akif'e göre çocuklar da kendilerini bekleyen huzurlu günlerin farkındadır. Zira “*mâzî denen o devr-i melâl*” geçmiş, “*istikbal*” artık onlara ait olacaktır. Şair, eğitim pedagojisi bakımından oldukça önemli bir uygulama olan ve çocukların ilkokula başlamalarını anlatan “âmin alayı” uygulamasına özel bir bölüm açar.³¹¹ “*O nasıl mevkib-i şâdî, o ne âlem, görsen!*”³¹² ifadesiyle dikkatleri çeken şair, bu törene akseden sevinç ve coşkuyu etkili bir şekilde tasvir eder. Özellikle çocukların hep bir ağızdan söyledikleri “yaşasın” ifadesinin yeri göğü inletmesini geleceğe dair bir ümit olarak yorumlayan Akif, “*yumurcaklar*”ın saflık ve masumiyetlerine vurgu yapar ve istikbalin de onlarla dirileceğini ifade eder. Ayrıca Akif, çocuklarda millî duygu ve bilincin oluşması için millî kahramanlık, öykü ve destanların anlatılmasının önemi üzerinde durur:

*En önde, rahlesi âgûş-i ihtiramında
Ağır ağır yürüyen bir dokuz yaşında melek;*

³⁰⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 420.

³¹⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 420.

³¹¹ “Âmin Alayı” uygulaması hakkında geniş bilgi için bk. Sevede Göleç, *Osmanlı Döneminde Okula Yeni Başlayan Çocuklar İçin Düzenlenen Törenlerin Pedagojik Açısından Değerlendirilmesi* (Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 16-56.

³¹² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 421.

Beş on adım geriden, pîş-i ihtişamında,
Şafak ziyaları hatta ufûl edip gidecek
Kadar lâtif, iki masumu bir açık payton
Vakar u nâz ile çekmekte; arkasında bunun,
Küçük adımlı yaman bir tabur ki hayli uzun
O ruhtan daha safî olan yüreklerden,
Zaman zaman bir ilâhi terâne yükseliyor;
Bu cûş-i safvetin aksiyle tâ meleklerden
Zemine doğru bir amin sadasıdır geliyor.
Muhiti her birinin bir sabah-ı nûrânûr,
Bütün bu kafile efradı, pür-sürûd-i sürûr,
Yarıp önünde duran halkı muttasıl gidiyor!
Bu bir ketibe-i masumedir ki, ey millet:
Selâma durmalısın şanlı rehğüzârında;
Bu bir cenah ki: Atîde bir ufak hareket
Yapıp cihanları oynatmak iktidarında!
Gelir de sâye-i imdâd-ı Hak'ta bir gün, bu,
Girer diyâr-ı meâlîye doğrudan doğru.
Bu ancak işte, eğer varsa şanlı bir ordu!
Evet, ilerlemek isterse kârbân-ı şebâb,
Yolunda durmaya gelmez. O çünkü durmayarak
Sabah-ı sermed-i âtiye eylemekte şitâb;
O çünkü isteyemez hâle katlanıp durmak!
Onun kudümü için nâzenîn-i istikbal,
Açar da sine, o olmaz mı per-güşâ-yı visâl?
Durur mu artık onun karşısında, mazi, hâl?
Fakat o zemzemeler uçtu hep dudaklardan.
Sürûd-i neşve bu âlemde pek süreksizdir!
Ağır ağır geçiyorken alay sokaklardan,
Gelir de caddenin ağzında mihlanır, dikilir,
Mehîb-manzara bir anlı şanlı gerdûne;

*İçinde pudralı üç kanlı çehre! Neyse yine,
Yol açtı bir iri ses mevkibin geçip önüne:
- Siz ey heyâkil-i bî-rûhu devr-i mâzînin,
Dikilmeyin yoluna kârbân-ı âtînin;
Nedir tarîkını kesmekte böyle isticâl?
Durun, ilerlesin Allah için, şu istikbal.³¹³*

Öte yandan, “*yaman bir tabur*”dan oluşan çocukların her birinin, çevresini aydınlatan bir meşale olduğunu ve yüzleri geleceğe dönük olan bu çocukların, ülkelerini çok daha ileri bir medeniyete taşıyacaklarını belirten Akif, bu milletin, kutsal bir yolculuğa çıkmış olan bu çocukları selâmlaması gerektiğinin altını çizer:

*Bu bir ketîbe-i ma'sûmedir ki ey millet:
Selâma durmalısın şanlı rehğüzârında,³¹⁴*

Gelecek inşasında başrol alacak bu çocukların, küçük bir kıvılcımla dünyayı yerinden titretecek büyük bir güce sahip olan “*şanlı bir ordu*” olduğunu ifade eden şair, şiirinde çocuklardaki masumiyetin korunmasının ısrarla altını çizmiştir. Akif’e göre ancak mektep hayatına devam etmiş çocuklar, geleceğin inşa edilmesinde rol alabilir. Bu yüzden onların dikkatlerini dağıtacak her türlü engeli ortadan kaldırmak, bilinçli insan ve toplumun vazifesidir. Çocukların bilinçli, özgüvenli bireyler olması, vatan ve millet sevgisiyle yetişmesi, oldukça önemlidir. Tam donanımlı bireyler sayesinde ülkelerin ve dünyanın selâmeti, kurtuluşu ve barışı gerçekleşecektir.³¹⁵

Çocuklara gelecek adına sorumluluk yüklemek, bir bakıma onlara güvenmeyi gerektirir. Akif de çocuklara güvendiğini göstermek için bir hikâyeden yararlanır. Aklın yaşta değil, başta olduğuna ve dilin gücüne dikkati çektiği bu hikâyenin önemli karakteri “Dirvas”tır.³¹⁶ Şiir diliyle aktardığı hikâye kısaca şöyle özetlenebilir:

Emevî döneminin başkenti Şam’da Halife Hişam’ın yönetimi devrinde üç yıllık bir kıtlık yaşanır. Bundan dolayı birçok ölüm gerçekleşir. Ölülere dağlarda ve tepelerde

³¹³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 470-471.

³¹⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 470.

³¹⁵ Mehmet Bakır Şengül, “Mehmet Akif Ersoy’un *Safahat* (Birinci Kitap) Adlı Şiir Kitabında Çocuklar”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/2 (Aralık 2018), 885.

³¹⁶ Dilek Çetintaş, “*Safahat*’ın Çocukları”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*, ed. Gökay Yıldız vd, (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008), 2/874.

kalan halkın ise artık tahammülü kalmamıştır. Kabilelerden temsilciler toplanır ve bu heyet Hişam'ın sarayına giderler. Kendilerine sözcü olarak çocuk yaştaki Dirvas'ı seçerler. Heyeti kabul eden Hişam, pek çok yaşlının bulunduğu bu grupta Dirvas'ın konuşmasına sinirlenir:

*Der: Sus a çocuk, büyük dururken,
Söz sâdır olur mu hiç küçükten?
Dirvas o zaman kelâmı tekrar
Teshir ile der: 'Nedir bu âzâr!
Mikyası mıdır zekâvetin sin?
Dirvas'ı çocuk mu zannedersin?
Bir dinle de sonra gör çocuk mu?'³¹⁷*

Dirvas sultanın kendisini dinlediğini görünce cesaretle Hişam'a sorar:

*Nerden buldun bu ihtişamı?
Halkın mı, senin mi, Hâlik'in mi?
Allah'ın ise eğer bu servet,
Bizler de onun kuluyken, elbet
Bir pay talebinde hakkımız var...
İnsaf olamaz bu hakkı inkâr.
Halkınsa şu bî-nihâye emval;
Ver, etme hukûk-ı gayrı pâmâl.
Yok; böyle de, olmayıp da kendi
Malın ise -çünkü fazla- şimdi,
Bî-vâyelere tasadduk eyle...
Dördüncüsü varsa haydi söyle!³¹⁸*

Bu sözler karşısında oldukça etkilenen Hişam, çocuğa verebilecek bir cevaba kuvvetinin olmadığını söyler. Bu hikâye ile çocuklar hakkında oluşacak önyargılardan uzak durulması gerektiği ve çocukların da bazen dikkatle dinlenecek fikirleri bulunan kişiler oldukları hatırlatılmıştır.

³¹⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 437.

³¹⁸ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 438.

Akif, ayrıca çocuklara ve gençlere din yolundan ayrılmamalarını tembihlemiş ve “Doğrudan doğruya Kur’an’dan alıp ilhâmı / Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm’ı”³¹⁹ tavsiyesinde bulunmuştur. “Mezarlık” şiirinde dinin yatıştırıcı etkisinden ve hayatın hikmetlerinden söz eden şair bir gün Eyüp’te dolaşırken yolu mezarlığa düşer. Duygulanarak bir mezar taşının yanında otururken bir ara adeta oradaki sessizliği büyüleyen bir ses duyar. Bu sesin sahibi bir mezarın başında Mülk Sûresi’ni okuyan küçük bir hafızdır. Yanındaki annesi gözyaşları içinde çocuğunu dinlemektedir. Gördüğü manzara ve duyduğu ses karşısında hayranlığını gizleyemeyen Akif için bu güzel sesli küçük çocuk, hayatın timsalidir. Mezar ise ölümü gösteren bir tablodur. Hayat ile ölümün bu kadar yan yana oluşu şairi derinden etkiler ve bunun yaşayanlar için de bir ibret olması gerektiğini düşünür.

Çocuk hayata, o makber de mevte bir levha.

*Tezâd-ı kudreti gör: Bak şu levh-i zîrûha!*³²⁰

³¹⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 783.

³²⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 383.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY'UN TOPLUMSAL AHLÂK ANLAYIŞI VE VATAN SEVGİSİ

A. TOPLUMSAL AHLAK

1. Adalet

Mehmet Akif, *Safahat*'ta ahlâkî unsurlardan bahsederken adaletin önemine dikkat çekmiştir. O birey ve toplum ilişkilerinde ve insanlar arasındaki sosyal münasebetlere dikkat çeker ve toplum düzeninin bozulmasına yol açan sebeplerin başında adalet kavramının uygulanmamasının geldiğini ifade eder. Ona göre adaletsizlik; hak edenin hakkını alamaması, liyakat sistemine dikkat edilmemesi, insanlar arasında ayırimcılık yapılması ve yöneticilerin halkı ezmesi ya da hor görmesi olarak özetlenebilir.

Adaletsizlik ve haksızlıkla her daim mücadele etme azmi, ruhunda bulunan ve inancıyla birleşen bir karakteristik özelliği olan Akif, birey ve toplum adına yapılan haksızlığa karşı çıktığını şiirlerinde net olarak ortaya koymuştur:

*Zulmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem,
Gelenin keyfi içi geçmişe kalkıp sövemem. (...)
Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam;
Hele hak nâmına haksızlığa ölsem tapamam, (...)
Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım.
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım.³²¹*

Adalet kavramı birey ve toplum için çok önemli ve vazgeçilmezdir. Adalet, toplum üzerinde huzur ve barışı tesis eder; adaletsizlik ise aşırılıklar ve haksızlıklara yol açar. Bunun bilincinde olan Akif, döneminde toplumunun iki tabakadan oluştuğunu; bunların kolayca hak ve hukuka saygısızlık yapıp yasaları çiğneyenler ile mazlumlar olduğunu gözlemler. Ona göre, birtakım kişiler maddî durumu yüksek olanlara yaranmaya çalışıp sınırlarını sıvazlamakta, ancak fakir ve güçsüzün yüzüne

³²¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 763.

bakmamakta ve dertleriyle ilgilenmemektedir. Bu davranış biçiminin toplum içinde giderek yaygınlaşmış olması ve hatta normalleşme durumuna yönelmesini eleştirmiştir:

*Haklı, haksız diye taksimi kim etmiş ki kabul?
Bu cihan baksana, baştan başa: âkil, me'kûl.
Kuvvetin sırtını kimmiş, göreyim okşamayan?
Ne zaman altta kalırsan, o zaman derdine yan!*³²²

Temel bir ilke olarak hak ve adaleti savunmak ve kimsesiz mazlumun arkasında olup sahip çıkmak Akif'e göre en büyük kahramanlıktır. Zalimin zulmüne karşı hakkı savunan ve bu uğurda canını verenin de şehit olduğunu savunur:

*Bir adam dursa da bir zalim imamın yüzüne,
Adli emretse, bu zalim de onun hak sözüne,
İnkıyâd eyleyecek yerde tutup kıysa ona,
O mücâhid yazılır ta şühedânın başına.*³²³

Adalet, insanın psikolojik bağlamda hem ruhî hem bedenî kuvvetlerinin ölçülü bir şekilde devam etmesini sağlayan duygu durumudur³²⁴. Bu tanım İbn Miskeveyh'in adalet görüşüyle de paralellik arz etmektedir. İbn Miskeveyh'e göre adalet; akıl, şehvet ve gazap kuvvetlerinin dengeli olma durumudur. Bireyin hayatında dengeli bir kişilik sergileyebilmesi için onurlu bir duruşa ve fazilete sahip olması gerekmektedir. Fazilet, etkisini kaybetmeye başladığında insanda miskinlik ve zulüm halleriyle karşılaşmaktadır. Bu hallerden kaçınmak için adalet duygusuna sınıksız sarılmak, hak ve hukuk kavramlarına sahip çıkmak gerekmektedir.³²⁵

Nitekim Allah Teâlâ: “*Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza almanız diye size böyle öğüt veriyor.*”³²⁶ âyetiyle adalet kavramının önemine dikkat çekmiştir.

³²² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 793.

³²³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 784.

³²⁴ Refik Öksüz, *Safahat'taki Ahlaki Unsurlar*, 106.

³²⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlâk*, çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2017), 217.

³²⁶ Nahl 16/90.

Toplumsal barış ve huzur konusunda devleti yönetenlerin her daim adalet kavramına dikkat etmeleri gerekmektedir. Bu konuda Fârâbî, Platon'un da tasavvuru olan devletin fotoğrafını adeta çeker ve bunun temeline devlet başkanını yerleştirir. Tüm yetkiler devlet başkanında olmalıdır. Başkan, adaletli ve merhametli olduğu müddetçe devlet ayakta kalır ve toplum refah içinde yaşamaya devam eder. Fakat devlet başkanı zalim, ahlâk yoksunu ve zaafı olan bir kişi ise, devlet kısa zamanda çöker; halk da zorluk, yoksulluk ve üzüntüler içinde bir hayatla karşı karşıya kalır.³²⁷

Akif'in sahip olduğu adaletli devlet yöneticisiyle ilgili anlayışın, Fârâbî'nin düşüncelerini destekler mahiyette olduğu anlaşılmaktadır. Akif'e göre adalet, her yerde, her durumda ve herkese karşı aynı şekilde tecelli etmelidir. Şahsî ve keyfî uygulamalar sebebiyle adaletten uzaklaşılacak bir toplumda huzursuzluk kaçınılmaz olmaktadır. Milletın birlik ve beraberliğinin korunması hususunda adalet son derece önemli bir yere sahiptir:

*Heybe sırtında "adalet" dilenirken millet,
Müsterîh olmanın imkânı mı var, insaf et?*³²⁸

Ona göre devleti yönetenler görevlerini layıkıyla yapmadıklarından dolayı halk, yokluk içinde heybe sırtında adalet dilenmeye mecbur bırakılmışlardır. Halkına baskı yaparak ve zulmederek kendi istekleri uğrunda olumsuz davranışlar sergileyen idareciyi şu şekilde tanımlamıştır:

*Ey âhenin eliyle kazıp kabır-i milleti, (...)
Rahş-ı akûr-i zulmüne pââmâl olanların
Gül-gonce-i mezarı mıdır tâc-ı devletin?*³²⁹

Haksızlık ve adaletsizlik konusunda oldukça duyarlı olduğunu beyitlerde gördüğümüz şair, toplumda cereyan eden adaletsiz ve haksız tutum ve davranışlar karşısındaki duruşunu netlikle ortaya koymuştur:

*Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim,*

³²⁷ Cüneyt Telsaç, "Al-Farabi'ye Göre Devlet Başkanı (Alpharabius)", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2021), 388.

³²⁸ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 762.

³²⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 409.

Adam aldırma da geç git, diyemem aldırırım;

Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırırım.

*Zâlimin hasmıyım, amma severim mazlumu...*³³⁰

Adaletiyle tarihte iz bırakan Hz. Ömer'in, halifeliği sırasında hassas bir şekilde uygulanmasını istediği adalet anlayışını örnek olarak veren Akif, kendi dönemindeki olumsuzluklar sadedinde dalkavukluk ve adam kayırmaların artması, paraya her geçen gün kendini kaptıran ve bu sebeple maddî kaygıların kendilerini unutturduğu insanların sadece iyi gün dostu olması, hayâ ve edep kavramlarının ortadan kalkması ve ahlâksızlığın kol gezmesini belirterek gelinen son durumu -mümkün olsa da tekrar dünyaya gelse- Hz. Ömer'in bile bu toplumu düzeltmekte aciz kalacağını ifade etmiştir:

Evet, adaleti “mutlak” hayal edersen eğer,

Ömer değil ya ne olsan bırak ki hepsi heder!

Beşer, adaleti “mutlak” tahayyül eylerse,

*Görür ümidini mahkûm her zaman ye'se*³³¹

2. Bağımsızlık

Milli Mücadele döneminde önemli faaliyetlere imza atmış olan Mehmet Akif, devlet ve milletin içinden geçtiği bu zor zamanlarında bir fedakârlık yapılması gerektiğinin bilincindeydi. Mondros Ateşkes Antlaşması ile ülkemize zorla ve insafsızca dayatılan ağır şartlardan kurtulmak gerektiğini düşünen Akif, ülkenin yeniden tam bağımsız hale gelmesi ve milletin hakkı olan özgürlüğü yaşaması için yalnızca bir kıvılcımın yeterli olduğunu düşünmekteydi. Nitekim beklenen bu kıvılcım da gecikmedi. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesiyle birlikte kıvılcım büyük kor bir ateşe dönüştü ve ülkenin her yerinde milli birlik, uyanış ve özgürlük heyecanı başlamıştı.³³²

Bu dönemde Türk halkının milli uyanışı ve özgürlük heyecanını kazanmasında Akif'in verdiği vaazlarının etkisi çok kısa zamanda kitlelere ulaşmıştır:

³³⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 763.

³³¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 426.

³³² B. Zakir Aşşar, “Siyasal İletişim Bağlamında Bir Biyografi Çalışması: Mehmet Akif Ersoy”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 30 (2010), 254.

“...Türklerin yirmi beş asırdan beri istiklallerini muhafaza etmiş bir millet oldukları tarihen müsbet bir hakikattir. Hâlbuki Avrupa’da bile mebde-i istiklali bu kadar eski bir zamandan başlayan bir millet yoktur. Türkler uzun zamandan beri millet itibariyle istiklallerini muhafaza etmişlerdir. Bazen bir hanedan münkarız olarak yerine diğer bir hanedan kaim olmuş. Fakat millet itibariyle daima müstakil kalmış ve ancak öyle yaşayabilmiştir. Türkler için istiklalsiz hayat müstehildir. Tarih de gösteriyor ki Türkler, istiklalsiz yaşayamamıştır...”³³³

Bu dönem, silahlı mücadelelerin yanı sıra halkı bilinçlendirme ve Milli Mücadele’ye dâhil etme çabalarına da sahne oldu. Bu bağlamda camilerde verilen vaazlar etkili bir şekilde kullanıldı ve büyük ölçüde amacına da ulaştı. Halkın vaazlar yoluyla bilinçlenmesinde önemli rol oynayan Akif,³³⁴ 16 Mart 1920’de İstanbul’un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi sonrasında Anadolu’nun çeşitli yerlerinde ve özellikle Nasrullah Paşa Camii’ndeki vaazlarında Kur’ân âyetlerinden hareketle düşmana karşı birlik ve beraberlik içinde olunması gerektiğinin altını çizmekteydi. Vaazlarında ilim ve teknoloji alanlarında Batı’yla yarışılmasının lüzumunu, sömürge altında yaşayan Hindistan ve Afrika’nın düştüğü durumlarla karşılaşılmasında için ciddi mücadeleler verilmesine ihtiyaç olduğunu, bize yaşam hakkı tanımayan Sevr Antlaşması konusunda halkın bilinçlendirilmesi gerektiğini belirterek Osmanlı tecrübesiyle hatırlanan Türk milletinin farklı algılarla dünyaya olumsuz tanıtılmaya çalışıldığını şöyle ifade eder:

“...Bundan maksat ise müslümanları fakir, sefil bırakarak bütün âleme bilhassa Hint’teki dindaşlarımıza: ‘İşte görüyorsunuz a, sizin gayretini gütmekte olduğunuz Türkler ne kadar kabiliyetsiz insanlardır!’ demektir.”³³⁵

Mehmet Akif, halkını devamlı birlik ve beraberlik ilkesine çağırın, toplumsal dertleri dert edinen ıstırap yüklü bir şairdir. Döneminin bütün olumsuz ortam ve ruh haline

³³³ Mehmed Akif, “Manda Meselesi”, *Sebilürreşad* 17/438 (24 Zilkade 1337/21 Ağustos 1919), 175.

³³⁴ Bk. *Mehmet Akif Tefsir Yazıları ve Vaazları*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, 2 Cilt (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013); D. Mehmet Doğan, *Camideki Şair: Mehmed Akif* (İstanbul: Nehir Yayınları, 1989).

³³⁵ Mehmed Akif, “Nasrullah Kürsüsünde”, *Sebilürreşad* 18/464 (15 Rebiulevvel 1339/25 Kasım 1920), 255.

rağmen, ülkesini özgürlüğe kavuşturmak için çırpınıp durmuştur. Anadolu'nun çeşitli yerlerini dolaşarak hürriyet, özgürlük ve tam bağımsızlık düşüncesini anlatmaya ve bunun bir millet için ne denli önemli olduğunu aktarmaya çalışmıştır. Ülkede özgürlüklerin sınırlandırılmış olması ve halkın çaresizlik ve yoksulluk içinde yaşamak zorunda kalması gibi sıkıntılar karşısında bile Akif, asla ümitsizliğe düşmemiş, aksine ümit aşıl原因an mısralarıyla halkı birlik ve beraberlik içinde coşkulu ve kararlı bir duruşa davet etmiştir. Bu bağlamda ümit ve aydınlık geleceği avaz avaz haykıran “Durmayalım” şiiri örnek olarak gösterilebilir.

Akif'in, kendisinden çok etkilendiğini belirttiği Şirazlı Sâdî'den simgesel bir parçayla başlayan bu şiirde, yorucu bir yolculukta çözü geçmeye uğraşan kervan yolcularından birinin yorgunluk sebebiyle uyuya kalması ve kervanın da ondan çok uzaklaşmasının ardından bir devecinin kendisine nasihat vermesi anlatılmaktadır. Deveci, bu kişiye kervanı uzaklaşmadan ona yetişmesi konusunda telkinde bulunur ve şu ifadeleri paylaşır:³³⁶

*“Kalk ey zavallı yolcu, uzaklaştı kârban!
Uykum benim de yok değil amma bu deşt-zâr,
Âramgâh olur mu ki bin türlü korku var?
Ser-menzil-i merama varır durmayıp giden;
Yoktur necat ümidi bu çöller geçilmeden.
Heyhât, yolda böyle düşen uyku derdine,
Hep yolcular gider de kalır kendi kendine!”³³⁷(...)
Nehr-i feyzâfeyz-i insaniyyetin ahengine
Uymadan, kabil değildir düşmemek bir engine.
Menzil-i maksûda varmazsın uyanmazsan eğer...
Var mı bak, yollarda hiç bîdâr olanlardan eser?”³³⁸*

³³⁶ Ahmet Cuma, “Mehmet Âkif Ersoy ve Johann Christoph Friedrich Von Schiller'in Şiirlerinde Hürriyet Motifi”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*, ed. Gökay Yıldız vd, (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008), 1/31.

³³⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 368.

³³⁸ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 368-369.

Sâdî'den aktarılmış bu anekdotla toplum içinde yaşanan durumu anlatmaya gayret eden Akif, ülkenin içinde bulunduğu zorlu zamanlara işaret etmektedir. Simgesel bir anlatımla ülkenin hürriyeti ve bağımsızlığı için şu beyti aktarır:

*Bir mezarlık gibi dalgın yatıyorken daha dün,
Şu sokaklarda bugün dalgalanan ruhu görün!*³³⁹

Mecazî anlamda “mezar” kelimesiyle esir hayatını ifade eden şair, “dalgalanan rûh” ifadesiyle de hürriyet kavramını anlatmaktadır. Esirliği ölmek; hürriyet, bağımsızlık ve mutluluğu da bir bayrak gibi “dalgalanan rûh”a benzetmiştir.

“Süleymaniye Kürsüsünde” şiirinin pek çok yerinde hürriyet motifine yer veren Akif, döneminde ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı siyasî, toplumsal ve ahlâkî durumu eleştirel bir bakışla ele almıştır:

*... Yokluyayım şimdi avâmın da biraz,
Nedir efkârı dedim. Hey gidi vurdumduymaz!
Öyle dalgın ki, meğer sûrunu İsrâfil'in.
İşitip, yattığı yerden azıcık silkinsin!
Yürüyor, altı çürük toprağa gelmiş, seyyar
Bir mezarlık gibi: Her nâsiye bir seng-i mezar!
Duymamış kaygı denen duyguyu vicdanında.
Okunur her birinin cebhe-i hüsrânında,
“Ne gelenden haberim var, ne gidenden haberim;
Serserî-gûne gelelden beri sersem gezerim!”³⁴⁰*

3. Birlik ve Beraberlik

Birlik ve beraberlik toplum için vazgeçilmez bir ihtiyaç, bir düsturdur. Bu bakımdan toplum içinde bireylere yakışan en uygun davranış biçimi de birlik ve beraberlik içinde olmaktır. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de, “*Hep birlikte Allah’ın ipine sınımsız yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş*

³³⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 421.

³⁴⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 500.

*oldunuz.*³⁴¹ buyurularak birlik ve beraberlik içinde olmanın toplumun selâmeti bakımından bir zorunluluk olduğuna işaret edilmiş ve bunu gerçekleştirecek insanların da fitraten ve ahlâken bu kodlamaya sahip oldukları vurgulanmıştır.

Kur’ân’da yine Müslümanlar arasında barış ve kardeşlik ortamının hâkim olması gerektiği ve çıkabilecek anlaşmazlıklarda derhal sorunun çözümünün sağlanması için çaba gösterilmesinin lüzumu üzerinde durulmuştur.³⁴²

İnsanlık tarihi dikkatle incelendiğinde milletlerin ya da devletlerin tarih sahnesinden çekilişleri ve yok oluşlarının temel sebepleri arasında birlik ve beraberlik anlayışının ortadan kalkmasının ön sıralarda yer aldığı gözlenmektedir. Akif, bu durumu eserinde şöyle vurgulamıştır:

Şimdi gel, o elfâz-ı perâkendeyi dinle:

“Her hufre bir ümmet, şu yatanlar bütün akvâm;

*Encâma bu âhengi veren aynı serencâm”*³⁴³

Akif ayrıca, toplumsal düzenin korunması, devlet gücünün artması ve bekasının sağlanması, vatanın düşmanlara karşı korunması, toplumun istikbalinin devamının endişe ve kaygıdan uzak, huzur ve güvenle temin edilmesi ve ahlâkî seviyenin muhafaza edilebilmesi için birlik ve beraberliğin önemine vurgu yapmıştır.³⁴⁴

Akif’in birlik ve beraberlik misyonu, İslâm’daki “cemaat” anlayışıyla özdeşleşmiş ve bunun sonucu olarak Müslüman toplumların birlik ve beraberlik fikirlerinin idealleşmesine zemin hazırlamıştır. Topluma yönelik yazdığı şiirlerinde ve diğer eserlerinde hep bu birliğin korunmasına çalışmıştır. O, kavmiyetçi anlayışın ayrılık getireceğini savunmuş ve bu sorun karşısında birlik, beraberlik ve kardeşliği tavsiye etmiştir. Birlik ve beraberlikten uzaklaşmayı Allah’tan uzaklaşmak olarak tanımladığı için dayandığı kaynak ve deliller de dinî değerler üzerinden olmuştur.³⁴⁵

“Şu vahdet târumâr olsun!” deyip saldırma İslâm’a;

Uzaklaşsan da imandan, cemaatten uzaklaşma.

³⁴¹ Âl-i İmran 3/103.

³⁴² Hucurât 49/10.

³⁴³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 848.

³⁴⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 593, 625, 669, 689, 703, 757.

³⁴⁵ Günay Khalilova, *Mehmet Akif Ersoy ve Mirze Elekber Sabir Arasında Bir Karşılaştırma* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 34.

*İşit, bir hükm-i kat'î var ki istinâfa yok meydan:
“Cemaatten uzaklaşmak, uzaklaşmaktır Allah'tan.”
Nedir imân kadar yükselterek bir alçak ilhâdı,
Perişan eylemek zaten perişan olmuş âhâdı?
Nasıl yekpare milletler var etrafında bir seyret?
Nasıl tevhid-i âheng eyliyorlar, ibret al, ibret!³⁴⁶*

Akif, Kur'ân-ı Kerîm'in Mücadele Suresi'nin 20-21. âyetlerinin tefsirinde de toplumun birlik ve beraberlik, eğitim, ilim ve irfandan uzaklaşması durumunda “*Milletlerin maskarası, Müslümanlığın yüz karası*” haline geleceğini ifade etmiştir.³⁴⁷ Eserlerinin tamamında insanları birlik ve beraberliğe teşvik etmiş, kavmiyetçilik hislerinden, ayrılıkçılık oluşturacak faaliyetlerin tamamından uzaklaşmamızın vatan ve milletimiz adına hayırlı olacağına işaret etmiştir.

Allah Resulü'ne itaat etmiş Müslümanların İslâm bayrağı altında toplanarak oluşturduğu bu ümmetin, misyonunu başarıyla sürdürmesi gerektiğini ifade eden Mehmet Akif, menfaat, çıkar ya da yersiz birtakım kaygılar uğruna parçalanma ve ayrışmaya yüz tutmuş toplumu bütünleştirmeye, birlik, beraberlik ve ümmet bilinci etrafında toplamaya çalışmıştır.³⁴⁸ Bu bağlamda “*Allah ve Resul'üne itaat edin! Birbirinizle çekişmeyin! (Böyle yaparsanız) zayıflarsınız ve gücünüz elden gider.*”³⁴⁹ âyetini, *Hâlâ mı Boğuşmak* adlı şiirinde şöyle yorumlamıştır:

*Sen! Ben! desin efrâd, aradan vahdeti kaldır;
Milletler için işte kıyamet o zamandır.
Mazilere in; mahşer-i edvârı bütün gez:
Kânûn-ı İlâhî, göreceksin ki değişmez. (...)
Ey zâir-i âvâre, işittin ya! Demek ki:
Birmiş bütün ümmetlerin esbâb-ı helâki (...)
Post üstüne hem kavgaların hepsi nihayet;
Hâlâ mı boğuşmak? Bu ne gaflet, ne rezalet? (...)*

³⁴⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 842.

³⁴⁷ İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmet Akif Külliyyatı*, 9/144-146.

³⁴⁸ Mehmet Bağış, “Tefsir Yazılarından Örneklerle Mehmet Akif Ersoy'un Dünya Görüşü”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 32/1 (2021), 224.

³⁴⁹ Enfal 8/46.

*Cemiyete bir fırka dedik, tefrika çıktı;
Sapsağlam iken milletin erkânını yıktı.³⁵⁰*

Bir diğer şiirinde, Müslümanlık bağıyla bağlandıktan sonra, ayrılık ve kargaşaya sebep olan kavmiyetçilik unsurunun gereksiz ve zararlı olduğunu, milleti böldüğünü vurgulamış, milletin birlik ve beraberlik içinde bulunmanın önemine işaret etmiştir.³⁵¹

*Müslümanlık sizi gayet sıkı, gayet sağlam,
Bağlamak lâzım iken, anlamadım, anlayamam,
Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihninize?³⁵² (...)
Hani, milliyyetin İslâm idi. Kavmiyyet ne! (...)
Arab'ın Türk'e; Laz'ın Çerkes'e, yahud Kürd'e;
Acem'in Çinliye rüchanı mı varmış? Nerde!
Müslümanlıkta "anâsır" mı olurmuş? Ne gezer!
Fikr-i kavmiyyeti tel'în ediyor Peygamber
En büyük düşmanıdır ruh-ı Nebî tefrikanın;
Adı batsın onu İslâm'a sokan kaltabanın!³⁵³ (...)*

Başka bir şiirinde de kavmiyetçiliğe yönelik bir siyaseti olmadığını; Allah'ın, insanları bir aile bireyleri gibi yarattığını, bu nedenle de ayrılık sebeplerini ortadan kaldırmak gerektiğini vurgular:

*Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez...
Son siyâsetse bu, hiç böyle siyâset yürümez.
Sizi bir aile efradı yaratmış yaratan;
Kaldırın ayrılık esbabını artık aradan.³⁵⁴*

³⁵⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 848-849.

³⁵¹ Bk. Uysal, "Mehmet Akif Akif Ersoy'un Ahlâk Anlayışı", 30; Yavuz Horoz, *Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ta Anlam ve Telmih Olarak Kullandığı Hadislerin İncelenmesi* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 46.

³⁵² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 515.

³⁵³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 550

³⁵⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 514.

Akif, birlik ve beraberlik içerisinde ümmet bilinciyle hareket eden toplumların, düşmanın topu, tüfeği ya da herhangi bir silahıyla yıkılamayacağını dile getirir:³⁵⁵

*Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez.*³⁵⁶

Eserlerinde birlik, beraberlik, ihlas ve samimiyet kavramlarına fazlasıyla yer veren Akif'in, hayata adeta uzlaşma penceresinden baktığı görülmektedir. Uzlaşma kültürünün onun hayatının anlamı haline geldiğini söylemek mümkündür. Toplumsal kardeşlik, birlik ve beraberlik, onun hayat felsefesi haline gelmiş gibidir. Akif, içinde yaşadığı coğrafyanın da ilhamıyla birçok alanda ideal bir uzlaşma kültürü oluşturmayı başarabilen aydınlarımızdan birisidir.³⁵⁷

Mehmet Akif'in uzlaşma içinde görmek istediği en önemli toplum kesimleri aydın ve halk unsurlarıdır. Uzlaşma dengesinin gerçekleştirilebilmesi için her iki tarafın hata ve kusurlarını fark etmesi lüzumuna değinen Akif, bu konuda yapılması gerekenler üzerinde de bilgiler vermiştir. Toplumun halk ve aydınlar olmak üzere iki grupta inceleyen Akif, bu kesimlerin ilişkisini de organizmacı bir yaklaşımla insana benzetmektedir. Bu benzetmeye göre aydınlar toplumun beynini, halk da vücudunu temsil etmektedir;³⁵⁸

*Milletin beyni sayarsak mütefekkir kısmı,
Bilmemiz lâzım olur, halkı da elbet cismi.*³⁵⁹

Ona göre toplumun birlik ve beraberlik içinde huzurlu yaşamasının en önemli ve etkin yollarından biri, aydınlar ve halk arasında dengeli bir bütünleşmenin sağlanmasıdır. Toplumda bu denge ve bütünleşme sağlanamadığı takdirde, Akif böyle bir toplumu felçli bir hastaya benzetir ve her türlü olumsuzluğa açık olduğunu belirtir:

*Bir cemaat ki dimağında dönen hissiyyat,
Cismin asabına gelmez, durur aheng-i hayat;
Felcin ârâzını göstermeye başlar a'za.
Böyle bir bünye için vermeli her hükme rıza.*³⁶⁰

³⁵⁵ Mehmet Bağış, "Tefsir Yazılarından Örneklerle Mehmet Akif Ersoy'un Dünya Görüşü", 224.

³⁵⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 514.

³⁵⁷ Ahmet Faruk Kılıç, "Uzlaşma Kültürümüzün İdeal Bir Örneği Olarak M. Akif Ersoy", *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu* (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2009), 1/45.

³⁵⁸ Ahmet Faruk Kılıç, "Uzlaşma Kültürümüzün İdeal Bir Örneği Olarak M. Akif Ersoy", 46.

³⁵⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 517.

³⁶⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 517.

4. Vazife Bilinci

Sanatçı hassasiyeti ve kimliğiyle milleti ve devletine hizmetle yükümlü olduğuna inanan Mehmet Akif; milletinin içinde bulunduğu zor dönemlerden kurtaracak çareler arayan, toplumun kurtuluşuna yürekten inanan ve bu kurtuluşu gerçekleştirmek için de yeni, aktif ve dinamik düşünceye ihtiyaç olduğunun farkına varan bir kişiliktir. Halkının yaşadığı içler acısı hal ve sıkıntılarla hiç ilgilenmeyen, bundan kurtulmak için hiçbir gayret sarf etmeyen ve ümitsizliğin taşıdığı ruh hâlinde bir türlü çıkamayan kişilerden oldukça şikâyetçidir. Azimli ve kararlı bir şair olarak bilinen Akif, devrinin sıkıntılı atmosferinden kısmen etkilenip yorgun düşmüş olsa da, her zaman kendini motive edebilecek sebeplere sarılmayı bilmiştir. Müslümanların tembelliği ve ümitsizlik girdabına sürüklenmesinden yakınan Akif, Yüce Allah'ın müminler için indirdiği müjdeleyici âyetlerinden yola çıkarak ümmetin bu ümitsizlik halinden nasıl sıyrılacağı konusunda kafa yorar. Bıkmayıp usanmadan ümitsizlik konusunda halkı bilinçlendirmeyi kendine vazife edinen şair, bir vaazında ümitvar olmanın önemine şöyle değinir:³⁶¹

*“(...) bir kısmı (...) ellerini kollarını bağlamış, her türlü muvaffâkiyetten ümidini kesmiş, hissiz, hareketsiz en yaman, en acıklı akıbetleri bekleyip duruyor. Zaten yeis bundan başka bir netice vermez ki! Dikkat olunursa me'yus olmak demek atalete, meskenete meşru bir şekil vermek demektir. Ruha yeis denilen o mel'un hastalık çöktü mü, artık vücutta hareket imkânı, sa'y imkânı, mücahede imkânı kalmaz. Evvelâ azim ile, sonra tevekkül ile memur olan Müslümanlar için yeis dediğimiz o mühlik âfete kapılmak maazallah hem dinin, hem dünyanın elden gitmesine badi olur ki böyle bir akıbete hüsrân-ı mübîn derler.”*³⁶²

Akif, sorumluluk alma ve vazife bilincinin toplum tarafından içselleştirilmesiyle sağlıklı temellerin atılabileceğinin farkındadır. Bunun için toplumda öğrenilmiş çaresizlik gibi ruhlarda oluşan ümitsizlik halinin ortadan kalması gerektiğine inanır ve toplumu kış uykusunu andıran ümitsizlik halinden uyanmaya, dirilmeye, azme ve dik

³⁶¹ Gülendam, “Mehmet Akif’e Göre Müslümanlardaki Ümitsizlik İletisi”, 122.

³⁶² Kur'an-ı Kerim'den Ayetler (Meal- Tefsir) Mev'izeler, 122.

duruşa davet ederek ümitsizlik ve tembellik batağına düşmüş kimselere şöyle serzenişte bulunur:

*Azmimde fütür eylemedim, ye'si bıraktım...
Mâdâm ki dünyadadır elbet bulacaktım...³⁶³*

Ardından şu öğütle devam eder:

*İm'an ile baksak oluyor işte nümâyan,
Sadi bile göstermede bir meslek-i irfan:
Bir gaye-i maksûda şitâb eyleyen âdem
Tutmuşsa bidayette eğer azmini muhkem
Er geç bulacak sa'y ile dil-hânını elbet. (...)
Ye'sin sonu yoktur, ona bir kerre düşersen
Hüsrâna düşersen, çıkamazsın ebediyyen.³⁶⁴*

Akif, “beni ilgilendirmez” ya da “nemelâzım” gibi düşüncelerden sıyrılıp üzerimize düşen vazifeyi hakkıyla yapma konusunda da uyarıda bulunur:

*Emîn olun, bizi me'yûs eden felâketler,
Vazife hissine bigânelik belâsı bütün;
Küçük, büyük “ne vazîfem!” desin de iş yürütün!
O hale geldi ki millet vazifeszlikten:
Vazife hissi de kâfi değil, bugün, cidden.
Evet, onun daha fevkinde ihtiyaç artık...
O ihtiyaç ise: Milletçe bir fedakârlık...³⁶⁵*

Akif, aynı konuda *Safahat*'ın başka bir yerinde şu mısraları kaleme almıştır:

*Karşında ziya yoksa, sağından ya solundan,
Tek bir ışık olsun buluver... Kalma yolundan.
Âlemde ziya kalmasa, halk etmelisin, halk!
Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!³⁶⁶ (...)
Sus ey divâne... durmaz kâinatın seyr-i mutadî.*

³⁶³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 399.

³⁶⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 400.

³⁶⁵ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 619.

³⁶⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 552.

*Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryadı?
Bugün, sen kendi kendinden ümid et ancak imdadı;
Evet, sen kendi ikdamınla kaldır git de bidâdı.
Cihan kânûn-ı sa'yin, bak nasıl bir hisle münkâdı!
Ne yaptın? "Leyse li'l-insâni illâ mâ-se'â" vardı.³⁶⁷*

5. Fikir ve Vicdan Hürriyeti

Döneminde yaşayan aydınların çoğunluğu gibi, Mehmet Akif'in de Sultan II. Abdülhamid'e karşı eleştirel bakan düşünceleri olduğunu görüyoruz. Aslında İslâmcı bir şairin, İslâmcılık düşüncesini benimsemiş ve yönetim, siyaset ve teşkilâtını bu çizgide sistemleştirmiş bir padişaha karşı olması, ilk etapta çelişki gibi gözükabilir. Ancak bu padişah döneminde İslâmcı aydınların fikir ve düşüncelerini rahatça söyleyememeleri, kovuşturmaya tabi tutulmaları, yayın yapmalarına izin verilmediği göz önünde bulundurulacak olursa Akif'in muhalefet safında oluşu makul karşılanmalıdır.

Özellikle *Safahat* adlı eserinin birinci kitabını yayınladığı dönemde Akif gibi birçok aydın toplumsal sorunlar, siyaset ve yönetim hakkında fikirler ileri sürmekteydi. Meşrutiyet (1908) hareketinden önce toplumun siyasetle meşguliyeti çok daha az düzeyde idi. 1908'den sonra Akif'in hayatı, İslâm âlemi ve daha genel anlamda bütün Doğu dünyasının Batı emperyalizmine karşı verdiği mücadeleyle doludur. İnanıldığı hakikat ölçülerine göre, zaman zaman II. Abdülhamid'i de eleştirmiş, bazı fikirlerine ve uyguladığı siyasete karşı çıkmış olsa da vatani, milleti ve insanlık için mücadele etmekten asla vazgeçmemiştir.³⁶⁸

Başlangıçta muhalif olduğu II. Abdülhamid'in tahttan uzaklaştırılması sonrası uygulamaya geçilen Meşrutiyet döneminde de beklediği ortamın temin edilemediğini gören Akif, duyduğu pişmanlığı yazdığı *Âsım* şiirinin bir bölümünde metaforik bir beyitle göstermiş ve zarif bir dille özür dilemiştir. Padişahı semerciye, halkı ise eşeklere benzetmek suretiyle Meşrutiyet dönemindeki sıkıyönetim uygulamalarından duyduğu rahatsızlığı şu dizelerle aktarmıştır:

³⁶⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 544.

³⁶⁸ Nihat Karaer, "Mehmet Akif ve Sultan Abdülhamit", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2011), 131.

*Eşeklerin canı yükten yanar, aman, derler,
Nedir bu çektiğimiz derd, o çifte çifte semer...
Biriyle uğraşırken gelir çatar öbürü:
Gelir ki taş gibi hâin, hem eskisinden iri.
Semerci usta geberseydi... Değmeyin keyfe!
Evet, gebermelidir inkisâr edin herife.
Zavallı usta göçer bir gün âkıbet, ancak,
Makâmı öyle uzun boylu nerde boş kalacak?
Çıracak mı, kalfa mı, kim varsa yaslanır köşeye;
Takım biçer durur artık gelen giden eşeğe.
Adam meğer acemiymiş, semerse hayli hüner;
Sırayla baytarı boylar zavallı merkepler.
Bütün o beller, omuzlar çürür çürür oyulur;
Sonunda her birinin sırtı yemyeşil et olur.
“Giden semerciyi derler, bulur muyuz şimdi?
Ya böyle kalfa değil, basbayağ muallimdi.
Nasıl da kadrini vaktiyle bilmedik, tuhaf iş:
Semer değilmiş o rahmetlininki devletmiş!”³⁶⁹*

Akif'in, sevdiği arkadaşlarından biri olan Ali Şevki Hoca'dan ilham alınarak oluşturduğu Köse İmam, sözüne güvenilen bir şahsiyet olarak takdim edilmektedir. İslâm'ın gerçek yönleriyle anlaşılmadığını düşünen Köse İmam'ın ağzından, II. Abdülhamid'i eleştirmeye devam eder. Hürriyetin yalnızca ilan edilmiş olmasının bir değerinin bulunmadığını, asıl önemli olanın uygulamalarda fark edilmesinin gerekliliğini vurgular:

*Sade hürriyeti ilân ile bir şey çıkmaz;
Fikr-i hürriyeti hazm ettiriniz halka biraz.*³⁷⁰

Öte yandan Akif, bu dönemde askerin eğitimi, hiyerarşik yapı ve ilmiye sınıfında da bozulmaların baş gösterdiğine değinir:

³⁶⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 766.

³⁷⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 453.

*Kalmamış terbiye askerde, nasıl kalsın ki?
Birinin ömrü mülâzımlıkta geçerken öteki,
Daha mektepte iken tayy-ı merâtibte ferik!
Bir müşirlik mi var? Allâhü veliyyü't-tevfik!
Hele ilmiyye bayağından da aşağı bir turşu!
Bâb-ı fetva denilen daire ümmî koğuşu.
Ana karnundan icazetlidir, ecdada çeker;
Yürüsün, bir de sarık, al sana kâdiasker!³⁷¹*

Nihayet, uzun süre savunduğu Meşrutiyet'in bir yarar getirebileceğine dair inancını giderek yitirmeye başlayan şair, bir vaizin ağzından dünyadaki Müslümanların kendilerine bile bir hayrının olmadığı yolunda eleştiride bulunur:

*İyi, lâkin ne kadar beklemiş olsan, işler
Eskisinden daha berbat, iyileşmek ne gezer!
Vatanın takati yoktur yeniden ihmale!
Doludizgin gidiyor baksana izmihlâle!
Ey cemaat, uyanın, el verir artık uyku!
Yok mu sizlerde vatan namına hiçbir duygu?³⁷²*

6. Milli Duyarlılık

Çoğu eserini II. Meşrutiyet döneminin en çalkantılı yıllarında kaleme alan Mehmet Akif, ülkede baş gösteren olumsuz ve ümitsiz ortamla mücadele etme adına toplumsal bir seferberliği hızlandırmak için arayışlar peşinde olmuştur. Bir yanda bazı insanların statüye, güce, gösterişe merakı ve otorite boşluğunu fırsata çevirme çabalarının yanı sıra, ahlâkî bakımdan giderek düzey kaybı yaşayan bir iktidar; öte yanda ise dinî bir yapılanma içinde ve üzerlerinde devletin baskısını devamlı hissedilen, geçim derdine düşmüş yönetilenlerin bulunduğu bir toplum hayatı bulunuyordu. Ordu, maliye, mektep, medrese ve aile kurumu gibi devlet ve vakıflara ait çok sayıda kuruluş bütünüyle çökme durumundaydı. Çıkarıcılığın, fitnenin, haksızlığın, ihtirasın, korkaklığın ve aymazlık gibi davranışların ahlâk değerlerinin önüne geçtiği bir

³⁷¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 499-500.

³⁷² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 513-514.

ortamda, II. Meşrutiyet'ten beklenen iyileşme ve düzelmelerin de olmaması, toplum içinde kutuplaşma ve bölünmelere, ayrıca ideolojik ayrımlara sebep olmuştur.

Ne Doğulu, ne de Batılı olabilmiş bir ülkeyi ve insanını gerçekçi bir biçimde tanımlayan ve tespit eden Akif, yakın tarihimizin en önemli görgü tanıklarından biri olmuştur. Şiirlerinde son dönem Osmanlı'nın Batılı olma ısrarlarının yersiz olduğunu, iki medeniyet arasında sıkışıp kalmanın kök ve kimlik yoksunluğuna yol açacağını ve bunun devleti ve toplumu çürümeyle karşı karşıya bırakacağını ifade etmeye çalışmıştır. Döneminde yaşanan sosyal dejenerasyonu yakın markaja almış, toplumun kültürü, tarihi ve tecrübelerini büyük bir duyarlılıkla şiirlerine yansıtmıştır. Onun en önemli amacı, toplumu bilinçlendirmek, farkındalıklarını ortaya koymalarını sağlamak ve aydınlanmalarına katkı vermek olarak özetlenebilir. Gerçekten de şair, döneminde yaşanan olayların hiçbirine duyarsız kalmamış, toplumu bilinçlendirmek ve yaşananları daha iyi anlamalarını sağlamak için çaba göstermiş, ümitsizlik ve tembellikten derhal sıyrılmaları için elinden geleni yapmıştır.

Görev ve sorumluluğun ne demek olduğunu çok iyi bilen, öz değerlere karşı zaaf gösteren milletlerin nasıl kötü hallere düşeceğini ifade etmeye çalışan şair, bu konuda gereken ikazlarda bulunmakta ve vurdumduymaz tavırları sert bir dille eleştirmektedir:³⁷³

*Fakat bu maskaralıklar devam edip gitmez;
“Adam, benim neme lâzım!” demekle iş bitmez...
Tecellüd eylemesinden yılıp da zındığın,
Ağırca alması, bir fitnedir ki, siddîkin:
Cenab-ı Hakk'a sığınmış o heybetiyle, Ömer.
Emin olun, bizi me'yûs eden felâketler.
Vazife hissine bigânelik belâsı bütün:
Küçük, büyük “ne vazîfem!” desin de iş yürütün!
O hâle geldi ki millet vazifesizlikten:
Vazife hissi de kâfi değil, bugün cidden.
Evet, onun daha fevkinde ihtiyaç artık.
O ihtiyaç ise: Milletçe bir fedakârlık...³⁷⁴*

³⁷³ Taştan, “Mehmet Akif Ersoy'un Dine Dayalı Ahlak Anlayışı”, 42

³⁷⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 619.

Akif, şiirlerine yerleştirdiği sosyal tipleri, kalabalıklar arasından, تنها sokaklardan bulup çıkarır. Bu sosyal tipler, meyhane, kahvehane, bayram yeri, aktar dükkânı, İstanbul'un kenar mahalleleri, cami, vapur, köprü, okul gibi belli bir sosyal çevreye mensupturlar. Şiirlerinde tahayyül edilen mekânlar, bu tiplerin ortaya konması için bir bakıma hazırlık dekorlarıdır. Olayın kahramanlarının yakın gelecekte neler yaşayacakları ve kaderlerinin nasıl şekilleneceği bu mekânlarla sezdirilir. Söz gelimi, İstanbul'un bir kenar mahallesindeki su birikintileri, etrafta viran evler (Küfe), uzun ve bataklık yollar, sıvasız duvarlar, çatısı çökük damlar (Seyfi Baba), çamurlu taşlar, saçağı delik cami şadırvanı (Kör Neyzen), poyrazın kışın bile uğramadığı, yazın sıcakta eriyip akan, baharda ot bitmeyen, kurak ve çamurun eksik olmadığı İstanbul sokakları (İstibâd) gibi anlatımlar, şiirlerde rol alan sosyal tiplerle oldukça uyumludur. Akif, özellikle çocukların, kadınların ve ihtiyarların yoksul, kimsesiz ve sefil hâllerini en canlı örnekleriyle aktarır ve sosyal yaşamdan çekip çıkardığı bu tiplerin, hayatın acımasız şartları sonucu hep bir yanı eksik kalmış kişiler olarak nitelendirir. “Hasta” şiirinde Akif, okul müdürü, doktor, mubassır ve veremli bir çocuk arasında gelişen içler acısı diyalogları ustalıkla nakleder. Bu şiirde, yaşadığı sosyal çevre içinde âdetâ bir “sâil-i âvâre” (başıboş dilenci) gibi muamele gören bu veremli çocuğun, ilgisizlik ve bakımsızlık yüzünden hastalanması ve daha garibi, diğer çocukların yaşaması için kaderine terk edilmesi üzerinde durulur. Hayatın zorlukları karşısında insanın aczini sergileyen bu hasta çocuk, içinde yaşadığı toplumun duyarsızlığıyla yüzleşen, sonunda acı gerçeği kabullenen yoksul ve kimsesiz insanların timsali olur. Şiirde okul müdürü, mubassır ve doktor ise ilerleyen hastalığın karşısında çaresiz kalan ve var olanı kabullenen, insana karşı ilgisiz bir toplumun temsilcisidirler.³⁷⁵

“Küfe” şiirinde de 13 yaşlarında, çelimsiz ve üstü başı perişan hâldeki bir çocuğun okula gidemeyip çalışmak zorunda kalışı trajik bir üslûpla dile getirilir. Bu çocuk da sosyal koşulların kısılcısından kurtulamayıp hayatın ağır yükü altında ezilen, eğitim imkânı verilmeyen bir insan örneğidir. “Hasır” adlı şiirde, girdiği aktar dükkânında alışveriş yapmaya gelenlerin portresini çizer. Toplumun önemli bir kesiminin yokluk ve sıkıntı içinde olduklarını, alışverişlerinde pazarlık etmek zorunda kaldıklarını,

³⁷⁵ Ebru Kavas, “Mehmet Akif Ersoy Şiirinde II. Meşrutiyet İstanbul'unun Sosyal Tipleri”, *J. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu* (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008), 1/179.

borçlarını ödeyemediklerini, para kazanabildikleri tütün üretimi bağlamında artık eski tütünlerin kalmadığını, hatta tütünlerin bozulduğunu, insanların hastalıklarını tedavi ettirmek için doğru ve sağlıklı olmayan yollara başvurduklarını anlatır. Yaşlı ve kimsesiz bir kadının hasıra sarılarak defnedilmesi de şiirdeki bir diğer trajik unsurdur. “Bayram” manzumesinde ise, kolektif bir bilinçaltının ürünü olarak bayram, ülkede yaşanan tüm olumsuzlukların, geçim mücadelesinden doğan feryatların dindiği gün olarak betimlenir. Ortak bir paylaşımın adı olan bayram, bir anlamda insan hayatının en darda olduğu zamanların avuntusudur.

*Kucakta gezdirilen bir karış çocuklardan
Tutun da, tâ dedemiz demlerinden arta kalan,
Asırlar ölçüsü boy boy asâlı nesle kadar,
Büyük küçük bütün efrâd-ı belde, hepsi de var!³⁷⁶ (...)
Koşan, gezen, oturan, maniler düzüp çağırın,
Davullu zurnalı “dans!” eyleyen, coşup bağırın³⁷⁷*

“Seyfi Baba” da toplumun alt tabakalarında yaşam mücadelesi veren ve bakıma muhtaç insanların trajik durumlarını aksettirmesi bağlamında işlevsel bir tiptir. “Kör Neyzen” şiirinde yine bakıma muhtaç, sırtında lime lime olmuş abasıyla, soğuk kış şartlarında çamurlu taşlara yaslanıp inleyen sefil bir adamın hikâyesi konu edilir. Bir şadırvanın içinde, eski bir hasır şiltenin üstünde, gelip geçenin insafına kalmış bu gözleri görmeyen adam, yağmur damlasına aldanışıyla bir kara mizah örneği sunar.

Her seviye, meslek ve kesimden halkın duyuş, bakış, düşünüş ve konuşma tarzı şairin şiirlerinde yansımaları bulur: Zengin-yoksul, dindar-dinsiz, cılız-pehlivan, korkak-kahraman, okumuş-cahil, yerli-yabancı her türden insan, Akif’in şiirlerinde yer bulmuştur. Kimi karşıtılarıyla öne çıkan belli başlı bu sosyal tiplerin yanı sıra, mahalle kahvesinde oturanlar, meyhanede kafayı çekenler, bayram yerini dolduranlar, cenazeyi kaldıranlar, camide vaizi dinleyenler, mahallesindeki suçsuz adam tutuklanırken sessiz kalanlar, saçak altlarına sığınmış uyumaya çalışan evsiz barksızlar, evi sırtında, sokaklarda gezen aileler, serseriler, avareler, haramiler, katiller

³⁷⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 385.

³⁷⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 386.

gibi -sahne arkasını dolduran- figüratif kişiler de sosyal iletiyi anlam alanlarıyla desteklerler.

Mehmet Akif'teki değerler sisteminin bir yansıması olan olumlu tipler, daha çok onun idealize ettiği, kendine göre belli bir anlayış ve yaklaşımla ele aldığı, yeniyi, doğruyu, geleceği temsil eden model tiplerdir. Dönemin öne çıkan olumsuz tipleri ise, hastalıklı dünyalarıyla sosyal gerilime yol açmaktadır. Aradan geçen yüz yılın ardından, aynı sosyal bozukluklar hâlâ varlığını sürdürmektedir. “Birey”in tekelinde “toplum”u yansıtan, belli sosyal zümrelerin temsilcisi olan bu olumlu / olumsuz tipler, II. Meşrutiyet İstanbul'unun sosyal yaşantısını aydınlatan önemli verilerdir. Böylelikle Akif'in, gerçekçi tespitleri ortaya koymada ne denli usta olduğu bir kez daha kendini göstermektedir.³⁷⁸

7. Dostluk ve Arkadaşlık

Mehmet Akif Ersoy, masa başında çalışan, toplumdan uzak, kendi halinde hayatını devam ettiren ve toplumu sırça köşklere izleyen bir şair olmamıştır. Her zaman toplumla iç içe ve aynı havayı teneffüs etmeyi tercih eden Akif, yaşadığı dönemin kültür çevresinde birçok sanatçı ve aydınla temasta bulunmuştur. Bunlardan biri, son dönem Osmanlı'nın önemli fikir adamlarından Ömer Ferit Kam'dır (1854-1944). Kendisi için “*enîs-i rûhum*” dediği Ferit Kam, Akif'in teşvik, gayret ve ısrarıyla yazı yazmaya başlamış, böylelikle geniş bir çevre tarafından tanınma fırsatı bulmuştur.

Yazı yazmada son derece titiz davranan Ferit Kam, Akif'in yardımları sayesinde *Dinî-Felsefî Sohbetler* adlı kitabını yayımlamadan önce Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad'da tefrikaya başlamıştır. *Vahdet-i Vücut* adlı kitabı da yine Akif'in ısrarıyla söz konusu dergilerde yayımlamıştır. Tahir Olgun, Âgâh Sırrı Levend'e yazdığı ve orijinali Nazmi Özalp'ta bulunan bir mektupta bu konuyla ilgili olarak şunları aktarır:³⁷⁹

“Ferit Bey, Meşrutiyet'in ilânına kadar oturduğu Beylerbeyi ahalisiyle Hariciye Nezareti'nin Kalemi'ndeki kâtiplerce tanınmış idi. Fakat bu tanınma, bilmekten ziyade bilmemek demektir. Çünkü komşuları onu görmek ve görüşmekle beraber fazl u kemâlini anlamıyorlar, hatta pek

³⁷⁸ Kavas, “Mehmet Akif Ersoy Şiirinde II. Meşrutiyet İstanbul'unun Sosyal Tipleri”, 182.

³⁷⁹ Çeltik, “Mehmet Akif Ersoy'un Yakın Dostlarından Ömer Ferit Kam”, 320.

fazla bulunan mahviyetiyle vehminden dolayı 'Deli Ferit' diyorlardı. Ferit'i en evvel lâıykıyla tanıyan ve yazı yazmaya âdetâ cebr ile memleket münevverlerine tanıtan merhum Mehmet Âkif olmuştu. Beni de üstâd ile tanıştıran yine Âkif idi"³⁸⁰

Ferit Kam, Safahat'ın üçüncü kitabı "Hakkın Sesleri"ne "*Enîs-i rûhum Âkif'e*" şeklinde başlayan bir takriz yazmıştır.³⁸¹ Mehmet Akif de kitabın başına "*Bize, Dinî Felsefî Musâhabeler gibi muazzam bir eser yazan yâr-ı cânım, üstâd-ı hakîmim Hazret-i Ferîd'in kıymetdâr bir hâtıra-i iltifâtıdır*" notunu koymuştur.³⁸² Akif, "Gece" şiirini de "*Üstâd-ı hakîmim Ferid Beyefendi'ye*" şeklinde ona ithaf etmiştir.³⁸³

Bir gün Fatin Gökmen, Akif'e en neşeli geçirdiği günleri sorunca, "*Pek nâdir olan neşeli bir zamanım Ferit'le geçen musâhabât demleri*" cevabını almıştır. Bu cümle, Ferit Kam'ın Akif için ne derece önemli bir kişi olduğunun en önemli göstergesidir.

Ferit Kam, Akif'in vefatı üzerine 2 Ocak 1937'de Sıdkı Akbaba'ya yazdığı bir mektupta onunla ilgili şunları söyler:

"Âkif, Âkif!. Nihayet o da gitti. Ayaklar altında öldü, eller üstünde mezara götürüldü... Benimle konuştuğu zaman kendisi susmak, beni söyletmek isterdi. O zaman nisbeten daha genç olduğumdan, ben de söylemekten usanmazdım... Görülecek bir işim olsa, bütün varlığıyla matlubımın husûlü için paçaları sıvar, benden çok yorulurdu. Bir derdim olsa devasını bulmak için dünyanın öbür ucuna gitmek isterdi. Hulâsâ Âkif çok kâmil bir insan, çok dürüst, çok hakiki bir dosttu. Aruz gemisine bindi. Bihâr-ı evzân içinde çırpına çırpına adem girdâbının ka'ında karar verdi. Acabâ peşinde koştuğu ideal ne idi? Onu eserleri söyler, bize söylemek düşmez. Şu kadar söyleyebilirim ki onun sâha-i endîşesi koca bir milletin varlığıyla dolmuş, o sâhada kendisine ayak ilîştirecek yer kalmamıştı."³⁸⁴

³⁸⁰ M. Nazmi Özalp, *Ömer Ferit Kam* (İstanbul: MEB Yayınları, 2000), 61.

³⁸¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 565-566.

³⁸² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 565.

³⁸³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 886.

³⁸⁴ Özalp, *Ömer Ferit Kam*, 53-55.

Akif, dostluk ilişkilerinde vefalı davranır, sevdiklerine bağlanır, onların hoş görmediği ve prensiplerine karşı olan zaaflarına dahi katlanırdı ki, alkolü bırakamayan Neyzen Tevfik de dostlarından ve kendisine yarenlik ettiği ender arkadaşlarından biridir. Mehmet Akif'in kızı Feride Akçor'a göre Neyzen Tevfik ve kardeşi Şefik, Akif'in en sevdiği, beraber vakit geçirdiği yakın dostları arasındadır. Eğitim için İstanbul'da bulunan Tevfik, burada İstiklâl Marşı şairi Mehmet Akif Ersoy'la tanışmıştır. Akif, Neyzen'i Edirneli Kocabaş Arif, Tanburî Aziz, İzmirli Hafız Ahmet, Beylikci Nasır Bey, oğulları Haşim, Selâhaddin Bey gibi zamanın ünlü kişileriyle tanıştırmıştır. Kısa bir zaman içerisinde şehirde çok sayıda davetlere katılarak ney üflemeğe başlayan Neyzen'in ünü kısa zamanda herkes tarafından duyulmuştur. Mehmet Akif, İstanbul'da Neyzen'i tanınmış kişilerin içinde bulunduğu davetlerden birine götürmüştür. Bu daveti Neyzen Tevfik şöyle anlatmaktadır:³⁸⁵

Akif Bey beni bir gece Baytar İbrahim Bey'in evine götürdü. İbrahim Bey Fuad Paşa türbesi civarında bir evde oturuyordu. O gece güzel sohbet ettik. Çaldık, okuduk. Ayrılırken İbrahim Bey bana bir Hafız divanı hediye etti, Akif'e de bir Rubaiyat-ı Hayyam verdi.

Mehmet Akif, Neyzen Tevfik ve kardeşi Şefik'i çok severdi. Aralarında yaklaşık olarak altı yaş kadar fark bulunan Akif ile Neyzen arasında dostça bir ilişki vardır. Akif'in Neyzen Tevfik'e ve kardeşi Şefik'e tıpkı bir ağabey, hatta baba gibi olduğunu ve büyük bir muhabbet duyduğunu Eşref Edib şu şekilde ifade etmiştir:

“Üstadın çok sevdiklerinden biri de Baytar Şefik. Onu evlâd gibi severdi. Onun tahsil ve tekemmülü hususunda üstadın çok himmet ve tesiri vardır.” Kardeşi Neyzen Tevfik'in de yetişip ilerlemesinde Akif'in oldukça çok emeği vardır. Ondaki kabiliyeti görmüş, onun iyi yetişmesi için çalışmış, ona çok şeyler öğretmiştir. Şefikle Tevfik'i Akif, tıpkı çocukları gibi sever. Onların okul hayatlarına devam etmeleri konusunda özen gösterir. Şefik Vefa İdadisine devam eder. Tevfik ise devamlı olarak ney üflemeğe meşguldür. Haftanın belirli zamanlarında Akif'in Sarıgül'deki evinde vakit geçirirler. Üstad Neyzeni yakın arkadaşlarına tanıtır. Edirneli Kocabaş Arif, Tanburî Aziz, İzmirli Hafız

³⁸⁵ Selman Yaşar, Mehmet Akif ve Neyzen Tevfik, *1.Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu* (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008), 2/721.

Ahmet, Beylikci Nasır Bey, oğulları Haşim, Selâhaddin beyler ve diğer bazı zevatla Neyzen tanışıyor. Musikîşinaslar beraberce musikî fasılları yaparlar. Şefik de tam aksine derslerine çalışıyor. Fakat Tevfik boş vermiş tavırlar sergiler. Eğlenceye kendini verir. Okul kitaplarını bir kenara bırakır. Bu durumuna üzülen Akif, kendisine darılır. Bu sıralarda Neyzen'in Mısır'a kaçtığı haberini alır. Üstad Şefik'in okul hayatına devam etmesinde ona elinden geleni yapar. İdadiyi bitirdikten sonra onu Mülkiye Baytar mektebine yerleşmesine yardım eder Şefik bugün en yüksek bir fen müessesesinin (bakteriyoloji hanenin) başında bulunmaktadır.”³⁸⁶

Şefik'in Baytar Mektebi'ne yerleşmesine yardımcı olan Akif, önce ebeveyni olmuş, devamında okulunda “Kitabet” derslerine girmek suretiyle hocası olmuş, mezun olduktan sonra meslektaş ve çok yakın bir dostu olmuştur. Ancak Neyzen'in hal, hareket ve davranışlarından pek memnun olmayan Akif, onun seçtiği hayat tarzını bırakması konusunda çok çaba göstermiştir. “Hersekli Ârif Hikmet” adlı şiirinde Akif, Neyzen Tevfik'in vurdumduymaz ve avare haline vurgu yapmıştır:

*Hazretin defni uzun sürmeyerek pek öyle,
Ben çekildim oradan Neyzen-i âvâre ile.³⁸⁷*

Mehmet Akif ve Neyzen Tevfik'in, karakterleri, duruşları ve yaşama dair düşünceleri birbirlerine tamamıyla zıt olmasına rağmen, aralarında sıkı bir dostluk da vardır. Akif, Neyzen Tevfik gibi muhteşem bir kabiliyetin sorumluluk anlayışının yeterli olmamasına, kendini alkole kaptırmasına kızmakta ve ona acımaktadır. Neyzen de Akif'i hiç kıramamış, kötü alışkanlıklarını bırakma konusunda ona bazı sözler vermiş, ancak bu sözleri tutmakta çok zorlanmıştı. Akif, buna rağmen Neyzen'e hep anlayışlı, hoşgörülü ve bağışlayıcı bir tavır takınmıştır. Neyzen bu durumu şu cümlelerle açıklar:

“Rahmetli Mehmet Akif, bütün o fitrî kıymet ve kabiliyetine rağmen, çocukça izharı saffet eylemekten hâlî kalmazdı ve bütün ömrünce de bundan kurtulamadı. Bana meyhaneye ayak basmayacağıma dair yemin ettirmesi de bu safiyetinin bir tezahürüydü. Benim gibi iradesi zaman

³⁸⁶ Eşref Edib, *Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları* (İstanbul: Âsar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1938), 225.

³⁸⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 241.

zaman tahteşşuurundaki gizli kuvvetin zebunu, bütün hayat mahkûmu olan bir biçareye hiç böyle yemin ettirilir miydi? Nitekim: daha 48 saat geçmeden, o yemin tehlikeye düşmüş ve beni, şeytanî olduğu kadar gülünç bir harekete mecbur etmişti.”³⁸⁸

Neyzen’in bu yönüyle ilgili olarak Mehmet Akif, *Safahat*’ta, “Neyzen Tevfik’in üç bin dört yüzüncü tövbesinden istifası münasebetiyle” notunu düşerek “Derviş Ahmed” adlı bir şiir yazmıştır. Akif’in şiirinin ilk bölümü şöyledir:

*“Bir ömürdür içiyorsun, bırak artık şunu!” der;
Derviş Ahmed bu hidâyetle hemen tevbe eder.
Ama bir tevbe ki: Binlikleri çarpar duvara;
Tas, çanak, testi, perişan, serilir tahtalara.
Rakı tufanı, su girdabı alırken odayı;
Anaforlarla dönerken mezeler firdolayı;
Bir kerametle dedem postu oturtup sedire,
Oradan, mest-i zafer, bakmaya başlar seyire.
Başlar amma, pek uzun boylu seyirden bıklılır...
Derviş Ahmed de bizim, öğleye varmaz, sıkılır.
Kalkar olmaz, yatar olmaz, döner olmaz dediği;
Neyle doldursa o bir türlü kapanmaz gediği?
Zikreder, vahdete girsem diye zorlar, giremez;
Hû çeker, sîne döver, hiçbiri eğlendiremez.
Saatin ömrü soluktan da kısıyken, hani, dün,
O, ne yıllar devirir, saniye geçtikte bugün!
Devrilen devriledursun, dedem “İllâllah!” der;
Camı sarsar, damı sarsar tepinirken ter ter!
Bu kadar velvele oynatsa yerinden ya biraz,
Ne harun şey ki zaman hiç yürümez, hiç tunmaz!³⁸⁹*

³⁸⁸ Muhittin Kutbay, “Neyzen’in Hayatından Notlar”, *Bütün Cepheleriyle Neyzen Tevfik*,. haz. Hilmi Yücebaş (Kocaeli: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık T.L.Ş., 1958), 50-52.

³⁸⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 930.

B. VATAN SEVGİSİ

Akif'in şiirlerinde “vatan” sevgisi ve düşüncesinin ayrı bir yeri ve değeri vardır. Onun birçok şiiri “vatan” düşüncesi çerçevesinde şekillenmiştir. Aslında *Leyla* isimli manzumesinde muhteşem bir aşk hikâyesinden bahsedilmez. Şiir, bir kişinin karşı cinse duyduğu aşk ve sevdâ değil, sadece vatan sevgisi ve aşkı üzerine kurulmuştur.

Açıktır ifade etmek gerekir ki, Akif, Türk tarihinin gelmiş geçmiş en gözde destan şairlerinden biridir. Türk Milleti adına büyük önem arz eden, düşünce ve duyguları harekete geçiren nitelikli şiirlerinde vatan sevgisi fazlasıyla yer almaktadır. “Vatan şairi” olarak anılmasının sebeplerinden biri, şiirlerinde “vatan” kavramını yalnızca sıradan bir toprak parçası olarak görmemesidir. Onun şiirlerinde sıklıkla kullandığı millet, dil, birlik-beraberlik, özgürlük, bağımsızlık ve hürriyet kavramları çoğu zaman vatan sevdasıyla birlikte zikredilmektedir.³⁹⁰ Onun vatan içerikli şiirleri bir yana, sadece kaleme almış olduğu “İstiklâl Marşı” bile vatan sevgisini tescilleyen bir muhtevaya sahiptir.

İstiklâl Marşı'nda ana tema olarak *vatan* ve *bayrak* kavramları dikkat çekmektedir. Akif'e göre bu iki kavram son derece önemli kutsal değerlerdir ve bunların korunması, yükseltilmesi ve yaşatılması vatani müdafaa etmek kadar elzemdir.

Yazıldığı ilk günden beri Türk milletinin ruhuna dinamizm katan ve toplumsal coşkumuzu katmerleştiren İstiklâl Marşı'nda Akif, inancının simgesi olarak *sancak* kelimesine yer vermiştir ki, bu sözcükle yıldız kastedilmektedir. Marşta ayrıca Türk Milletine olan bağlılığı, güveni ve inancını da yansıtan Akif'in, bundan önce kaleme aldığı Çanakkale destanında da bu inancının izlerini gözlemlemek mümkündür. Çanakkale şehitlerine ithafen yazılmış bu şiirinde Akif, Türk askerine seslenmektedir:

Cehennem olsa gelen göğsümüzde söndürürüz;

Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz yürürüz!

Düşer mi tek taşı sandın, harîm-i namusun;

*Meğerki harbe giren son nefer şehit olsun!*³⁹¹

³⁹⁰ Filiz İlknur Cuma, “Mehmet Akif Ersoy ve August Heinrich Hoffmann Von Fallersleben'in Şiirlerinde Vatan Düşüncesi: İstiklâl Marşımızın ve Alman Milli Marşının Karşılaştırmalı Bir İncelemesi”, 287.

³⁹¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 79.

Bu ifadelerde askerleri yüreklendirip gayretlendirmek ve vatan sevgisini ruhlarında hissetmelerini sağlamanın amaçlandığı anlaşılmaktadır.

“*Medeniyyet denilen kahpe, hakikat, yüzsüz...*”³⁹² gibi bazı mısraların İstiklal Marşı’yla benzeştiği görülmektedir. Akif, vatan duygusunu coşkulu bir biçimde işlediği bu şiirdeki her bir mısrayı okurken duyduğu his ve heyecanı okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Ayrıca “*Bu toprakları...*” diyerek seslenmesinde de vatan imgesi güçlü bir şekilde hissedilmektedir.

*Kahraman ırkıma bir gül ne bu şiddet bu celal!
Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlal*³⁹³

Marşta *ırk* kelimesine iki kez yer verilmiş ve bu ifade ile Türk Milleti ve vatan toprağı kastedilmiştir. Burada “*vatan*” kelimesi, düşman ayağı altında çiğnenen toprak ya da baba ocağı olarak karşılık bulmaktadır.³⁹⁴ O, sıradan bir topraktan çok farklıdır ve değeri çok büyüktür:

*Bastığın yerleri toprak diyerek geçme tanı,
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatani.*³⁹⁵

Akif, yurdumuzun yalnızca sıradan bir kara parçası olarak görülmemesi gerektiğinin altını çizmiş ve bunun yanı sıra vatanımıza evlat gibi sahip çıkılması lazım geldiğini belirtmiş, halkımızdan da yek-vücut halinde birlik ve beraberlik içinde olmasını istemiştir.

Milli Marşımızın kabul edilmesi ile Büyük Taarruz’un başlaması arasında yaklaşık bir yıl vardır. Taarruz öncesi İstiklâl Marşını yoğun duygularla kaleme almış ve yurdumuzun düşmanların elinden kurtulması için son derece dik bir duruş sergilemiştir. Akif, bu vatani her şeyin önünde tutan birisidir:

*Câni, cânânı bütüin vârimı alsın da Hüdâ,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüdâ...*³⁹⁶

³⁹² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 789.

³⁹³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 862.

³⁹⁴ Cuma, “İstiklal Marşımızın ve Alman Milli Marşının Karşılaştırmalı Bir İncelemesi” 290.

³⁹⁵ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 863.

³⁹⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 863.

Akif, bu muhteşem ülkede yaşayıp her nimetinden faydalanmasına rağmen, vatanına karşı sorumluluklarını yerine getirmeyenlere karşı oldukça kızgındır:

*Vatan muhabbeti millet yolunda bezl-i hayat;
Hülâsa, aile hissiyle cümle hissiyat;
Mukaddesatı için çarpınan yürekte olur.
İçinde leş taşıyan sineden ne hayr umulur?
Vatan felâkete düşmüş... Onun hamiyeti cûş
Eder mi zannediyorsun? Herif: Vatan-ber-düş
Bulunca kendine bir yer, doyunca kör boğazı,
Kapandı gitti, bakarsın ki, nekbetin ağzı.
Fakat, sen öyle değilsin: Senin yanar ciğerin
“Vatan!” deyip öleceksin semada olsa yerin
Nasıl tahammül eder hür olan esaretine?
Kör olsun ağlamayan, ey vatan, felâketine!³⁹⁷*

Vatanın, sıradan ve basit bir toprak parçası olmadığını şiirlerine defalarca taşıyan Akif, bu kavramın varlığımız, kutsal değerlerimiz, şerefli geçmişimiz ve geleceğimizin sembolü olduğunu, vatani kaybetmek demenin aslında her şeyin elden gitmiş olması manasına geldiğini, bu güzel yurdun ellerinden gitmesine göz yumanların ise sefil ve rezil olduklarını ifade etmiştir:³⁹⁸

*Enbiya yurdu bu toprak; şüheda burcu bu yer;
Bir yıkık türbesinin üstüne Mevlâ titrer!
Dışı baştanbaşa bir nesl-i kerîmin yâdı;
İçi boydan boya milyonla şehid ecsâdı.
Öyle meşbû'-i şehadet ki bu öksüz toprak;
Oh, bir sıkısa adam otları, kan fışkıracak!
Böyle bir yurdu elinden çıkaran nesl-i sefil,
Yerin üstünde muhakkar, yerin altında rezil!*

³⁹⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 623.

³⁹⁸ Metin Ceylan, “Mehmet Akif’in Şiirlerindeki Sosyal Mesajlar”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*, ed. Gökay Yıldız vd, (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008), 2/908.

*Hem vatan gitti mi, yoktur size bir başka vatan;
Çünkü mirasyedi sâil kovulur her kapıdan!*³⁹⁹

Kurtuluş Savaşı sırasında Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgal edildiği ve birçok insanın zor durumda kaldığına ilişkin duyumları alan ve derinden sarsılan Akif, hemen içindeki sonsuz üzüntüyü anlatabilmek için “Bülbül” şiirini kaleme alır. Bu şiirde yoğun bir vatan sevgisini işleyen ve hayatın, düşüncelerin, kısacası her şeyin vatanına ve milletine adanması gerektiğinin altını çizen Akif'in bu vatan aşkı, en sevdiğini kaybetme korkusuyla onu adeta Mecnun'a çevirmiştir. Onun, büyük yas ve ıstırap içinde kıvranan ruh hali mısralara şöyle dökülmüştür:

*Hayır, matem senin hakkın değil. Matem benim hakkım:
Asırlar var ki, aydınlık nedir, hiç bilmez âfâkım!
Teselliden nasibim yok, hazan ağlar baharımda;
Bugün bir hânümansız serseriyim öz diyarımda!
Ne hüsrandır ki: Sark'ın ben vefâsız, kansız evlâdı,
Serâpâ Garb'a çiğnettim de çıktım hâk-i ecdadı!
Hayalimden geçerken şimdi, fikrim herc u merc oldu,
Selâhaddin-i Eyyûbî'lerin, Fatih'lerin yurdu.*⁴⁰⁰

Ecdadından emanet kalan bu muazzez vatan parçası ve bu ilk payitahtın Batı'yı temsil eden Yunanlılar tarafından ayaklar altına alınmış, mümin gönülleri coşturan ezanların artık susmuş, yerine çan seslerinin her yerden duyulur hale gelmiş olmasından oldukça kahırlanan Akif, bu yetmezmiş gibi, Osman Gazi'nin türbesinde kabrinin çiğnenmiş olmasına dayanamaz ve bu kadar puslu bir havada yas tutması gerekenin bülbül değil, ecdadının emanet olarak bıraktığı mirasına sahip çıkamayan kendisini sorumlu tutar:

*Ne haybettir ki: vahdet-gâhı dinin devrilip, taş taş,
Sürünsün şimdi milyonlarca me'vâsız kalan dindaş!
Yıkılmış hânümanlar yerde işkenceyle kıvransın;
Serilmiş gövdeler, binlerce, yüzbinlerce doğransın!
Dolaşsın, sonra, İslâm'ın harem-gâhında nâ-mahrem...
Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem!*⁴⁰¹

³⁹⁹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 515-516.

⁴⁰⁰ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 867.

⁴⁰¹ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 867.

Bir toplumun bağımsızlığını kaybetmesi durumunda başına neler gelebileceğini anlatmaya ve onları uyarmaya çalışan Akif'e göre, vatanın işgali ve dolayısıyla halkın bağımsızlığını kaybetmesi, yaşanabilecek en kötü sonuçtur. Bu sebeple vurdumduymazlık ve yaşananlara sessiz kalmak, ona göre, bağımsızlık ve istiklâl mücadelesinin kaybedilmesini hazırlayan en önemli sebeptir:

*Öyle iğrenç olacak akıbetin manzarası!
Ki, tasavvur bile vicdanların yüz karası!⁴⁰²
Ey cemaat, uyanın! Yoksa, hemen gün batacak.
Uyanın korkuyorum... Leyl-i nedamet çatacak⁴⁰³
Hem vatan gitti mi, yoktur size başka vatan;
Çünkü mirasyedi sâil kovulur her kapıdan!⁴⁰⁴*

Bağımsızlık ve istiklâl kavramlarını içselleştirmeyen ve anlamlandırmayan milletler yok olmaya mahkûmdur. Vatanın bir parçası bile istilâ edilse, o ülkede artık bütünlükten söz edilemez. Ayrıca esaret altında yaşayan milletler, onlara ne emir verilirse yapmak zorundadırlar. Bu bilince sahip olan Akif, halkını sürekli bilinçlendirme yoluna gitmiş, bağımsızlıklarını kaybeden toplumların tarih boyunca başlarına neler geldiğinin pek çok acı misalinin olduğuna değinmiş, buna örnek olarak da Endülüs'teki o muhteşem medeniyetin tarumar edilmesini göstermiştir. Orada yaşayan Müslüman halkın sefahat içine düştüklerini, birlik ve beraberliklerini koruyamadıklarını, bağımsızlıklarının kıymetini bilemediklerini, müteyakkız olmadıkları için düşmanın pususuna yakalandıklarını ve buna cevap vermek için fırsat bulamadıklarını ifade ederek bu yaşanan çok büyük acıdan ders alınması ve iş işten geçmeden önlem alarak ihtiyaç halinde kadın-erkek olarak topyekün düşmana karşı savaştan kaçınılmaması gerektiğinin altını çizer.⁴⁰⁵ Zira ona göre, bağımsızlık bir kez kaybedildiğinde artık tekrar kazanılması mümkün olmayacak derecede zordur.

*“Allah'a dayandım!” diye sen çıkma yataktan...
Mânâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdân!
Ecdadını, zannetme, asırlarca uyurdu;*

⁴⁰² Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 516.

⁴⁰³ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 515.

⁴⁰⁴ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 516.

⁴⁰⁵ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 515.

*Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?
Üç kıtada, yer yer, kanayan izleri şahit:
Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücahit.
Álemde tevekkül demek olsaydı “atâlet”,
Mirâs-ı diyanetle yaşar mıydı bu millet?
Çoktan kürenin meş'al-i tevhîdi sönerdi;
Kur'ân duramaz, nezd-i İlahi 'ye dönerdi.
“Dünya koşuyor” söz mü? Beraber koşacaktın;
Heyhât, bütün azmi sen arkanda bıraktın!
Madem ki uyandın o medîd uykularından,
Bir parçacık olsun, hadi, hiç yoksa kımıldan.
Esendekiler leş diye çiğner seni sonra;
Ba'sin de kalır ta gelecek nefha-i Sür'a!
Çiğner ya, tabîi, ne düşünsün de bıraksın?
Bir parça kımıldan, diyorum, mahvolacaksın!
Dünya, koşuyorken yolun üstünde yatılmaz;
Davranmayacak kimse bu meydana atılmaz.
Müstakbeli bul, sen de koşanlarla bir ol da;
Mâziyi fakat, yıkmaya kalkışma bu yolda.
Ahlâfa döner, korkarım, eslâfa hücumu:
Mâzisi yıkık milletin âtisi olur mu?
Ey yolcu, uyan! Yoksa çıkarsın ki sabaha:
Bir kupkuru çöl var; ne ışık var, ne de vaha!⁴⁰⁶*

Soyu ve kökü sağlam olan, hiçbir milletin boyunduruğu altında yaşamayı kabul etmeyen Türk Milleti, azmi, cesareti, imanını ve vatan sevgisi sayesinde Avrupa'nın dört bir yanından gelen ve Türkleri tarihten silmeyi amaçlayan düşmana karşı vatani müdafaa etmeyi başarabilmiştir. Akif, bütün bir dünya bir araya gelse, karadan ve denizden en ağır bir şekilde üzerimize gelse dahi, imanımız, vicdanımız ve özellikle vatan sevgisiyle buluşan sinelerimiz sayesinde düşmanın bir şansı olamayacağını şöyle ifade ediyor:

Düşer mi tek taşı sandın harîm-i namusun?

⁴⁰⁶ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 854-855.

*Meğer ki harbe giden son nefer şehit olsun.
Şu karşımızdaki mahşer kudursa, çıldırsa;
Denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa;
Bu altımızdaki yerden bütün yanardağlar,
Taşıp da kaplasa âfâkı bir kızıl sarsar,
Değil mi cephemizin sinesinde iman bir
Sevinme bir, acı bir, gaye aynı, vicdan bir
Değil mi sinede birdir vuran yürek... yılmaz!
Cihan yıkılsa emin ol bu cephe sarsılmaz!⁴⁰⁷*

⁴⁰⁷ Bk. *Safahat*, haz. Necmettin Turinay, 79.

SONUÇ

19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin özellikle idarî, sosyal, ekonomik, askerî ve ilmî bakımdan son derece büyük savrulmalar yaşandığı, halkı derinden etkileyen önemli olaylarla karşı karşıya kalındığı bir dönemin en önemli tanıklarından biri olan İstiklâl Marşımızın güzide şairi Mehmet Akif Ersoy, ailesinden güzel bir terbiye almış ve geniş bir ilmî ve edebî muhitte yetişme şansı bulmuştur. Karakter olarak haksızlığa asla tahammül edemeyen, döneminin problemlerine sessiz kalmayan, dinî ve ahlâkî değerlere sınıksız yapışan, doğruluk ve dürüstlük ilkesinden asla taviz vermeyen ve özellikle vatanın selâmeti için çırpınan Akif, bir davanın temsilcisi olarak haksızlık karşısında susanın, ancak dilsiz şeytan olduğuna dair inancıyla, yaşadığı dönemin diğer düşünür, aydın ve şairlerinden farklı bir konumda bulunmaktadır.

Allah Teâlâ'nın kusursuz olarak yarattığı dünya, maalesef insanoğlu tarafından zaman zaman yaşanmaz hale getirilmektedir; aynı şekilde fitrat olarak tertemiz, iyilik ve güzelliklere yatkın olarak yaratılan insan da yaptığı tercihlerle genelde kötülük ve çirkinliklere sürüklenmekte ve kendi mutluluk ve huzurunu yok edebilmektedir. Akif, sahip olduğu birikimle, İslâm'ın temeli sayılabilecek dürüstlük ve ahlâkî anlayışın yeniden vücut bulması için halkını şuurlandırmaya çalışmış ve bunun için çok yetenekli olduğu yazma (şiir ve düz yazı) ve konuşma (vaaz ve nasihat) araçlarına müracaat etmiş ve bu bakımdan oldukça etkili ve önemli bir misyon icra etmiştir.

63 yıllık ömrünü inancı doğrultusunda sınıksız yaşayan ve bir ahlâk adamı olarak da tanımlayabileceğimiz Akif, İslâm'dan beslenen ahlâkî değerleri güçlü bir şekilde içselleştirmiş, kendisinden çok halkın da dertlerini önemseyen, bununla kalmayıp dertlere çareler üreten bir dava adamıdır. Davası uğrunda hayatını mücadeleye adanması sebebiyle aktivist ve aksiyoner özelliğiyle öne çıkan şair, ümidini giderek kaybeden ve yanlış bir kader anlayışına yuvarlanmakta olan milleti ve dindaşlarını, karanlığa doğru sürüklenen İslâm medeniyetinin aydınlığıyla yeniden buluşturmanın sevdasıyla dolu olmuştur.

Birçok iniş-çıkış ve çileler dolu ömrünü herhangi bir menfaat gözetmeksizin, içinde yaşadığı toplumda yoğun olarak görülen ahlâkî dejenerasyona rağmen, bu konudaki duruşunu asla kaybetmemiş ve toplumun ahlâkî erozyonuna sessiz kalmamış, aksama gözlemediği bütün hususların daha büyük sorunlara dönüşmemesi için bir sanatkâr titizliğiyle kalemine sarılmıştır.

Şiirlerinde Doğu'nun geri kalmışlığına dair de duyarsız kalmadığı anlaşılan Akif, gündün güne savaşlar sebebiyle kaybedilen vatan topraklarının acısını derinden hissetmiş ve Ertuğrullar, Osmanlar, Orhanların doğup büyüdüğü bu toprakların elden çıkışına fazlasıyla üzülmüştür.

Ahlâkî değerlerini kaybetmiş fert ve toplumların tedbir alınmaması durumunda büyük bir çöküntüyle karşı karşıya kalacağını anlatan şiirler ve yazılar kaleme alan Akif'in ahlâk anlayışında inandığı dinin emir ve yasakları ağırlıklı olarak yer almaktadır. Fert ve toplum hayatını düzenleyen birçok ahlâkî değeri emreden Kur'ân-ı Kerim âyetlerine rağmen, daha çok dünyaya kendini kaptıran inananların bu değerlerden uzak düşüklerini eserlerinde aksettiren Akif, kendi kültür ve medeniyet değerlerine Batılılaşma uğruna yabancılaşmanın fert ve toplumda ahlâkî problemlerle karşı karşıya bıraktığı kanaatindedir.

Milletleri ayakta tutan en önemli hususların başında ahlâkî değerlerin geldiği, bu bağlamda adaletsizliğin olmadığı bir yerde zulmün, ilmin olmadığı yerde cehaletin, vicdanın olmadığı yerde duyarsızlığın galebe edeceği, ahlâkî değerlerin yükseltilememesi durumunda fert ve toplum hayatını tehlikelerin beklediği ve hatta milletin bekâsını tartışılır hale getirebileceği düşüncesindedir.

Aslî özelliklerini kaybettiğini, geçmiş kültürümüzün önemli sosyal mekânlarından biri olan kahvehaneleri, batakhanesi ve pislik yuvaları olarak değerlendiren Akif, toplumun önemli bir kesimini yozlaştıran, beden ve ruhlarını kirleten, tembelliğin, sefilliğin ve uyuşukluğun cirit attığı bu yerlerin acilen kaldırılmasını istemiştir. Meyhane hakkındaki fikirleri de bu yerlerden farklı olmayan Akif, kâinattaki hiçbir şeyin sebepsiz ve boşu boşuna yaratılmadığını, bu sebeple insanların, zamanlarını kahve ve meyhane köşelerinde geçirmemeleri gerektiğine inanmıştır.

Fert ve toplumun sağlıklı ve huzurlu bir bünyeye sahip olması için ahlâkî değerlerin son derece gerekli ve önemli olduğunu düşünen Akif, bu değerlerin kaybedilmesini bir

insan için ruhun, bir millet için de varlığının yitirilişi olarak nitelendirmiştir. Dinî ve ahlâkî değerler, millet ve toplumlar için bir vücudun iskeleti olduğu, devletler ve milletlerin bundan dolayı zayıflayıp yıkıldığı, toplumun her noktasına sirayet eden adaletsizlik, dürüst olmama, tembellik, yanlış kader anlayışı, ümitsizlik, bencillik, vurdumduymazlık ve vefasızlık gibi değerlerin iman sahibi kişilerde asla bulunamayacağı kanaatinde olan Akif'e göre, ahlâkî yozlaşmaya yol açan bu tür davranışlardan kurtulabilmek, dinî ve ahlâkî değerlerin gerçek niteliğini kavrama ve hayata geçirme ya da daha kısa bir ifadeyle öze dönüşle mümkün olabilecektir.

Safahat'ta yer alan “*Ey cemâat, yeter Allah için olsun, uyanın!*” ve “*Hiç sıkılmaz mısınız Hazret-i Peygamberden?*” ifadeleriyle Akif, tedbir alıp durumun düzeltilmemesi durumunda Resulullah'ın ruhunun bizden davacı olacağını altını çizmiş, insanda Allah korkusu olmadan vicdanın ve irfanın herhangi bir tesiri olmayacağını, hatta insanı hayvandan ayıran duygu ve davranışın ahlâk olduğunu, dolayısıyla vicdanı ve irfanı olmayanın gerçek anlamda ahlâkî da olmayacağından, hayvandan bir farkı bulunmayacağını belirtmiştir. Ayrıca Akif, şiirlerinde vatan ve millet sevgisini dopdolu yaşamamanın ve bunlar için büyük bir heyecanla çalışmamanın da ahlâksızlık anlamına geleceğini eklemiştir.

Gerçek İslâm'ın, bidatsiz, hurafesiz, sahih ve sağlam haliyle yaşanması, ancak Batı'nın ilim ve teknolojisinin de ihmal edilmemesi gerektiğini savunan Akif, eserlerinde Osmanlı'nın son döneminde gözlemlediği ahlâksız tavırları belirtmiş ve bunların devletin sonunu hazırladığını ifade etmiştir.

Şiir ve yazılarında toplumda yaygınlık kazanan yanlış kadercilik anlayışını ciddi şekilde eleştiren Akif'e göre, bu anlayış da bir bakıma ahlâksızlıktır. Yaşanan felâketler karşısında anlamsız bir şekilde bunların Allah'tan geldiği için boyun eğilmesi gerektiğine dair düşünceleri asla kabul etmeyen şair, aksine bunun bilgisizlik, tembellik, tedbirsizlik ve hatta akılsızlıktan başa geldiğini vurgulamış, bu tür davranışların ahlâkî değerlerimizi erozyona uğrattığını ve müslümanların vakar ve yüceliklerini kaybetmelerine yol açtığını zikretmiştir.

Müslümanların İslâm ahlâkını yeterince benimseyip yaşamadıklarını düşünen Akif, bu konuda Japonların bizden daha iyi bir örnek sergilediklerini, “*Siz gidin İslam'ın saflığını temizliğini Japonlarda görün*” diyerek dinleri Budizm olsa bile, İslâm'ın

ruhunun orada yayılmış olduğunu, o küçük boylu büyük milletin Müslümanlığın esaslarını yaşadığı ve koruduğunu, “tevhid”i de kabul etmeleri durumunda gerçek Müslüman kimliğine bürünebileceğini belirtmiş, kısacası kendisinin tavsiye ettiği İslâm ahlâk anlayışının Japonlar tarafından yaşandığını aktarmıştır.

Son olarak belirtmek gerekir ki, Mehmet Akif, yazdığı manzum ve mensur eserleriyle yaşadığı dönemin ahlâk anlayışı konusunda ciddi eleştiriler getirmiş, yapıcı önerilerde bulunmuş ve dönemindeki toplumun her derdine ve sıkıntısına tercüman olmuş bir şairdir. Onun eserleri ve coğrafyanın birçok yerinde bizzat aktif görev aldığı faaliyetler dikkate alındığında vazifesini hakkıyla yerine getirmiş ve vatanına borcunu ödemiş bir Müslüman kimliğiyle karşılaşmaktadır. Onun ahlâka ilişkin bütün söylemleri ve anlayışının temelinde; sahih ve hurafelerden arındırılmış bir dindarlık, bu dinî anlayıştan beslenen ahlâk ilkeleri, fert ve toplumun dirlik ve düzenliği için ahlâkî erdemlere bağlılık, hayatta ne yaşanırsa yaşansın, ümitsizlik girdabına düşmemek, Allah korkusunu yitirmemek ve son olarak tembellik ve uyuşukluktan arındırılmış çalışkanlık ve dürüstlük gibi meziyetlerin bulunduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim ve Abdulkadiroğlu; Nuran. *Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri (Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad Mecmuaları'nda Çıkan)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Acar, İsmail. *Açıklamalı İstiklâl Marşı ve Gençliğe Hitabe*. İstanbul: Kilim Matbaacılık, 2005.
- el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Adıyaman, Halil. "Bir Özdeşlik Kişisi Olarak Safahat". *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*. ed. Gökay Yıldız vd, 1/881-887, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Akbaş, A. Vahap. *Mehmet Akif Düz Yazılar Makaleler, Tefsirler, Vaazlar*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2011.
- Akçay, Mustafa. "Mehmet Akif Ersoy'un Temel İnanç Esaslarına Bakışı". *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Gökay Yıldız vd. 1/563-572. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Akpınar, Soner. "Safahat'ta Ahlakî Öğeler". *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Gökay Yıldız vd. 1/737-746. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Akyüz, Kenan. *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2015.
- Aktaş (Yazıcı), Fatma Sultan. *Mehmet Akif Ersoy'un Safahat İsimli Eserindeki Ahlak Anlayışı İle İlgili Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Altıntaş, Ramazan. "Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri". *Dini Araştırmalar Dergisi* 3/7 (2000), 113-136.
- Amanoğlu, Ebülfez. "Mehmet Akif'in Milli Mücadele Dönemindeki Edebî Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme". *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy*

- Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Gökay Yıldız vd. 1/183-186. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Andı, M. Fatih. “Mehmed Âkif’in Dârülfünûn Hocalığı”. *Mehmet Âkif Ersoy*. ed. Mustafa İsmet Uzun. 527-541. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. 2. Basım, 2015.
- Arabacı, Caner. “Mehmet Akif’in Mısır Hayatı”. *Vefatının 71. Yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni: Mehmet Âkif, Dönemi ve Çevresi*, haz. D. Mehmet Doğan, 38-51. Ankara: TYB Vakfı Mehmet Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları: 3, 2008.
- Arabacı, Caner. “Millî Mücadelede Âkif”. *Hakikat Adamı Mehmet Âkif’e Armağan (2011 Yılı Mehmet Âkif Yılı ve Vefatının 75. Yıldönümü Onuruna)*. ed. Mehmet Bayyığıt. 50-91. Konya: Erman Ofset, 2011.
- Arnold, T.W. “Halife”. *İslam Ansiklopedisi*. 5(1)/148-155. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Arslan, E. Sedat. “Mehmet Âkif Ersoy’u Veteriner Hekim Olmaya Götüren Sebepler ve Veteriner Hekimlik”. *Animal Health Prod. and Hyg.* 1 (2012), 59-63.
- Arslan, Hasan. “Mehmet Akif Ersoy’un Şahsiyeti ve Millî Mücadeledeki Rolü”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Bahar 2014), 117-150.
- Ateş, Süleyman. “İhlas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Atılğan, Yusuf Kenan. “İslâm Düşüncesinde İlmin Kaynağı, İmkânı ve Sınırları”. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2013), 191-214.
- Avşar, B. Zakir. “Siyasal İletişim Bağlamında Bir Biyografi Çalışması: Mehmet Akif Ersoy”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 30 (2010), 254.
- Ay, Mehmet Emin. *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*. Bursa: Sena Kitap, 7. Basım, 2022.
- Ayas, Nevzad. “Mehmed Akif, Zihniyeti ve Düşünce Hayatı”. *Mehmed Akif, Hayatı ve Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*. haz. Eşref Edib. 1/507-580. İstanbul: Âsar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1938.

- Aydoğan, Bedri. “Mehmet Akif Ersoy’un Meyhane ve Mahalle Kahvesi Şiirleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkoloji Araştırmaları* (1997), 85-106.
- Azimli, Mehmet. “Arnavut Mehmet Akif ve Devletin Bütünlüğü”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*, ed. Gökay Yıldız vd. 2/501-504, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Bağış, Mehmet. “Tefsir Yazılarından Örneklerle Mehmet Akif Ersoy’un Dünya Görüşü”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 32/1 (2021), 215-238.
- Bâkiler, Yavuz Bülent. “Mehmet Akif Ersoy’da Çağdaş Türkiye İdeali”. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, Mehmet Akif Ersoy Özel Sayısı* 7/73 (2006), 50-57.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin. “Mevlâna’ya Göre İnsanın Mahiyeti ve Kâmil İnsan Olma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2008), 1-14.
- Barut, Yaşar. “Mehmet Akif Safahat Adlı Eserinde Eğitim ve Kültür”. *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Gökay Yıldız vd. 2/818-819, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Bilgegil, M. Kaya. “Mehmed Akif Resmi Hâl Tercümesi, Basılmış Bazı Mektup ve Manzumeleri”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*. Sayı 3’ten ayrı basım (1971), 1-39.
- Bilgiz, Musa. “Mehmet Akif’te Milli Birlik Düşüncesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 32 (2009), 11-34.
- Birinci, Ali. “Mehmet Âkif’in Tahsil Hayatından Bir İsim Hoca Mehmet Kadri Nâsîh Efendi”. *Vefatının 71. Yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni: Mehmet Âkif, Dönemi ve Çevresi*, haz. D. Mehmet Doğan. 18-25. Ankara: TYB Vakfı Mehmet Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları: 3, 2008.
- Birinci, Necat. “Âkif’in Hayatı ve Eserleri”. *Türk Edebiyatı (Mehmed Akif Anıt Sayısı)* 158 (Aralık 1986), 70-77.
- Büyükavşar, Mehmet. vd, “Haber ve Doğruluk İlişkisi: Doğruluk Sorununun Geçmişi ve Haberin Dönüşümü”. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2019), 29-49.

- Candeğer, Ümmügülsüm. “Mehmet Akif Ersoy Hakkında Yazılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İnceleme”. *Akademik Bakış Dergisi* 51 (Eylül-Ekim 2015), 291-307.
- Cengiz, Lütfü. *Mehmet Akif’te Kader ve İrade İkilemi*. ed. Gökay Yıldız vd. 1. *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*. ed. Gökay Yıldız vd. 1/483-488. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Ceylan, Metin. “Mehmet Akif’in Şiirlerindeki Sosyal Mesajlar”. 1. *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*. ed. Gökay Yıldız vd. 2/903-911. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Cuma, Ahmet. “Mehmet Âkif Ersoy ve Johann Christoph Friedrich Von Schiller’in Şiirlerinde Hürriyet Motifi”. 1. *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*, ed. Gökay Yıldız vd. 1/29-41. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Cuma, Filiz İlknur. “Mehmet Akif Ersoy ve August Heinrich Hoffmann Von Fallersleben’in Şiirlerinde Vatan Düşüncesi: İstiklal Marşımızın ve Alman Milli Marşının Karşılaştırmalı Bir İncelemesi”. 1. *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*, ed. Gökay Yıldız vd. 1/285-295. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Çağlayan, Harun. “İnsan Onuru Bağlamında Sorumluluk Bilinci”. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2015), 97-120.
- Çağrıçı, Mustafa. “Tevekkül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çantay, Hasan Basri. *Âkifname (Mehmed Âkif)*. nşr. Mürşid Çantay. İstanbul: Ahmed Sait Matbaası, 1966.
- Çelebican, Nuri. Mehmet Akif’in Şiirlerinde Çocuk Eğitimi ve Unutulan Bir Değer Âmin Alayı, 1. *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*, ed. Gökay Yıldız vd, 1/653-660. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008,

- Çelik, Kevser. “Muhammed İkbâl’in Din Felsefesinde ‘İnsan-Oлма’ Kavrayışı ve Dinî Tecrübe”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 36 (2015), 59-79.
- Çelik, Safiye. *Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Mehmed Akif Ersoy*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Çeltik, Halil. “Mehmet Âkif Ersoy’un Yakın Dostlarından Ömer Ferit Kam”. *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*. ed. Gökay Yıldız vd. 1/319-325. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Çetin, Nurullah. “İstiklal Marşı’mızı Anlamak”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 21/2 (2014), 25-92.
- Çetintaş, Dilek. “Safahat’ın Çocukları”. *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*, ed. Gökay Yıldız vd, 1/871-880. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008,
- Dalar, Tuba. “Nesirlerinden Hareketle Mehmet Akif Ersoy’un Düşün Dünyası”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 68 (2021), 490-502.
- Delicay, Tahsin. “Mısırlı Edip Abdulvehhâb Azzâm’ın Kaleminden Mehmet Âkif”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012), 111-123.
- Demirci, Mehmet. *Mehmet Akif Ersoy’un Kur’ân Tasavvuru*. Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Demirli, Ekrem. *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 1. Basım, 2012.
- Dinçer, Ferruh. *Veteriner Gözüyle Veteriner Hekim Mehmet Âkif Ersoy Dosyası (2011 Mehmet Âkif Ersoy Yılı Anısına)*. Ankara: Türk Veteriner Hekimleri Birliği Yayını, 2011.
- Doğan, D. Mehmet. *Camideki Şair: Mehmed Âkif*. İstanbul: Nehir Yayınları, 1989.
- Duisebayeva, Dinara. *Mehmet Akif Ersoy’un “Safahat” ile Muhtar Avezov’un “Abay Yolu” Adlı Eserinin Tema Bakımından İncelenmesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

- Durak, Nejdet. “Mehmed Akif Ersoy’un Düşünce Dünyasında Ahlâk, Erdemler ve Medeniyet İlişkisi”. *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/2 (2016), 151-169.
- Duymaz, Recep. “İstiklal Marşı’mıza Yakından Bakış”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2014), 1-40.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmed Âkif Ersoy*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, 1997.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmed Âkif Ersoy*. İstanbul: Kaynak Kitaplığı, 2004.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar*. Cilt 1. İzmir: Kaynak Yayınları, 2007.
- Emer, Asım Mikail. *Safahat’ta Değerler Eğitimi Unsurları*. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Emre, İsmet. “Modernleşme ve Mehmet Akif Ersoy”. *Muhafazakâr Düşünce*, 39, (Ocak-Mart 2014), 151-159.
- Ercilasun, Bilge. “Mehmet Akif’in Şiirlerinde Kadın ve Aile Temi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1987), 34-40.
- Erişirgil, M. Emin. *İslamcı Bir Şairin Romanı*. haz. A. Kazancıgil-C. Alpar. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1986.
- Erol, Ali. “Tasvir ve Tahlil Şiirleri ile İki Şair: Mehmet Âkif Ersoy ve Mirza Elekber Sabir”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*. ed. Gökay Yıldız vd. 101-114. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Erol, Kemal. “Mehmet Akif’in Şiirlerinde İki Anahtar Kelime: ‘Cehâlet’ ve ‘Kavmiyet’”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7732 (2014), 95-110.
- Ersoy, Mehmed Âkif. *Kur’ân-ı Kerîm’den Âyetler (Meâl-Tefsir) - Mev’izeler*. der. Suat Zühtü Özalp. Ankara: Sevinç Matbaası, 1968.
- Ersoy, Mehmed Âkif. *Kur’an Meali*. haz. Recep Şentürk. İstanbul: Mahya Yayınları, 2012.
- Ersoy, Mehmed Âkif. *Safahat*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.

- Ersoy, Mehmed Âkif. *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat: Eski ve Yeni Harflerle Karşılaştırmalı Neşir ve Safahat Dışında Kalmış Şiirler*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. haz. A. Vahap Akbaş. Ankara: Beyan Yayınları, 2010.
- (Ersoy) Mehmed Akif, “Manda Meselesi”, *Sebilürreşad* 17/438 (24 Zilkade 1337/21 Ağustos 1919), 174-176.
- (Ersoy) Mehmed Akif. “Nasrullah Kürsüsünde”. *Sebilürreşad* 18/464 (15 Rebûlevvel 1339/25 Kasım 1920), 249-259.
- (Ersoy), Mehmed Akif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilürreşad* 9/223 (9 Muharrem 1331/19 Aralık 1912), 260-261.
- Eşref Edib. *Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*. 2 Cilt. İstanbul: Âsar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1938-1939.
- Eşref Edib. *Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*. Der. Fahrettn Gün. İstanbul: Beyan Yayınları, 2010.
- Fırat, Hatice. “Safahat ve Aile Eğitimi”. *Türklük Bilimi Araştırmaları* 38 (2015), 172-188.
- Göleç, Sevede. *Osmanlı Döneminde Okula Yeni Başlayan Çocuklar İçin Düzenlenen Törenlerin Pedagojik Açısından Değerlendirilmesi*. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Görgülü, Faruk. “Mehmet Akif’in Safahat’ında Bir İlham Kaynağı Olarak Kur’ân-ı Kerîm”. *Diyanet İlmi Dergi* 57 (2021), 105-137.
- Gül, Mehmet Nezir. *Duruşunu Bozmayan Adam Mehmet Akif Ersoy*. Ankara: Elips Yayınları, 2015.
- Gülendam, Ramazan. “Mehmet Akif’e Göre Müslümanlardaki Ümitsizlik İleti”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 2009, 121-134.
- Güler, Zülfi. “Safahat’tan Seçmeler Eğitim-Öğretim”. *Journal of Turkish Language and Literature* 6/4 (2020), 912-938.

- Gür, Âlim. “Hayatı, Şahsiyeti, Sanatı ve Eserleriyle Mehmet Âkif Ersoy”. *Hakikat Adamı Mehmet Âkif’e Armağan (2011 Yılı Mehmet Âkif Yılı ve Vefatının 75. Yıldönümü Onuruna)*. ed. Mehmet Bayyığıt. 1-48. Konya: Erman Ofset, 2011.
- Horoz, Yavuz. *Mehmet Akif Ersoy’un Safahat’ta Anlam ve Telmih Olarak Kullandığı Hadislerin İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Hökelekli, Hayâtî. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur’ân’da Din’i ve Ahlakî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 1991.
- İbn Miskeveyh. *Tehzîbu’l-Ahlâk*. çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2017.
- İmamoğlu, Abdülvahit. “Mehmet Akif Ersoy’un İnsan İrade ve Hürriyetine Bakışı”. *1.Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Gökay Yıldız vd. 1/15-21. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- el-İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât*. çev. Abdülbaki Güneş vd. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- İz, Mahir. *Yılların İzi*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1975.
- Kaan, Enver Osman. “Ailenin Kurulması ve Korunmasında Toplum ve Kurum Sorumlulukları”. *İhya Uluslararası Araştırma Dergisi* 8/1 (2022), 132-152.
- Kabaklı, Ahmet. *Mehmed Âkif*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 1984.
- Kaplan, Mehmet. “56 Yıldan Beri Hergün Söylenen Şiir, İstiklal Marşı”. *Milli Kültür Dergisi* 9 (Eylül 1977).
- Kara, İsmail. “Akif’in Aktif Din ve Ahlâk Anlayışı”. *Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyum Bildirileri*, haz. Vahdettin Işık. 115-133. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011.
- Karaer, Nihat. “Mehmet Akif ve Sultan Abdülhamit”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2011), 137-144.
- Karakoç, Sezai. *Mehmed Âkif: Hayatı, Aksiyonu, Düşünceleri ve Şiiri*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1968.

- Karataş, Ahmet. “Mehmed Âkif Ersoy Hakkında Yapılmış Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/2 (2011), 189-202.
- Kavas, Ebru. “Mehmet Akif Ersoy Şiirinde II. Meşrutiyet İstanbul’unun Sosyal Tipleri”. *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*. ed. Gökay Yıldız vd. 1/179-181. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Kazan, Şevkiye. “Safahat’a Göre Kadın ve Aile”. *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*. ed. Gökay Yıldız vd. 1/753-757. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Khalilova, Günay. *Mehmet Akif Ersoy ve Mirze Elekber Sabir Arasında Bir Karşılaştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Kılıç, Ahmet Faruk. “Uzlaşma Kültürümüzün İdeal Bir Örneği Olarak M. Akif Ersoy”. *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*. ed. Gökay Yıldız vd. 1/43-47. Burdur, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2009.
- Kılıçoğlu, Osman. *Mehmet Akif Ersoy’un Dini-Sosyal Islahatçılığı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kiraz, Celil. *Kur’ân’da Ahlâk İlkeleri -Tevrat, Zebur ve İncil’le Mukâyeseli Bir Çalışma-*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Koçak, Ahmet. “Büyük Ruhun Romanını Yazan Adam: Mehmet Akif Ersoy ve İstiklal Marşının Kültürel Kaynakları”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* (2021), 139-162.
- Koçak, Muhammet. *İslâm Düşüncesinde Varlık ve Yaşam Değeri Açısından İnsan*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Köç, Ahmet. “Sosyal Bilgiler Eğitiminde Değerler Eğitimi Açısından Mehmet Akif ve Safahat”. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 7/13 (2020), 98-118.
- Kula, M. Naci ve Çakmak, Hacer. “Abraham Maslow’un Kendini Gerçekleştirme Kavramının Aziz Nesefi’nin İnsan-ı Kâmil Kavramıyla Karşılaştırılması”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 9-39.

- Kumsar, İsmail Alper. *Safahat'ta Özlü Sözler*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Kuntay, Mithat Cemâl. *Mehmed Âkif*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.
- Kutay, Cemal. *Necid Çöllerinde Mehmet Akif*. İstanbul: Tarih Yayınları, 1963.
- Kutbay, Muhittin. “Neyzen’in Hayatından Notlar”. *Bütün Cepheleriyle Neyzen Teyfik*. haz. Hilmi Yücebaş. Kocaeli: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık T.L.Ş., 1958.
- Mehmed Akif Ersoy Kur’ân-ı Kerîm’den Âyetler (Meâl - Tefsir) Mev’izeler*. der. Suat Zühtü Özalp. Ankara: Sevinç Matbaası, 1968.
- Mehmet Akif Armağanı*. İstanbul: MTTB Basın Yayın Müdürlüğü, 1972.
- Mehmet Akif Tefsir Yazıları ve Vaazları*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.
- Meydan, Sinan. *Vaiz: Öteki Mehmet Akif*. İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2015.
- Nazif, Süleyman. *Mehmed Akif, Şâirin Zâtı ve Asârı Hakkında Bazı Malumât ve Tedkikat*. İstanbul: Amedi Matbaası, 1343/1924.
- Ogur, Erol. “Asım’da Eğitim Değerleri”. *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Gökay Yıldız vd. 1/229-237. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Okay, M. Orhan ve Düzdağ, M. Ertuğrul. “Mehmed Âkif Ersoy”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/432-439. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Okay, M. Orhan. “Safahat”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/442-444. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Okay, M. Orhan. *Mehmed Âkif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1989.
- Olguner, Fahrettin. *İnsan ve İslâm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2. Basım, 2017.
- Oruç, Ayşe Betül. “Kur’ân Ayetleri Bağlamında Mehmet Akif’in Marifet ve Fazilet Temelli Terakki İdeali”. *International Balkan University* 16/1 (2021), 57-69.

- Öksüz, Refik. *Safahat'taki Ahlâkî Unsurlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Öz, Kemal. “Kınalızâde'nin Aile Ahlakına Bakışı”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 1-15.
- Özalp, M. Nazmi. *Ömer Ferit Kam*. İstanbul: MEB Yayınları, 2000.
- Özgürel, Emine Gözde. “Mehmet Akif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinde Batı Medeniyetini Olumsuzlayıcı Yaklaşımlar”. *Gazi Türkiyat* 15 (2014), 143-151.
- Öztürkmen, Neriman Malkoç. *Mehmed Akif ve Dünyası*. İstanbul: Altınok Matbaası, 1969.
- Sarıhan, Zeki. *Mehmet Akif*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.
- Sevgi, Ahmet. “Mehmet Akif'in 'Hikmet' Cephesi”. *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Gökay Yıldız vd. 1/71-74. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Sinmez, Çağrı Çağlar ve Yaşar, Aşkın. “Veteriner Hekimliği Yönüyle Mehmet Akif Ersoy”. *Sağlık Bilimleri Dergisi* 20/2 (2011), 143-149.
- Subaşı, Muhsin İlyas. *Gül Devri'ni Arayan Adam*. Kayseri: Kayseri Organize Sanayi Bölge Yayınları, t.y.
- Sürücü, İbrahim. “İslam'ın Anakutsalları Çerçevesinde Kur'an'da Edep”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (Aralık 2016), 95-120.
- Şahin, Sinan. “Milli Mücadele Döneminde Mehmet Akif Ersoy'un Kastamonu Vaazı Üzerine Bir İnceleme”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/2 (2017), 311-338.
- Şengül, Mehmet Bakır. “Mehmet Akif Ersoy'un Safahat (Birinci Kitap) Adlı Şiir Kitabında Çocuklar”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/2 (Aralık 2018), 876-897.
- Şengüler, İsmail Hakkı. *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı* 10. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992.
- Tansel, Fevziye Abdullah. “Mehmet Âkif'in Doğum Yeri Bayramiç midir?”. *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 6/2 (Nisan 1977), 40-42.

- Tansel, Fevziye Abdullah. *Mehmed Âkif Ersoy Hayatı ve Eserleri*. haz. Abdullah Uçman. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 4. Basım, 2021.
- Taştan, Melih. *Mehmet Akif Ersoy'un Dine Dayalı Ahlak Anlayışı*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Taştan, Melih. "Mehmet Akif Ersoy Düşüncesinde Bireysel Ahlak İlkeleri". *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 3/2 (2018), 132-146.
- Taştan, Melih ve Coşkun, Hasan. "Mehmet Akif Ersoy Düşüncesinde Ahlak İlkeleri". *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi (TÜBAD)* 3/2 (Aralık 2018), 131-146.
- Taştan, Zeki. "Mehmet Akif Ersoy'da Şehadet Anlayışı". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 5/12 (2018), 803-828.
- Telsaç, Cüneyt. "Al-Farabi'ye Göre Devlet Başkanı (Alpharabius)". *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2021), 332-342.
- Topçu, Nurettin. *Mehmet Âkif*. haz. Ezel Erverdi-İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. Basım, Aralık 2011.
- Tuncer, Hande. "Bağlılık ve Dürüstlük". *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi* 27/4 (2019), 99-112.
- Turinay, Necmettin. *İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı Safahat*. Ankara: TBMM Yayınları, 2021.
- Uç, Himmet. "Mehmet Akif'in Hayatı ve Eserlerindeki Ruhî Değişmelerin Psikanalitik Yorumu". 1. *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Gökay Yıldız vd. 1/355-383, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Uçar, Emine Can. *Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerindeki Temel Değerlerin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Uludağ, Mehmet Emin ve Polater, Deniz. "Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye ve Mehmet Âkif". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 6/13 (Güz 2020), 228-247.
- Uysal, Enver. *Ahlakî Varlık Olarak İnsan*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.

- Uysal, Enver. “Mehmet Akif Akif Ersoy’un Ahlâk Anlayışı”. *Mehmet Akif’i Anlamak*. ed. Alev S. Uğurlu-Selçuk Kırılı. 19-33. Bursa: Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi, 2021.
- Yalnız, Abdullah. “Değerler Eğitimi Kavramı Olarak Dürüstlük ve Dürüstlük Ölçeği (dö) Türkçe Formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 17/34 (2018), 649-666.
- Yaşar, Selman. Mehmet Akif ve Neyzen Tevfik, *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*. ed. Gökay Yıldız vd. 2/721-730. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Yeniterzi, Emine. “Safahat’ta İnsani Değerler”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (1997), 263-277.
- Yetiş, Kazım. “Safahat’ta Tasvirin Gücü”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim* 133 (2011), 44-52.
- Yetiş, Kazım. *Bir Mustarip Mehmet Akif Ersoy*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Yıldırım, Ali. “Süreç Felsefesinin Tanrı Anlayışının Mehmet Akif Ersoy’un Tanrı Anlayışı ile Karşılaştırılması”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8(2) (2013), 1-15.
- Yıldırım, Ali. *Mehmet Akif Ersoy’a Göre Tanrı ve Özgürlük*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Yücebaş, Hilmi. *Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif*. İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1958.

ÖZGEÇMİŞ		
Adı-Soyadı	Betim TRUÇİ	
Doğum Yeri ve Yılı		
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, Arnavutça	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme	Kurum Adı
Lise		
Lisans		
Yüksek Lisans		
Doktora		
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma	Çalışılan Kurumun Adı
1.		
2.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayımlar:	Truçi, B. (2022). Mehmet Akif Ersoy’da ahlâkî bir değer olarak sabır. <i>Journal of Social and Humanities Sciences Research</i> , 9(84), 1196-1207. http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.3115	
Diğer:		
İletişim (e-posta):		
	Tarih: 30.05.2023	
	İmza:	
	Adı-Soyadı: Betim TRUÇİ	